

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**«Українська поезія 1960-х – 1980-х рр. як вияв спротиву
радянському режиму»**

студентки IV курсу, групи СОІ–41
спеціальності 014.03 Середня освіта
(Історія)

Перегінчук Марії Михайлівни

Керівник:

Паска Богдан Валерійович

старший викладач кафедри історії
України і методики викладання історії,
кандидат історичних наук

Рецензент:

Савчук Богдан Романович

асистент кафедри історії України і
методики викладання історії,
кандидат історичних наук

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПОЕЗІЯ УКРАЇНСЬКИХ ШІСТДЕСЯТНИКІВ У КОНТЕКСТІ ПРОТИСТОЯННЯ ІЗ РЕЖИМОМ.....	10
РОЗДІЛ 2. ОПОЗИЦІЙНА ПОЕЗІЯ В САМВИДАВНОМУ ЧАСОПИСІ «УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК» (1970–1972 РР.).....	32
РОЗДІЛ 3. ПОЗАСИСТЕМНА УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ 1970–1980-Х РР.....	42
РОЗДІЛ 4. УКРАЇНСЬКА ОПОЗИЦІЙНА ПОЕЗІЯ 1960–1980-Х РР. ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ СЕРЕДНІХ ШКІЛ.....	61
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75
ДОДАТКИ	80

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Українське національне питання споконвіків було центральним в плані становлення суверенної української держави, адже кожного разу в різні часи незалежність України не імпонувала імперським сусідам, що бажали загарбати українські землі заради власної вигоди. Підтримка вогняного залпу здобуття державної незалежності була можлива за наявності потужної генерації, яку уособлювало певне покоління освічених та головне свідомих людей. Такою генерацією в другій половині ХХ ст. стали дисиденти – покоління розумних та рішучих. Це були люди, що без перебільшення зруйнували СРСР через терни і негоди, і таки вибороли для України омріяне – незалежність. Безпосередньо питання творення опозиційної поезії в руслі боротьби проти радянського режиму актуальне через глибину свого питання. Важливим є не лише безпосередній аналіз віршів представників культурницьких течій руху спротиву радянському режиму в Україні, але й глибинне дослідження і розуміння витоків та мотивів їх написання та поширення в суспільстві, аналіз біографісти авторів поезії та наслідки, що їх переслідували після виявлення опозиційності в сфері культури.

Актуальність даної теми дослідження підсилюється тим, що будь-яка проблема, що мала місце в часи існування СРСР, безпосередньо в його складі, потребує більш детального і головне правдивого вивчення в ХХІ ст., адже загальновідомим є той факт, що радянська історіографія характеризується як по більшій мірі «сфальсифікована» тодішньою владою.

Об’єктом бакалаврської роботи є суспільно-політичні та культурні процеси в УРСР в другій половині ХХ ст. в контексті вивчення історії України в ЗЗСО.

Предметом роботи є основні віхи та тенденції розвитку української опозиційної поезії в 1960–1980-х рр. у контексті спротиву радянському режиму, можливості використання відповідного матеріалу на уроках історії України в школі.

Метою дослідження є комплексне дослідження та аналіз витоків, особливостей, стилістичного оформлення, мотивів зародження та активного розвитку явища виявлення опозиційних настроїв у віршах представників

культурницької течії дисидентського руху в Україні (шістдесятників, сімдесятників, вісімдесятників) та особливостей формування громадянської компетентності в учнів 11 класів на прикладі вивчення опозиційної поезії 1960–1980-х рр.

Для досягнення вище зазначеної мети потрібно виконати наступні **завдання**:

- дослідити питання зародження руху шістдесятництва та проаналізувати основні ідеї, поширення та вплив їх поезії на суспільні настрої;
- проаналізувати наповненість самвидавного часопису «Український вісник» опозиційною поезією, її зміст, мотиви, вплив, та наслідки, що відчули на собі її автори;
- простежити особливості опозиційної поезії «витісненого покоління» (течії сімдесятників) та представників львівського осередку андеграундного мистецтва, охарактеризувати особливості, специфіку та основні риси поезії покоління поетів-вісімдесятників;
- простежити представлення опозиційної поезії в шкільному курсі вивчення історії України, а саме в навчальній програмі та підручниках, проаналізувати поняття громадянської компетентності та методики її формування на основі вивчення опозиційної поезії 1960–1980-х рр., дослідити міжпредметні зв'язки історії та української літератури та можливість проведення бінарних уроків з двох дисциплін з вивчення ролі опозиційної поезії в контексті історії України.

Хронологічними межами бакалаврської роботи є 1960–1980-ті рр. Верхньою хронологічною межею роботи є злам 1950–1960-х рр. – час зародження руху культурницько-мистецької течії шістдесятників, значна частина яких стала авторами поетичних творів опозиційного спрямування. Нижньою межею роботи є 1985 рік. Саме цього року було створено «БуБаБу» – творче угруповання поетів течії вісімдесятників. Саме створення «БуБаБу», а також інших угруповань поетів-вісімдесятників стало виявом абсолютно нового рівня вияву опозиційних настроїв, що дотично сягають часів відновлення незалежності України.

Територіальні межі бакалаврської роботи охоплюють територію України, що станом на 1960–1980-ті рр. входила до складу СРСР як одна із союзних республік під назвою Українська Радянська Соціалістична республіка (УРСР).

Стан наукової розробки проблеми. В сучасній українській історіографії тематика бакалаврської роботи ще не отримала комплексного дослідження. Окремі її аспекти проглядаються в контексті вивчення загальної історії дисидентського руху. Дослідниками загальної історії зародження та розвитку дисидентського руху в Україні на сьогоднішній день є досить велика кількість істориків. Серед них наступні: О. Бажан, Б. Захаров, А. Русначенко, Я. Секо, В. Деревінський, Г. Касьянов, І. Стасюк, О. Обертас, В. Баран, Б. Паска, Р. Мокрик. Знаковими працями, що принесли великий внесок в історичну науку в плані вивчення тематики дисидентського руху є наступні: «Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987 рр.)» [25] авторства Бориса Захарова, «Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х рр.» [27] авторства Георгія Касьянова, «Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х рр.» [39] Анатолія Русначенка, «Валентин Мороз: прапор українського дисиденства» Богдана Паски та ін.

Чимало аспектів історії дисидентського руху в Україні розкрито в напрацюваннях Ярослава Сека. В арсеналі його наукового доробку наявні наступні статті: «Концептуальні проблеми розвитку українського національного руху в середині 1950-х – середині 1980-х рр.» [42], «Розвиток українського шістдесятництва у 1965–1971 рр.» [44], «Боротьба українських політв'язнів у таборах в другій половині 1960-х – середині 1980-х рр.» [41].

Питання історії виникнення та подальшого розвитку самвидаву на території тодішньої УРСР розкриті в дослідженнях І. Стасюка «Погром українського самвидаву початку 1970-х рр.: передумови та наслідки.» [45], В. Деревінського «Громадсько-політична діяльність В. Чорновола після першого ув'язнення (1969–1972 рр.)» [22]. Фундаментом для вивчення самвидаву є «Твори в 10-ти томах» В'ячеслава Чорновола, опубліковані у видавництві «Смолоскип» [12].

Якісною новинкою в історіографії дисидентського руху в Україні є праця сучасного українського історика Радомира Мокрика «Бунт проти імперії. Українські шістдесятники» (2023 р.) [33].

Значна частина аспектів історії дисидентського руху в Україні другої половини ХХ ст. розкрита в мережі Інтернет. Сайтом-фундаментом є «Музей історії дисидентського руху в Україні», на якому вміщена чимала кількість рубрик, а саме: події, персоналії, організації, інтерв'ю, періодика часів дисидентського руху, праці дисидентів, спогади, опитування, дослідження, глосарій а також корисні посилання.

Безпосередньо проблематика опозиційної поезії другої половини ХХ ст. частково досліджена (розкрито суть її витоків, мотивів, стилістичного забарвлення та ін.) в наступних працях: «Українське шістдесятництво як концепція "духу часу": витоки, тенденції, перспективи дослідження» [46] за авторства Л. Тарнашинської, «Українські поетичні покоління другої половини ХХ століття: мовно-естетичний аналіз» [24] за авторства Г. Дядченко, «Поетичний феномен періоду «відлиги» у розвитку українського шістдесятництва» [43] за авторства Я. Сека, «Поети Київської школи» [32] за авторства Т. Масловської, «Київська школа поетів та її оточення» [36] за авторства Т. Пастуха, «Загадка в поезії вісімдесятників» [19] за авторства І. Борисюк.

Осердям джерельної бази для аналізу опозиційної поезії є видання збірок віршів поетів-дисидентів другої половини ХХ ст. від видавництва «А-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» під назвою «Українська поетична класика». Власне прикладом є наступні видання: «Симоненко Василь. Задивляюсь у твої зіниці. Вибрані вірші» (2023 р.) [10], «Стус Василь. Палімпсести. Вибрані вірші» (2023 р.) [11], «Мельничук Тарас. Князь роси. Вибрані вірші / спогади, нариси» (2022 р.) [9]. Також знаковою для розуміння особливостей творчості сімдесятників є збірка Григорія Чубая під назвою «П'ятикнижжя» (2023 р.) [13].

Методичний аспект роботи упирається в методичні посібники, статті, а також навчальні програми. Серед них виділимо наступні: «Формування громадянської компетентності учнів загально-освітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів» [47], укладач Н. Степанова (2014 р.), О. Лисицька «Бінарні уроки як шлях реалізації інтегрованого навчання» (2015 р.) [30], Т. Ремех «Сутність і структура громадянської компетентності учня Нової

української школи» (2018 р.) [38]. Нормативно-правовою базою є Закон України «Про освіту» (2017) [1] та Концепція Нової української школи про розвиток громадянської освіти в Україні (2018) [3].

Методологічною основою дипломної роботи є насамперед комплекс загальнонаукових методів дослідження. Серед них наступні: метод спостереження, аналізу та синтезу, систематизації та класифікації, а також кількісний та описовий методи. Також методологічною основою дипломної роботи є комплекс спеціально-історичних методів дослідження. Ними виступають принципи всебічності, історизму, об'єктивізму, наступності. Також в роботі застосовано ряд інших спеціально-історичних методів дослідження, а саме: історико-порівняльний та історико-типологічний. Одним із головних принципів дослідження є метод структурного та функціонального аналізу.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в спробі комплексного аналізу опозиційної поезії 1960–1980-х рр., а саме у встановленні, аналізі тематики дослідження та її узагальненні. У роботі опозиційна поезія 1960-х – 1980-х рр. досліджується за хронологічним принципом її появи на культурницько-мистецькій арені суспільно-політичного життя українського народу в другій половині XX століття (1960-ті, 1970-ті, 1980-ті рр.). Дослідження опозиційної поезії вищезгаданих років аналізується збірно, а саме через призму дослідження аспектів історії дисидентського руху в Україні загалом, проведено аналітику витоків та мотивів появи опозиційної поезії в другій половині XX ст., досліджено біографістику яскравих представників поетів-дисидентів 1960-х – 1980-х рр. та їх творчий доробок на прикладі поезій з відвертим виявом опозиційності. Важливим аспектом новизни дослідження є спроба інтерпретації вивчення опозиційної поезії в 11-х класах ЗЗСО з метою формування в учнів громадянської компетентності – однієї з ключових компетентностей здобувача загальної середньої освіти та громадянина України загалом.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання напрацьованого матеріалу в подальшому вивченні тематики культурницько-мистецьких течій в контексті розвитку загальноукраїнського

дисидентського руху. Також матеріал роботи буде актуальним в плані використання напрацьованого матеріалу в ході проведення науково-пізнавальних лекцій по новітній історії України, написання наукових праць тощо. Важливим аспектом практичного значення даної бакалаврської роботи є використання напрацювання по темі наукового дослідження в безпосередній педагогічній роботі – на уроках історії України в 11 класі, а саме при вивченні тематики виникнення дисидентства в Україні як явища, доби шістдесятництва, періоду України в період системної кризи радянського ладу тощо. Також, науково-теоретичний матеріал бакалаврської роботи може згодитись як джерело підготовки учнів до Всеукраїнських учнівських олімпіад, різноманітних учнівських конкурсів з історії України. Ще може бути джерелом для написання учнями власних науково-творчих робіт: рефератів, есе, проектів тощо.

Апробація результатів. Напрацьований матеріал бакалаврської роботи по своєрідних підтемах був презентований на чотирьох всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях: Всеукраїнська науково-практична конференція «Історико-краєзнавча діяльність у закладах освіти в умовах Нової української школи» (м. Івано-Франківськ, 18.05.2023 р.), XIV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція (м. Чернівці, 27–28.10.2023 р.), Всеукраїнська наукова конференція «Четверті Грабовецькі історичні читання» (м. Івано-Франківськ, 04.12.2023 р.), VIII Всеукраїнський науковий форум «Чорноволівські читання» (м. Київ, 27.04.2024 р.). Частину матеріалу апробовано під час звітної студентської наукової конференції ПНУ ім. В. Стефаника, підсекція історії України і методики викладання історії (м. Івано-Франківськ, 04.04.2024 р.). У результаті опубліковано 3 тези доповідей та 1 фахова стаття в журналі категорії «Б» зі спеціальності 032 «Історія та археологія» (назва статті – «Опозиційна поезія в самвидавному часописі «Український вісник (1970–1972 рр.)» у часописі «Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича», № 2 за 2023 р.). До друку подано ще одні тези доповіді – «Поет Тарас Мельничук в українському національному русі другої половини ХХ ст.».

Структура бакалаврської роботи складається із наступних елементів: вступ, основна частина (4 розділи), висновки, список використаної літератури, додатки. Загальна кількість сторінок – 121.

РОЗДІЛ 1. ПОЕЗІЯ УКРАЇНСЬКИХ ШІСТДЕСЯТНИКІВ У КОНТЕКСТІ ПРОТИСТОЯННЯ ІЗ РЕЖИМОМ

Історія української державности на кожній сходинці свого еволюційного розвитку була пронизана національним рухом, в різних варіантах його виявлення. Розвиток явища національно-визвольного руху був спровокований різного роду причинами. Найлогічнішим, на нашу думку, поясненням цього процесу були, на жаль, завжди наявні внутрішньополітичні, економічні та інші проблеми. Вони ж в свою чергу були своєрідним джерелом енергії для зростання також, на жаль, завжди наявних загарбницьких намірів сусідніх держав України. Власне результатом вище описаного став національно-визвольний рух – рух за свободу та правду, суверенітет та національну і громадянську гідність. Учасниками національно-визвольного руху були свідомі українці, чиї риси характеру відповідали щирості, завзятості та сміливості.

Власне учасниками національного руху в другій половині XX ст. на українських землях стало покоління дисидентів. Окремою і надзвичайно колоритною ланкою дисидентського руху в Україні були українські шістдесятники – покоління творчої, радикально налаштованої по-відношенню до радянського режиму інтелігенції. Та перш ніж переходити до висвітлення аспектів розвитку дисидентського руху та руху шістдесятників, ми вважаємо за потрібне, спочатку розібратись у питанні витоків дисидентства. В тому, а хто ж такі дисиденти, чи все ж хто такі «інакодумці»?

Інакодумці – творчі люди з неординарним мисленням, думки та смаки яких є відмінними від масових або офіційних. Тобто інакодумцем може бути будь-яка людина, яка насамперед є творчою особистістю, в тому плані, що може інакше думати і висловлювати свої думки – це творчість, що породжує культуру. Саме тому інакодумство заслуговує уваги, як один із головних факторів історичного процесу. Б. Захаров описує цікаві міркування: «Не може людина залишатися творцем, вступивши у «змову з сатаною» в особі держави... Творчій людині тісно в межах,

створених державою із будь-яким режимом». В дисидента інакодумець перетворюється тоді, коли в певній формі не погоджується з офіційною точкою зору в будь-якій сфері життя, поглядів своїх не приховує, внаслідок чого вступає в так званий конфлікт. Тобто дисидент – це той, хто незгоден, може обґрунтувати таку свою позицію, і безпосередньо робить все можливе для того, щоб змінити те, з чим не погоджується [25, с. 13, 17, 20].

Дисиденти за своєю внутрішньою природою буквально створювали націю, яка бореться за державність, базується не лише на право самовизначення націй, що є міжнародно-правовим принципом, а й на історичний випадок, що є морально-етичним ідеалом, на основі якого формується ідея незалежності, це є специфікою національно-державного відродження. «Національно-демократичне відродження — системне явище, яке охоплює соціально-економічні, суспільно-політичні та духовно-культурні процеси, об'єднуючи їх в одне ціле» [31, с. 224].

Тлумачення термінів «дисидентство» та «дисидент» вимагає чималої скрупульозності, критики, знань в глибині питання, саме тому найкращими словниками тлумачення даних термінів, на нашу думку є безпосередньо учасники дисидентства, його представники. І. Калинець: «Дисидент – це той, хто незгідний із офіційною ідеологією, не погоджується із діями офіційної влади... В нашому понятті дисиденти – це були ті люди, які в тій чи іншій мірі виступили проти марксистсько-ленінської ідеології, проти внутрішньої чи зовнішньої політики Радянського Союзу – тобто ті люди, які стали на захист прав людини, прав нації». В. Овсієнко: «Дисидентство» – цей термін накинута нам Заходом. Ніхто себе не називав дисидентом у цьому суспільстві, бо практично з ким не поговори, то всі були невдоволені станом речей. Фактично в меншості були ті, котрі поділяли офіційні погляди, а більшість – то були «інакодумці». Але цей, накинута нам Заходом термін, якоюсь мірою прижився» [25, с.19, 20].

Друга половина XX ст. розпочалася з переосмислення історичного значення УРСР, почалися намагання її оволодіння з середини, підлаштування її суперечностей до потреб української нації, а точніше тих, хто відчував свою належність до неї в складному світі радянських тотожностей. До цього вела логіка

розвитку Радянського Союзу. Набирає обертів націоналізаційна парадигма у національному русі, яка найповніше себе проявила в легальній діяльності інтелігенції. Вона у 1950-х рр. розпочавшись з не чисельних групових або корпоративних форм, згодом стала поширеним суспільним явищем [42, с. 7–8].

Історію українського дисидентського руху, дуже умовно можна поділити на декілька стадій: перша – зародження дисидентського руху (середина 1950-х – початок 1960-х років); друга – рух шістдесятників (кінець 1950-х – 1972 рік); третя – гельсінкський рух (середина 1976 – початок 1980-х років); четверта – «затишшя перед бурею» – (початок 1980-х – 1987 рік) [25, с. 67].

Масштаби розмаху діяльності дисидентів можна прослідкувати через історію політичних гонінь щодо них, які здійснювала тодішня влада. Репресії мали дві форми, перша з яких – судова. Згідно даних, які були оприлюднені на першій міжнародній конференції з історії дисидентського руху в СРСР 30–31 серпня 1992 року відомо, що з 1958 до 1986 року за «політичними» статтями було засуджено близько 6 тисяч осіб. Дані ще дуже скромні, адже тут не враховані наприклад: засуджені за сфальсифікованими кримінальними справами, також за виготовлення антирадянських листівок (з 1975 по 1988 рік було виявлено більш ніж 160 тис. листівок і знайдено 849 їх авторів, з них не більше 7% було засуджено, решта потрапила до психлікарень) і т. д. Друга форма – позасудова. Суть її полягала в тому, що підозрюваного викликали до КДБ, до першого відділу установ або до парткому для «спасенної бесіди» - застереження від «антирадянської діяльності», виявлення таких настроїв, попередження про арешт і табори. Не гаяла часу влада й у викритті підпільних товариств. Від 1967 до 1986 року КДБ розкрив близько 6 тисяч підпільних товариств, зокрема в 1963 році за сприяння тоді партійного керівника П. Ю. Шелеста співробітники Комітету держбезпеки при РМ УРСР віднайшли 79 «нелегальних організацій та груп», до складу яких входило 465 осіб [25, с. 21–23; 14, с. 445–446].

Дисидентський рух в Україні порівнюючи з іншими республіками СРСР був найпотужнішим. Це досить чітко прослідковується із слів Івана Геля: «Я приїхав до Мордовії в так званий посьолок Явас-11. Туди мене привезли етапом. Ну, і вперше

я зустрівся з совєцькими концтаборами. Табір, який нараховував біля 2000 чоловік, 950 там було українців». Серед загальної чисельності тих, хто в Радянському Союзі потрапив до поля зору КДБ, українська частина сягає щонайменше 30%, тобто приблизно 150 тис. осіб [25, с. 23].

Історіографія українського національного руху в силу тодішніх обставин є досить розгалуженою, вона стала об'єктом уваги декількох історіографій – української діаспорної, радянської, зарубіжної та української сучасної. Але не всі з них можуть відзначитись стовідсотковою достовірністю, адже до прикладу діаспорна і зарубіжна не володіли всією повнотою інформації, адже за період її передання за кордон багато могло втратитись чи переплутатись, радянська – носила суто пропагандистське спрямування та використовувала набір ідеологічних прийомів і методів, які в сучасній соціології називаються «маніпулятивна інформація» [31, с. 225, 227].

Специфічною групою дослідників національно-визвольного руху варто назвати українських дисидентів, оскільки вони водночас являються, як суб'єктом, так і об'єктом вивчення. Серед них такі: Л. Лук'яненко, В. Чорновіл, І. Дзюба, Ю. Бадзьо, Ю. Литвин, В. Мороз, Є. Сверстюк. Надзвичайно цікавою є праця І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», у якій він висвітлює сучасну національну політику в Радянському Союзі. Марксистська, за своєю суттю, книга стала запереченням марксизму-ленінізму в СРСР та УРСР. І. Дзюба звертає увагу на іншу сторону національного питання в Україні — його соціальну природу. Праця стала публічним зверненням «неофіційної» частини українства до існування української проблеми в Радянському Союзі [31, с. 228–229].

Окремою, надзвичайно важливою і колоритною ланкою українського національного руху 1960–1970-х рр. стало шістдесятництво, яке почало формуватися за часів послаблення радянського режиму – «хрущовської відлиги».

«Хрущовська відлига» (друга половина 1950х – початок 1960х. рр.) – період найбільшої свободи, найменшої заангажованості в межах радянської системи, стадія вироблення інтелектуального й творчого обличчя нового покоління інтелігенції. Видатними діячами культурно-просвітницького руху шістдесятників

були молоді поети, письменники, художники, публіцисти, історики: Іван Світличний, Василь Симоненко, Микола Вінграновський, Іван Драч, Ліна Костенко, Ірина Стасів-Калинець, Ігор Калинець, Василь Стус, Валерій Шевчук, Алла Горська, Опанас Заливаха, Галина Севрук, Стефанія Шабатура, Іван Дзюба, Валентин Мороз, В'ячеслав Чорновіл, Святослав Караванський, Євген Сверстюк, Михайло Брайчевський та інші. Хоча, вже від періоду усунення М. Хрущова від влади, і появи неосталіністських настроїв, в напрямку політики Л.І. Брежньєва, системним елементом державної політики є боротьба з дисидентами. Речники нового покоління інтелігенції, починають сприйматися як потенційні агенти ворожого впливу, які нібито із середини послаблюють лад радянської держави [25, с. 87; 44, с. 1].

Творчість покоління шістдесятників без перебільшення була відома всім прошаркам населення України, адже їх літературно-мистецький доробок величезний, і його вони не «відкладали в темний ящик стола», а навпаки – несли в маси. Одним із осередків діяльності шістдесятників став Клуб творчої молоді (КТМ), який був створений у 1960 році в Києві. Очільником клубу був обраний Лесь Танюк. В цьому клубі бурлило життя, хотілось жити і творити, адже при ньому організовувались секції кіно, а також театральна, письменницька, художня, музична секції. Проходили вистави напівзаборонених М. Куліша і Б. Брехта. Проводились літературні вечори, де дуже поширеними були вірші В. Симоненка, Л. Костенко, І. Драча, вечори пам'яті Л. Курбаса, І. Франка, Л. Українки, В. Симоненка. Щороку проводились Шевченківські вечори. Це були важливі громадські події, в яких уже відчувалося відверте протистояння режиму [25, с. 89–90].

Вчинком, який на нашу заслуговує окремої уваги, є створення восени 1962 р. комісії, для перевірки чуток про масові поховання жертв репресій в Биківні. Кроком, яким активісти КТМ (Клубу творчої молоді) «переступили межу дозволеного» стала поїздка Л. Танюка, А. Горської та В. Симоненка до Биківні (див. Додаток А). Там вони побачили що черепом, у якому була дірка від кулі, діти грали у футбол. Після збору відомостей у місцевих жителів, учасники комісії склали заяву до міської ради з вимогою створити державну комісію для розслідування цього

злочину сталінізму, а також встановити у Биківні пам'ятник жертвам репресій [25, с. 91].

Подібна діяльність почала турбувати «пильне око» КДБ – набирають обертів заходи, спрямовані на придушення діяльності дисидентів та їх науково-просвітницького доробку. Спершу вдарили по друкуванні – влада заборонила у 1963–1965 рр. друкувати твори Л. Костенко, І. Калинця, Г. Кириченка та ін. Але відповідь на такий крок була миттєвою – шістдесятники розповсюджували свої твори у тамвидаві, до прикладу у 1965 році празьке видавництво «Свет Советув» випустило чеською мовою збірку «Молода радянська поезія» з віршами Л. Костенко, В. Стуса, В. Симоненка, Г. Кириченка. У 1970 році поширення набуває періодичний нелегальний часопис «Український вісник», за яким також слідкувало КДБ при РМ УРСР і регулярно інформував П. Шелеста щодо його поширення. Розпочав випуск журналу «Український вісник» В'ячеслав Чорновіл, в якому висвітлював важливі проблеми руху спротиву. Вихід журналу став надзвичайною подією в розвитку українського руху Опору, свідоцтвом його переходу на новий організаційний щабель. Заснування журналу стурбувало владу, почався пошук його видавців. За це В. Чорновола звільнили з роботи на метеостанції, адже там було практично неможливо спостерігати за його діяльністю. Лише на початку осені 1970 р. йому вдалося влаштуватися вагарем на залізничній станції Скнилів біля Львова.

Далі вдарили по літературних вечорах. Так, наприклад, у липні 1963 року організаторів вечора пам'яті Лесі Українки (І. Дзюбу та ін.) чиновники від ідеології відразу ж почали трактувати як «антирадянську групу», навішували ярлики «буржуазних націоналістів» тощо. 2 листопада 1964 р. влада затвердила ідею щодо посилення «ідейно-виховної роботи» серед творчої інтелігенції. У грудні того ж року удару зазнають літератори. На засіданні парткому Спілки письменників України, влаштували справжню ідеологічну бійню І. Дзюбі, І. Драчеві, М. Холодному за «протягування антипартійних поглядів щодо шляхів суспільного розвитку України і української культури». І. Дзюбу пропонували виключити із спілки, «Клуб творчої молоді» в Києві розігнали, а М. Холодного органи КДБ, з дозволу вищого політичного керівництва УРСР на початку літа 1966 р. видворили

зі столиці республіки, спершу скасувавши його прописку. Певний час молодому поетові довелося працювати сторожем і свинарем на Кіровоградщині [14, с. 449–451; 22, с. 2; 27, с. 25–27, 29].

Подібні звірства, арешти інтелігенції не могли залишитись без уваги дисидентів, яким ще пощастило не бути закованим в кайданки. Яскравим тому прикладом є виступ І. Дзюби, В. Чорновола, В. Стуса та ін. на прем'єрі фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» 4 вересня 1965 р. (див. Додаток Б). І. Дзюба повідомив присутніх про арешти інтелігенції, і навіть назвав імена тих, кого арештували. В. Чорновіл встав і вигукнув: «Хто проти тиранії – встаньте!», В. Стус підтримав клич до протесту. За це вони всі потім попластились – І. Дзюбу та В. Чорновола звільнено з роботи, В. Стуса – відраховано з аспірантури в Інституті культури АН УРСР. Більше того – імена їх затаврувались в свідомості владних структур, і від того дня вони стали об'єктами гонінь і репресій. Я. Секо стверджує що спочатку за задумом і змістом, виступ І. Дзюби мав суто інформативний характер, але втручання В. Чорновола і В. Стуса надали йому форми протесту, через що власне він і вважається тепер головним епізодом історії українського шістдесятництва. Саме через протести проти арештів у 1965 р. молодіжно-культурницький рух після «першого покосу» став тяжіти в бік правозахисту. Шістдесятники отримали цю нову ідею не без допомоги влади. Власне ця акція протесту стала свідченням зародження дійсно свідомого і серйозного покоління дисидентів, які консолідуючи сили гучно виступили проти влади. Навіть після завершення прем'єри фільму знайшлась людина, запал якої важко було заспокоїти. Михайлина Коцюбинська згадує цей момент у інтерв'ю із Євгеном Захаровим. КДБ зафіксувало момент, який назвав ще однією спробою протесту: «О 22-й годині один з глядачів (особа встановлюється) почав викрикувати: Де правда? Чому нам не дають говорити правду? Це неподобство!». Цією людиною виявився Василь Стус [25, с. 96–97; 33, с. 385–386; 44, с. 2–3].

Досить цікавою рисою, яка на нашу думку заслуговує уваги, є те, що після вже вище згаданого «першого покосу» налагоджуються щільніші стосунки між представниками гуманітарної та науково-технічної інтелігенції. В цьому перебігу

відзначився доктор хімічних наук Г. Дворко, який у 1965 р. він став ініціатором створення “Прип’ятської республіки” – форми активного літнього відпочинку молоді. Популярністю користувалися вечори на його київській квартирі за участю “фізиків” і “ліриків” Важливим став вечір поезії за участю Л. Костенко, М. Вінграновського, І. Дзюби, І. Калинця та ін. весною 1966 р. в Інституті ядерної фізики АН УРСР [44, с. 5].

З вище поданої інформації можемо зробити висновок про надзвичайно великий розмах опозиційної діяльності українських шістдесятників в контексті розвитку загальнонаціонального дисидентського руху. Надалі зупинимось на більш детальному розгляді питання безпосередньо опозиційної поезії українських поетів-шістдесятників, що власне є витокom, своєрідним підґрунтям їх діяльності, а також, на жаль, їх переслідувань, арештів та засуджень в таборах Комітетом Держбезпеки СРСР (КДБ).

Злам 1950-1960-х рр. в історії руху шістдесятників іменується як «час поезії». Перш ніж перейти до аналітики розвитку української опозиційної поезії, варто зауважити що станом на вище згадані роки своєрідна мода на поезію була характерне не лише країнам, що входили до складу СРСР. На американському континенті цю моду задавали тоді дуже популярні бітники, а саме А. Гінсберг, Г. Корсо, Дж. Керуак, В. Берроуз. Навіть кандидат у президенти США Ю. Маккарті публікував власні поетичні рядки. Тому причини поширення опозиційної поезії і поезії загалом варто шукати не в принципах поширення тоталітаризму, а в більш глобальних явищах та подіях. Одним із таких причинних важелів є Друга світова війна, адже післявоєнна свідомість, яка була вражена розмахом цього воєнного конфлікту вимушена була вивільнювати свої переживання. Одним із таких методів вивільнення і стала поезія. В Україні ж були скажімо додаткові причини на розмах розвитку поетичного слова. З часу смерті диктатора Й. Сталіна і приходу на його місце наче б то лояльнішого правителя М. Хрущова суспільству були потрібні ясновидці, тайнозрителі (з римс. votes), адже політика М. Хрущова хоч іменується як «відлига», але усе одно розвивалась як явище «еволюційного тоталітаризму» попередніх вождів. Разом із політикою удару по культу особи Хрущов зумів

витіснити літературу соціально-пролетарського жанру, в якій власне продукувався культ, отже з'явилося місце для створення нової літератури в якій проявились мотиви творення модерної української нації ще з ХІХ ст.

Друга половина ХХ ст. фактично час відновлення традиції інтелектуального поетичного опору. На думку Ю. Андруховича, поета та письменника плеяди «вісімдесятників», Україна є поезієцентричною державою, в якій поетичне слово слугувало одним із небагатьох методів національного або хоча б мовного виживання народу. З другої половини ХІХ ст. «поет і поезія в українських звичаях набувають виняткової суспільної ваги, писання віршів прирівнюється до визвольної боротьби, слово до зброї, індивідуальне й інтимне відтіснено далеко на задній план, як того й вимагає армійська дисципліна. Поета уявляють уже не просто речником, а національним месією, поезію ж – найвищою громадянською місією». В цьому плані буде доречним звернути увагу на те, що мистецтво має перевагу над правителями й різного роду ідеологіями, бо «живе віками», а правителі гучно прославляють ідеологію максимум десятиліття [43, с. 1–5].

Власне виявлення національної месії, поетів-ясновидців стала течія шістдесятників. Перш ніж перейти до глибинного аналізу їх опозиційної поезії, варто звернути увагу на основні ознаки поетів саме 1960-х рр.. Їх виділив Є. Сверстюк. Отже: 1) – «юний ідеалізм, який просвітлює, підносить і єднає»; 2) – «пошук правди і чесної позиції»; 3) – «неприйняття, опір, протистояння офіційній літературі і всьому апаратові будівничої казарми». Власне вище описані ознаки в тісному переплетінні із своєрідним легким послаблення режиму з боку М. Хрущова і дало поштовх на шукання правди в чесності із собою через поезію [46, с. 116].

Розпочати безпосередній аналіз опозиційної поезії доби шістдесятництва (її створення, основні ідеї, вплив) пропонуємо із творчості Василя Симоненка. Людини, яка за своє, на жаль, зовсім коротке життя, принесла чималий внесок в розвиток української культури та мови. Василь Андрійович Симоненко (08.01.1935 – 14.12.1963 рр.). Народився на Полтавщині, в селі Біївці Лубенського району в селянській родині. Дитинство поета припало на непрості часи між Голодомором та Другою світовою війною. Коли поет почав навчатись у школі звичайний зошит був

справжнім дефіцитом. Та незважаючи на складнощі Василь Симоненко школу закінчив із золотою медаллю, що свідчить про його неабиякі розумові здібності. У 1952–1957 рр. – студент факультету журналістики Київського університету. Знайомі поета згадують його як, трохи скромного і доброго молодого хлопця з відмінним почуттям гумору (про це може свідчити те, як він називав своїх друзів – Івана Світличного (вусатий естет) та Івана Дзюбу (вусатий рецедивіст)). Переддипломну практику проходив у відділі культури в газеті «Черкаська правда» (1957 р.), Згодом, разом із однокурсником Станіславом Буряченком згідно з розпорядженням обкому партії був направлений на роботу завідувачем відділу пропаганди в газеті «Молодь Черкащини». Захоплювався американською літературою. Автор збірок віршів «Тиша і грім», «Земне тяжіння» – прижиттєво. «Берег чекань», «Цар Плаксій і Лоскотон», «Подорож у країну Навпаки», «Вино з троянд» – помертено. Також вірші Василя Симоненка знайшли своє відображення на сторінках самвидавного часопису «Український вісник». Твори із книги «Земне тяжіння» соратниками В. Симоненка прирівнювались до творів Т. Шевченка за рівнем щирості та переживань автора [33, с. 319–320, 322–324; 53].

В арсеналі творчого доробку Василя Симоненка є чимало поетичних творів різного роду жанрів: особистісна й любовна лірика, віршовані казки для дітей (вище згадані «Цар Плаксій і Лоскотон» та «Подорож в країну навпаки»), чимала кількість перекладів, а також низка поезій із відкритою патріотичною проукраїнською позицією (цикл віршів «Україно, ти моя молитва») (див. Додаток В) [10].

У контексті тематики нашої роботи зосередимо увагу саме на віршах, у яких Симоненко, в умовах тотальної радянської цензури оспівував любов до України. Відмінним тому прикладом на нашу думку є вірш під назвою «Україні». У ньому автор ніби признається у вірності Україні в часи коли невідомо яка подальша доля судилась Україні і її народу, коли радянська влада всіма силами намагається знищити її історію й культуру: «Коли крізь розпач випнуть надії // І загудуть на вітрі степовім, // Я тоді твоїм ім'ям радію // І сумую іменем твоїм. // Коли грозе далеч неокрая // У передгроззі дикім і німім, // Я твоїм ім'ям благословляю, //

Проклинаю іменем твоїм. // Коли мечами злоба небо крає // І крушить твою вроду вікову, // Я тоді з твоїм ім'ям вмираю // І в твоєму імені живу!» [10, с. 189].

Ще один прикладом невимірною вияву любові Симоненка до Батьківщини є вірш «Задивляюсь у твої зіниці». Твір, що беззаперечно можна назвати справжнім поетичним дивом в плані опису відданості Україні, великої поваги до неї. «Задивляюсь у твої зіниці, // Голубі й тривожні, ніби рань. // Крешуть з них червоні блискавиці // Революцій, бунтів і повстань. // Україно! Ти для мене диво! // І нехай пливе за роком рік, // Буду, мамо горда і вродлива, // З тебе дивуватися повік... // Ради тебе перли в душу сію, // Ради тебе мислю і творю... // Хай мовчать Америки й Росії, // Коли я з тобою говорю!». Саме в цих рядках Симоненко, на нашу думку, закріпив сенс свого захоплення Україною, її історією. Також, надзвичайно відважними, на нашу думку є рядки «Хай мовчать Америки й Росії, // Коли я з тобою говорю!». У них автор наче висловив своєрідний протест проти постійного іноземного втручання в суспільно-політичне, економічне та ін. сфери життя в Україні. Коли читаєш ці рядки, ніби відчувається крик їх автора, який незгодний із таким станом речей і наполягає на важливості самостійності України в продукуванні правил життя українського народу [10, с. 190].

У наступних рядках теж відчувається своєрідний крик душі автора та його ніби то обіцянка до останнього відстоювати честь України на світовій арені та перш за все перед собою, як її нащадком: «Одійдіте, недруги лукаві! // Друзі, зачекайте на путі! // Маю я святе синівське право // З матір'ю побуть на самоті. // Рідко, нене, згадують про тебе, // Дні занадто куці та малі, // Ще не всі чорти живуть на небі, // Ходить їх до біса на землі. // Бачиш, з ними щогодини б'юся, // Чуєш — битви споконвічний грук! // Як же я без друзів обійдуся, // Без лобів їх, без очей і рук? // Україно, ти моя молитва, // Ти моя розпука вікова... // Гримотить над світом люта битва // За твоє життя, твої права. // Хай палають хмари бурякові, // Хай сичать образи — все одно // Я проллюся крапелькою крові // На твоє священне знамено.» [10, с.190–191].

Найбільш радикальним по відношенню до влади Радянського Союзу на українських землях, на нашу думку, є вірш «Де зараз ви, кати мого народу?». Вірш

(написання якого датується 24 грудня 1962 року), який своєю тональністю заслуговує звання одного із найбільш опозиційних, найімовірніше був написаний після жорсткого побиття Василя Симоненка працівниками міліції на залізничній станції м. Сміла (відбулось влітку 1962 року), через нібито нахабне ставлення Василя Симоненка до продавчині в буфеті станції, в якій він хотів купити цигарки, ніби то під час її обідньої перерви. Насправді ж, вірогідно, що Симоненко був під пильним наглядом органів після своєї експедиції в Биківню разом із А. Горською та Л. Танюком та виявив там доказів сталінських репресій. Ситуація на станції стала приводом для затримання поета. Як відомо із свідчень Віктора Оноїка та Станіслава Буряченка, друзів Василя Симоненка, побили його досить жорстково, по спині та руках, не по м'яких частинах. Побиття відобразилось на його здоров'ї – через рік він помер через загострення хвороби (раку нирок). На жаль, неможливо точно стверджувати про побиття Симоненка через викриття слідів сталінського терору в Биківні, адже після розпаду СРСР чимало архівних документів по справі Симоненка були вивезені до Москви та не можуть бути на сьогодні досліджені. Та чимало дослідників схиляються до такої причини [33, с. 334–339].

Рядки, написані Симоненком є доказом того, як жорстоко тоді віднеслись до нього працівники тодішньої міліції. Симоненкові, на нашу думку, було надто боляче від цього і загалом від того, які догми суспільного «порядку» продукувала ідеологія. Все це вилилось в наступні рядки: «Де зараз ви, кати мого народу? // Де велич ваша, сила ваша де? // На ясні зорі і на тихі води // Вже чорна ваша злоба не впаде.». Наступні рядки звучать ніби попередження, яке адресоване владі. Сенс його наступний – яку б політику СРСР не намагався проводити в Україні, в ній завжди є її народ, тобто свідомі і хоробрі люди, які рано чи пізно згуртовуються і дають відсіч агресору: «Народ росте, і множиться, і діє // Без ваших нагаїв і палаша. // Під сонцем вічності древніє й молодіє // Його жорстока й лагідна душа. // Народ мій є! Народ мій завжди буде! // Ніхто не перекреслить мій народ! // Пощезнуть всі перевертні й прибуду // І орди завойовників-заброд! // Ви, байстрюки катів осатанілих, // Не забувайте, виродки, ніде: // Народ мій є! В його волячих жилах // Козацька кров клекоче і гуде!» [10, с. 188].

Ще одним втіленням опозиційних поглядів Василя Симоненка став вірш під назвою «Моя мова». Сама назва вірша досить провокаційна для того часу, адже в цьому вірші поет висловлює своє бачення багатогранності та потужності мови, якою послуговувався, а саме української. «Все в тобі з'єдналося, злилося – // Як і помістилося в одній! - // Шепіт зачарований колосся, // Поклик із катами на двобій. // Ти даєш поету дужі крила, // Що підносять правду в вишину, // Вченому ти лагідно відкрила // Мудрості людської глибину.». В наступних рядках, на нашу думку, автор висловлює своє бачення сили та перспективності української мови. В них Симоненко наче б то сам дає обіцянку робити все можливе для популяризації української мови через призму поезії: «І тобі рости й не в'януть зроду, // Квітувать в поемах і віршах, // Бо в тобі – великого народу // Ніжна і замріяна душа» [10, с. 115].

Вірш «Крик XX віку» за авторства В. Симоненка є, на нашу думку, виявом насправді розпачу поета з приводу потурання багатьма громадянами, (українцями за національністю) за своєю суттю окупаційно-тоталітарної політики СРСР. В його уривку можна розпізнати три наступні почуття автора – здивування, злість та розпач. Перші два інтерпретуються через наступні рядки: «...А люди забавляються, мов діти, // Катам співають гімни холуї, // І генерали мріють посадити // На всій планеті атомні гаї.». Наступний стовпчик є втіленням, на нашу думку, щирого розпачу поета з приводу такого стану речей, коли деякі люди на правду не бачили в образі тодішньої влади справжнього ідеологічного ката, натомість підлаштовувались під систему заради роботи, нагород, звань тощо. «Ридаю і кричу, гилю себе у груди, // Волосся патраю з сідої голови: // Що можу я, коли дрімають люди? // Що можу я, коли заснули ви?». В даних римуваннях автор наче натякає на чисельно меншу кількість свідомих українців, які у співвідношенні із несвідомими мають менше шансів для досягнення справедливості [10, с. 28].

Наступним поетом-шістдесятником, а також літературознавцем, перекладачем, публіцистом, прозаїком, правозахисником, людиною з величезною силою волі і внутрішнім стержнем витримки та наполегливості, що також приніс чималий вклад в розвиток української писемності та культури, беззаперечно є

Василь Стус. Василь Семенович народився 8 січня 1938 р. в селі Рахнівка на Вінничині. Дитинство та юність минули в м. Сталіно (сучасне м. Донецьк). У віці 16 років вступив на історико-філологічний факультет Сталінського педагогічного інституту. У 1963 році вступив до аспірантури Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР (м. Київ). Власне з часу свого перебування в столиці Стус стає дуже активним учасником протестного руху. 4 вересня 1965 року взяв участь в акції протесту в кінотеатрі «Україна» проти арештів шістдесятників, через що був виключений із аспірантури та звільнений із роботи (Державного історичного архіву). Після цих подій не відмовився від своєї позиції, активно протестував проти порушень прав людини в Радянському Союзі. В 1968 році став автором листа до Президії Спілки письменників на захист В. Чорновола та С. Караванського (1968 р.), через наклепи на них у статті «Ким опікуються деякі гуманісти» за авторства О. Полторацького. У цьому листі Василь Стус не приховує свою опозиційну позицію щодо влади, займає досить сміливу роль своєрідного судді. Це простежується з перших ж рядків листа, а саме: «Як відомо, чорна сотня культовиків відновила свої погроми ще із середини 1965 року».

У кінці 1970 року була вбита соратниця та близька подруга Василя Стуса, художниця та дисидентка Алла Горська. На її похороні Стус, як й інші учасники дисидентського руху не приховували своєї впевненості про причетність КДБ до загибелі Алли Горської та своєї активної опозиційності до тодішньої влади. Стус після народних пісень, які Алла Горська дуже любила, виступив із палкою промовою та зачитав вірша, якого присвятив Горській: «Ярій, душе. Ярій, а не ридай...». Згодом вірш був опублікований в самвидаві «Український вісник». 12 січня 1972 року Стуса заарештували та ув'язнили. Звинувачення – антирадянська агітація і пропаганда (стаття 62 ч. 2 КК УРСР). Через тиждень після арешту пише лист на ім'я Петра Юхимовича Шелеста, тодішнього першого секретаря ЦК КПУ. В цьому вірші Стус стоїть на своїх опозиційних поглядах, не кається перед режимом: «Вважаю, що єдиний мій гріх у тому, що я надміру прагну абсолютної справедливості, яка сьогодні, може, ще не зовсім можлива. Це сказати б, неюридична кваліфікація мого «злочину» (юридичну Вам дадуть більш

компетентні особи)». У серпні 1979 р. був звільнений з ув'язнення. Повернувся до Києва. Вступив до Української Гельсінської Групи. Знову заарештований був 14 травня 1980 року. Київським обласним судом в жовтні цього ж року був засуджений за статтею 62 ч.2 КК УРСР на 10 років таборів особливо суворого режиму та 5 років заслання. Також був визнаний особливо небезпечним рецидивістом. Термін відбував у с. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл., ВС-389/36-1. В цьому ж таборі життя Василя Стуса обірвалось. Загинув він уночі з 3 на 4 вересня 1985 року [23, с.68–69, 71–72, 76; 54].

У ці ж таки часи політичних та ідеологічних гонінь проти Стуса він активно займається письменницькою діяльністю. Пише та намагається видати свої збірки. В 1965 році спробував видати свою першу збірку «Круговерть». Наступну збірку «Зимові дерева» заборонили, незважаючи на схвальну рецензію І. Драча та Є. Адельгейма. В 1970 р. збірка таки побачила світ, але закордоном, у Бельгії. Після цього Василь Стус ще більше зацікавив «пильне око» КДБ. Під час другого ув'язнення Стус дуже багато працював незважаючи на надзвичайно складні табірні умови. Близько 250 віршів, що були написані верлібром та 250 перекладів мали перерости в серйозну збірку «Птах душі». Та всі напрацювання Стуса були вилучені та найімовірніше знищені разом із ліквідацією табору, про що йшлося в офіційній відповіді на запит рідних Стуса. Та все ж таки доля посміхнулась Василю Семеновичу в ці непрості для нього часи. У 1983 році на волю, через Баліса Гаяускаса та його дружину Ірену Гаяускене, вдалось передати текст під назвою «З таборового зошита». У 1985 році його вдалось опублікувати закордоном. Після цього творчість Стуса була висунена Генріхом Бьоллем на здобуття Нобелівської премії. Можливо цей момент і став одним із факторів передчасної загибелі поета [54].

У творчому доробку Василя Семеновича Стуса є чимало різноманітних поезій, що нашу думку, абсолютно точно становлять собою обличчя української нації. Творчість Василя Семеновича – базис для виховання свідомого громадянина із яскраво вираженою патріотичною позицією. В арсеналі напрацювань, які оформлені в декілька збірок: «Зимові дерева» (1970 р.), «Веселий цвинтар» (1970

р.), «Час творчості» (1972 р.), «Палімпсести» (1971-1979 рр.) (див. Додаток Г), Також варто згадати про знищену в Пермському таборі збірку «Птах душі» – 250 віршів і близько також кількість перекладів.

У центрі нашої уваги – вірші із викладом яскравих опозиційних настроїв. Одним із таких є вірш під назвою «Сто років як сконала Січ». «Сто років, як сконала Січ. // Сибір. І соловецькі келії, // і глупа облягає ніч // пекельний край і крик пекельний. // Сто років мучених надій, і сподівань, і вір, і крові // синів, що за любов тавровані, // сто серць, як сто палахкотінь. // Та виростають з личаків, // із шаровар, з курної хати // раби зростають до синів // своєї України-матері.» У цих рядках автор частково згадує одну із сторінок історії України – часи козаччини, а саме ліквідацію козацького устрою на українських землях після ліквідації Запорізької Січі в 1775 році тодішньою владою російської імперії, що дорівнювало майже розгромленню козаччини на етнічних українських землях. Після цього настав час поступового згасання української державності, найближче століття минуло під тотальною окупацією іноземних держав без яскраво вираженого руху проти такої політики [11, с. 8].

Наступні рядки, на нашу думку, є втіленням сподівань і віри автора на щасливе майбутнє України, не зважаючи на її тотальне розорення: «Ти вже не згинеш, ти двожилава, // земля, рабована віками, // і не скарать тебе душителем // сибірами і соловками. // Ти ще виболюєшся болем, // ти ще роздерта на шматки, // та вже крута і непокірна, // ти випростилася для волі, // ти гнівом виросла. Тепер // не матимеш од нього спокою, // йому ж рости й рости, допоки // не упадуть тюремні двері. // І радісним буремним громом // спадають з неба блискавиці, // Тарасові провісні птиці - // слова шугають над Дніпром.» [11, с. 8–9].

Цікавим і досить сміливим, на нашу думку, є вірш «Цей корабель виготовили з людських тіл...». У ньому автор ніби натякає на всі аспекти того, як власне створювався Радянський Союз, фактично на кістках тисячів незгодних із ленінською ідеологією, які за свою позицію було репресовані і в більшій мірі фізично знищені, а також працею засуджених «куркулів», «буржуазних націоналістів» та інших, чиї погляди не сходились із поглядами більшовиків на

початку 1920х-р – 1930-х рр.: «Цей корабель виготовили з людських тіл. // Геть усе: палуба, трюм, щогли // І навіть машинне відділення. // Морока була з обшивкою – // особливо погано держали воду місця, // де попадалися людські голови. // Коли утворювалася потужна водотеча, // діру затикали кимось з екіпажу, // в той час як решта // шукала щасливої пристані // у відкритому морі.» [11, с. 42].

Наступним віршованим твором В. Стуса що має опозиційний характер є поезія, в якій автор саркастично описує свою заздрість самому собі, через те, що є громадянином «найщасливішої у світі країни». Через сарказм у словах поета відчувається його сум через це, адже із біографії Стуса добре відомо – йому завжди не імпонували догми, що продукувала радянська ідеологія: «Рятуючись од сумнівів, // б'ю телеграму собі самому: // в час коли весь радянський народ // і все прогресивне людство готується // гідно зустріти черговий з'їзд кпрс, // бажаю тобі великих успіхів, // щиро заздрю, що ось уже тридцять років // ти живеш у найщасливішій у світі країні. // Але й після цього досада не минає. // Тоді я примушую себе пригадати, // що міжнародна обстановка // сьогодні складна як ніколи // і заспокоююсь.» [11, с. 46].

Ще однією поезією Стуса, яку ми б хотіли виділити є вірш фактично присвячений замордованим в'язням ГУЛАГу, які в 1930–1950-х рр. становили чималу кількість робочої сили, що будувала Магаданську трасу. Їх гинуло десятки тисяч, поховані були або уздовж дороги, або й прямо в дорозі: «Навпроти графіка гори // і сніг і чорні сланці, // о хоч на мить заговори, // чиї лежать тут бранці. // Там, за розпадом, за горбом, // блаженний паділ дикий, // чиїм розораний ребром, // чиїм продертий криком? // Танцюй на пеклі, навісний, // свої заллявши сліпи, // сюди приходять навесні // українські липи — // дрібненьким листям лопотять, // тонкі ламають руки // і мовчки до небес кричать // і ловлять давні гуки. // О чорна графіка гори, // о мерзла кров пролита, // заговори, заговори, // повідж, кого тут скрито. // Яка священна таїна // про злочини бувалі! // Аж стягне темінь навісна // у виглухлім проваллі [11, с. 202–203].

Ще однією представницею плеяди поетів-шістдесятників є Ліна Василівна Костенко. Вона народилась (19.03.1930 р.) та проживає на Київщині. Авторка книг

«Проміння землі» (1957 р.), «Вітрила» (1958 р.) та «Мандрівки серця» (1961 р.). Дані книги – якісна новинка в тодішній українській поезії, яка одразу ж зарахувала Костенко до течії шістдесятництва і звісно ж привернуло увагу органів. Ліна Василівна окрім створення свого власного творчого доробку також брала участь в роботі КТМ в Києві, була співавторкою чималої кількості листів-протестів до УК КПУ (лист-протест проти арештів шістдесятників у серпні–вересні 1965 р., «Лист 139» про порушення прав людини в УРСР, лист на захист заарештованого В. Чорновола (відповідь на статтю О. Полторацького в періодичному виданні «Літературна Україна») та ін.). Через таку свою позицію Костенко була в полі зору тодішнього секретаря з питань ідеології В. Маланчука, не могла видавати свої твори. Лише з 1979 року, коли В. Маланчук відійшов від влади, світ побачила чимала кількість збірок Ліни Костенко. Найвизначнішим твором, що приніс поетесі славу та всенародне визнання став історичний роман у віршах «Маруся Чурай» (1979 р.), що був удостоєний Державної премії ім. Т. Шевченка (1987 р.) [52].

Роман у віршах «Маруся Чурай» – історія трагічного кохання Грицька Бобренка та Марусі Чурай, головної героїні твору, красивої та досить незвичної дівчини з м. Полтава. Історія розгортається на фоні історичних подій суспільно-політичного життя в Україні в другій половині XVII ст.: «Влітку 1658 року Полтава згоріла дощенту. // Горіли солом'яні стріхи над Ворсклою. // Плавились бані дерев'яних церков. // Вітер був сильний. Полум'я гуготіло. // І довго ще літав над руїнами магістрату // легенький попіл // спалених паперів — // всіх отих книг міських Полтавських, // де були записи поточних судових справ. // Може, там була і справа Марусі Чурай ...», «– Пане полковнику і пане войте! // Ускаржаюся Богу і вам // на Марусю, // що вона, забувши страх божий, // отруїла сина мого Григорія. // І втеди син мій Григорій наглою смертю вмер, // на здоровлі перед тим не скорбівши, // през отруєння і през чари бісовські. // То вам, панове, правдиво, під сумлінням, кажу // і людьми те освідчу. // Оскаржену Марусю Чураївну // тоді суддя суворо запитав, – // коли, чого і для якої причини // таке незбожне діло учинила? // Але вона ні слова не сказала, // усправедливлень жодних не дала, // тільки стояла, яко з каменю тесана. // Тоді громада загула прелюто: // – Вона ж свій злочин визнала

прилюдно! // Бо, як до Гриця, мертвого, припала, // казала все – як зілля те копала, // як полоскала, як його варила // і як уранці Гриця отруїла.», «Ця дівчина... Обличчя, як з ікон. // І ви її збираєтесь карати?! // А що, як інший вибрати закон, – // не з боку вбивства, а із боку зради? // Ну, є ж про зраду там які статті? // Не всяка ж кара має бути незбожна. // Що ж це виходить? Зрадити в житті // державу – злочин, а людину – можна?!» [6]. З вище наведених рядків можемо зробити висновок про високий рівень таланту поетеси, її вміння у віршованій формі переплести між собою трагічні події на фоні подій реальних, історичних.

У своїй першій збірці «Проміння землі», виданій у 1957 р., Ліна Василівна вмістила поезію, що в переважній своїй більшості відноситься до жанру особистісної лірики. Але в ній також можна знайти вірші, в яких авторка намагалась передати автентичність та природність України, її історико-географічних регіонів. В одній із поезій авторка пише про Карпати, згадує про їх красу, манеру спілкування гуцулів, їх побут: «Потоки гірські і Карпати в тумані // Я вперше бачу таку красу, // і вперше чую таке вітання: // «Пані-товаришко, слава Йсу». // Відносно Ісуса я маю сумнів: // коли я родилась, його не було. // А бути панею — дуже сумно, // оскільки пани — соціальне зло. // І що ж робити? Сказати промову? // Людей замало і будній день. // Гуцул чекає, а я — ні слова, // щоб не образився він лишень. // В цю мить, якраз біля нашого дому, // на палицях їхала дітвора, // і всі вітання, що їй відомі, // гукнула: «Привіт, день добрий, ура!» // Гуцул посміхнувся, підняв крисаню // і промовив, уже за дверми: // «Я надто довго був хлопом, пані. // Вони ж народились відразу людьми» [8, с. 18].

У своїй наступній збірці «Вітрила» (1958 р.) авторка вмістила поезію, в якій оспівувала красу рідного краю, кохання як одного із найпрекрасніших людських почуттів і т. п. На нашу думку, дуже цікавим є вірш під назвою «Дума про три камені». В ньому авторка через призму переживань ліричного героя що постає в образі козака (пряма відсилка авторки на часи козаччини в історії України) описує важливість правильності вибору життєвих рішень, самостійність людини у виробленні власного щастя: «Гей, виїжджає козак молоденький // у чисте поле, // в першу дорогу. // Очі рукою прикривши від сонця, // дивиться вслід йому ненька з

порога. // Кінь вороний виграє, басує. // Гей, у коня ще й копита не збиті! // Сивий полин огортається пилом, // перепелиця ховається в житі. // Їде козак, // підганяє коня // в чистому полі // три дні навмання. // Вже й пшениці відшуміли, і жито. // Трави буяють на перелозі. // Раптом урвалася дорога бита – // камені три стоять на дорозі. // Чорний, та білий, та ще й рожевий. // Так, як звичайно у казці буває. // Скочив козак з вороного на землю, // напис на чорному пильно читає: // «Підеш ліворуч, загинеш нізащо. // Зірвешся з кручі у прірву юначе. // Хоч і загинеш, ніхто не згадає — // нічим згадати буде, козаче». // У козака мурахи за плечима. // Камінь рожевий знайшов очима: // «Підеш праворуч – не пошкодуєш. // Рівна дорога, // спокійна дорога. // Всякі удачі на кожному кроці. // Щастя без сліз. Без борні — перемога». // Що ж, це вже краще, це друге діло. // Дивиться хлопець на камінь білий: // «Прямо поїдеш – дорога вгору. // То нелегка, нерівна дорога. // Втомленим, хворим, а може, дітям // ти віддаси свого вороного. // Сам підеш пішки у передгір'я. // Знатимеш світлу глибіню зворушень. // Люди тобі подарують довір'я, // ти ж подаруєш їм світлу душу. // Будуть вибоїни, будуть квіти. // Буде тривога, а часом і втома. // Ну, а чи дійдеш ти до вершини, // це невідомо... // Це невідомо». // Тихо у полі шемріє вітер. // Чорний чорніє похмурістю літер. // Камінь рожевий кличе, здається, // кожною літерою сміється. // В білого тільки спокійне обличчя. // Він не відштовхує і не кличе. // — Хочеш? — іди. // Не хочеш? — не йди. // Різні є люди у сивих віках. // Доля твоя у твоїх руках. // Більше не їде козак навмання – // справив на білий камінь коня» [7, с. 58–60].

Ще одним видатним поетом, у творчому доробку якого є своєрідні відсилки на історичний час козаччини на теренах України був Микола Вінграновський. Прикладом цього є поема під назвою «Ніч Івана Богуна» (1965 р.). В ньому автор надзвичайно тонко змальовує політику талановитого полководця Івана Богуна, який не підтримував будь які домовленості Гетьманщини з московією (виступив проти Переяславської угоди). Оспівування героїчного характеру предків українського народу в часи тоталітарного режиму Радянського Союзу – відмінний приклад опозиційних настроїв автора по відношенню до влади.: « Болиш? // Боли ж! // Боли, // Бо лине крик // Від можа і до можа Україною, // І панський

перехняблений язик // Хрипить над нею стомленою слиною. // І меч горить над
 гривною коня, // І паля з горла кров'ю обгоріла, // Там ребра на гаках, де воля
 говорила, // Там червоніє чорне вороння. // Ні шелесту, ні диму з димарів, // Лиш
 свище вітер черепу у вуха, // По світу в'ється людська потеруха, // Що звір і той без
 люду олюднів. // Невірна ніч, непевна — тупу-тупу — // Безнебна ніч — татари де?!
 — прийшла. // Шикуює смерть — не спіте! — труп по трупу ... Невірна ніч! Ганьба
 довготелеса // Схиляється до нашого лиця. // Ганьбо! Ганебино! Ганьбище, ти над
 нами! // Твій віщий зір на нашому чолі, // Що нашими козацькими кістками //
 Проторохтиш в землі і по землі. // Могил нема. Могили повтікали. // Дніпро утік —
 осталась лиш вода. // І вовчі небеса — над вовчими віками // Снують свою ходу —
 печальна та хода. ... Ніде нікого. Будякові очі // Важкими бджолами, вмираючи,
 гудуть, // Татарський кінь стриже вухами ночі, // І місячні серпи ті ночі в копи
 жнуть. // Та не дай боже, та не дай нікому, // Як оцьому народоньку молодому!.. //
 Ой не дай, не дай, // А як дай, то вбий. // Покарай його, погуби, // Во язицех всіх, во
 думках святих // Покарай його, загуби, // Щоб не мучивсь так, не страждав отак //
 Цей народ-козак... // ...Ні клятв, ні сліз і ні колін! // Лиш горде горе тонкостанне. //
 Вікно, і вітер, і квилінь, // Квиління віт неперестанне. ... Сріблястий лист маслини-
 лоху, // Темно-зелений лист ожин, // Трепети лист сріблясто-чорний, // І дуба-нелиня
 важкий, // І лист акації, як човен, // І сосен листя-їжаки — // Все опадає...- і розтане
 // У нім твоя і віт квилінь... // Ні клятв, ні сліз і ні колін, // Лиш горде горе
 тонкостанне... // Отак би жив. І за плечима // Носив би торбу інших ран. // І ця
 шинкарська Україна, // Й кривавоносний ятаган // Жилися б, їлися без тебе... //
 Листопад від землі до неба // І гілки у вікні капкан... // Що бачиш ти? За білим
 снінням // Ти бачиш гори, степ і шлях, // І мокрі щоки на щоках, // І голос, зірваний
 тремтінням. // Прощальний час надій прощальних! // Ми тут. Ми є. Ми — всі. Ми
 — гурт. // Єднаймося! Ми той є ґрунт // Подій майбутніх, вирішальних. // Ми
 знаємо, куди йдемо, // Як наші ночі йдуть за днями. // І України знамено // Кричить
 і горбиться над нами. // Не вірю в бога — в Україну. // Вона мій бог і поводитир. // В
 свободу вірю, вірю в мир. // І хоч загину — до загину. // Прозрімо ж! Люди ми чи ні?

// Чи ми раби борщу і сала? // І наша воля нас зассала, // Нас, та у нашому ж човні.» [5].

Отже, з вище дослідженого матеріалу, можемо зробити висновок про високий рівень розвитку шістдесятництва як культурницької гілки загальнодержавного дисидентського руху в другій половині ХХ століття. Учасниками течії шістдесятників була чимала кількість свідомих українців із чіткою громадянською проукраїнською позицією, серед яких можемо згадати наступних: І. Світличного, В. Симоненка, М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, І. Стасів-Калинець, І. Калинця, В. Стуса, В. Шевчука, А. Горську, О. Заливаху, Г. Севрук, С. Шабатуру, І. Дзюбу, В. Мороза, В. Чорновіла, С. Караванського, Є. Сверстюка, М. Брайчевського. Серед поетів-шістдесятників уваги заслуговують Василь Стус, Василь Симоненко, Л. Костенко, а також Микола Вінграновський. В арсеналі їх творчого доробку чимала кількість поетичних збірок, що в свою чергу вміщують велику кількість поезій. Левова частка віршів має опозиційний характер. Через призму поетичних творів шістдесятники намагались описати реалії суспільно-політичного, культурного, економічного життя в Україні, що на той час входила до складу СРСР. Також, через поезію шістдесятники висловлювали свою любов і відданість Україні, що автоматично перетворювало ліричний жанр вірша в опозиційний. Також, важливим виявом саме опозиційних настроїв шістдесятників було те, що свої вірші вони писали суто рідною, українською мовою.

РОЗДІЛ 2. «ОПОЗИЦІЙНА ПОЕЗІЯ В САМВИДАВНОМУ ЧАСОПИСІ «УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК» (1970–1972 РР.)»

«Український вісник» – самвидавний часопис, що активно видавався і поширювався у середовищі руху спротиву радянському режиму на території України в 1970–1972 рр. Метою цього періодичного видання, головним редактором якого був журналіст В'ячеслав Чорновіл, було збирання та розповсюдження актуальної інформації про всі вияви опору тогочасній владі на території Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР). При цьому основна увага приділялася боротьбі за національні права українського народу. Також одним із ключових завдань часопису було висвітлення інформації про судові та позасудові репресії проти національно свідомих українців, становище політичних в'язнів у радянських тюрмах і колоніях. «Український вісник» можна вважати справжньою енциклопедією українського дисидентського руху кінця 1960-х – початку 1970-х рр. На його сторінках, окрім публіцистичних статей політичного та культурного характеру, досить часто розміщувалися і художні твори, зокрема опозиційна поезія.

Покоління дисидентів, які боролися в рамках українського національно-визвольного руху, було тією генерацією патріотів, яка чи не найбільше долучилася до процесів відновлення української незалежності. У 1950-х – 1980-х рр. представники дисидентського середовища намагалися діяти в першу чергу мирними методами проти тоталітарного режиму на території України. Витоки політичного дисидентства знаходимо в русі шістдесятників – молодого покоління творчої інтелігенції, яке зуміло проявити себе наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. Шістдесятники через свої твори – поезію, прозу, образотворче мистецтво, музику – висловлювали опозицію до радянської системи та оспівували любов до своєї батьківщини – України.

Власне своєрідним місцем співпраці за ідею незалежності України між дисидентами- правозахисниками та шістдесятниками (в полі зору нашої уваги – лише поети-шістдесятники) і став самвидав (нелегальна література), поява якого в 1960-х рр. й активний розвиток на початку 1970-х рр. на теренах України були

явищем цілком закономірним і очікуваним [34, с. 55]. Адже саме через самвидав українці, які були незгодні із пануючою системою і бажали здобуття для України незалежності, могли безпосередньо висловлювати свої думки, ідеї. Це була змога вести діалог з українським народом через різного роду звернення-заклики, наприклад, про політичні репресії та незаконні суди над представниками національно свідомої інтелігенції. Також самвидав став відмінним місцем для публікації поетичних творів національного характеру, які через жорстку цензуру з боку влади не дозволялись для публікації в офіційних виданнях.

Витоками і своєрідними провісниками самвидавної літератури дисидентів можна називати інформаційно-видавничу гілку діяльності Організації Українських Націоналістів (ОУН). Свого часу ОУН через 70 підпільних друкарень видавала чимало самвидавної літератури, а саме: журнал «Молодий революціонер» (1953 р.), більше 150 видань періодики, понад 800 брошур. Згодом, до середини 1950-х рр. залишки ОУН були фактично повністю усунуті із арени національно-визвольних змагань. Естафету перехопили дисиденти, які відмовились від збройних методів боротьби, але продовжили ідею боротьби словом [20, с. 408].

Одним із самвидавних часописів дисидентських часів, який набув значного поширення серед народу, став «Український вісник» (1970–1972 рр.). Головним його редактором був В'ячеслав Чорновіл – борець за українську свободу, дисидент, журналіст, політик. У нелегальному журналі було вміщено публіцистику й інші інформаційні матеріали. Через роботу над цим журналом В. Чорновіл втратив своє основне місце праці, його було звільнено від роботи на метеостанції. До осені 1970 р., коли дисиденту все ж таки вдалося влаштуватися вагарем на залізничній станції Скнилів поблизу міста Львова, він працював різноробочим (у цей період перекладав технічні тексти, писав дипломні роботи випускникам, під чужими прізвищами друкував власні статті в пресі) [22, с. 115].

Варто зауважити, що в процесі збору інформації для часопису та безпосереднього його видання В. Чорноволу допомагала чимала кількість інших діячів національно-визвольного руху, серед них: М. Косів, М. Плахотнюк, З. Антонюк, А. Пашко, Я. Кензор, О. Мешко, Ю. Шухевич, Ніна Строката. У

виданні I та II випусків журналу посильну участь брав Валентин Мороз. Випуск VI вийшов друком в березні 1972 року за сприяння М. Косіва, Я. Кензора й А. Пашко після того як В. Чорновола в січні арештували в ході реалізації «Генерального погрому» [35, с.125–126].

«Український вісник» став справжнім осердям українського патріотичного руху. Цей журнал завдяки своїм масштабам поширення мав значний вплив на суспільно-політичну ситуацію не лише в УРСР, а й поза її межами – в інших республіках. Лише в Україні з часу зародження «Українського вісника» і до ухвалення 28 червня 1971 р. Центральним комітетом (ЦК) Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) таємної постанови «Про заходи по протидії нелегальному розповсюдженню антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів» [45, с.182] було вилучено приблизно 5 тисяч антирадянських та інших ворожих документів. У цьому журналі публікувалися різного роду напрацювання борців за українську ідею – вірші, звернення, виступи, описи судових процесів тощо. На сторінках часопису було розміщено чимало зразків поезії, яка мала значну культурну й мистецьку цінність, та водночас слугувала засобом боротьби проти радянського режиму.

Загалом у журналі «Український вісник» 1970–1972 рр. опубліковано 45 поезій (серед них один цикл віршів і одна поема) дев'яти авторів, які були розміщені на сторінках II, IV та V випусків часопису. Авторами віршів були активні представники українського національно-визвольного руху другої половини XX ст. із середовища шістдесятників, зокрема В. Симоненко, В. Стус, В. Мороз, І. Калинець, Г. Чубай, І. Сокульський, М. Холодний та ін. (див. Додаток Д). Їх поезія в умовах брежнєвського застою 1960-х – 1970-х рр. була фактором, який підтримував опозиційні настрої в суспільстві, зворушував народ до протистояння існуючому режиму. Поети-опозиціонери перебували під постійним наглядом Комітету державної безпеки (КДБ), а незабаром більшість із них у результаті репресій опинилися за ґратами.

Загальна тональність віршів витримана в антирадянському ключі, вони наповнені глибоким патріотичним змістом, який висловлювався крізь призму опису

загальних протестних настроїв суспільства, спровокованих радянською імперією. Хорошим цьому прикладом є вірш поета із м. Дніпропетровськ (нині Дніпро) Івана Сокульського під назвою «Спартак», в якому автор дуже влучно описує становище українського народу під владою СРСР: «Тавро раба кричить мені у душу, // Тавро раба у мозок кричить: // «Невже рабом померти мушу, // Німий, нічий?!....» [12, с. 189–190]. Вірш був своєрідним заклик до народу України – скинути пута раба і почати діяти, щоб відстояти свою людську гідність.

На сторінках «Українського вісника» побачили світ декілька заборонених або спотворених радянською цензурою поезій одного із найбільш яскравих представників шістдесятництва – Василя Симоненка, який у грудні 1963 р. загинув від хвороби, спровокованої його побиттям представниками радянської міліції. Вірш «Некролог кукурудзяному качанові, що загинув на заготпункті» є прямою алегорією на хрущовську політику в сільському господарстві, надпрограму щодо вирощування кукурудзи; висміюванню піддаються негативи колгоспної системи в сільському господарстві. [12, с. 497–498]. У поезії «Український лев» В. Симоненко освідчується в коханні українському Львову, пригадуючи видатні, пов’язані з цим містом, постаті національної історії: «Я побачив у Львові Шашкевича очі, // Кривоносові плечі, Франкове чоло» [12, с. 499]. Вірш «Курдському братові» змальовує змагання народу курдів за свою незалежність, проте «між рядками» можна відчитати очевидні натяки на російський шовінізм, необхідність боротьби українців проти зросійщення та національного поневолення: «З гнобителем не житимеш у згоді: // Йому – панять, тобі – тягнути віз! // Жиріє з крові змучених народів // Наш ворог найлютіший – шовінізм» [12, с. 506].

Важливим прикладом відваги та мужності у своїх висловлюваннях проти тодішньої влади були вірші, присвячені представникам українського шістдесятництва, які загинули за загадкових обставин, ймовірно, не без втручання з боку КДБ, – художниці Аллі Горській та літератору Василю Симоненку. Поет, перекладач, літературний критик, прозаїк Василь Стус присвятив Аллі Горській, вбитій у листопаді 1970 р., вірша під назвою «Пам’яті Алли Горської»: «...Усім нам смерть судилася зарання. // Бо калинова кров – така ж крута, // вона така ж терпка,

як в наших жилах. // У сивій завірюсі голосінь // ці грона болю, що падуть в глибінь,
 // безсмертною бідною окошились» [12, с. 453]. Інший опозиційний поет Микола Холодний присвятив свого вірша одній із жертв тоталітарного режиму СРСР – геніальному поету, журналісту Василю Симоненку: «...А що в мені? // В мені лиш сльози- груддя, // які всміяли в мене ви // і вплакали. // На вашому жалі // моє останнє ложе гойдається – // моя труна, – // наллята болями й калиною....», «...Ви в небо українське вмурували гроб. // Хай буде так. Але не копирсайте пір'я: // планета я, болід чи шмат сузір'я, // чи тіло, що не стало тим чим стать могло б? // Вдивлятимуся в землю, // зв'язану трудом і карами. // І кам'янітиму в тривозі, // коли до мене будете летіти ікарами, // згоряючи на півдорозі» [12, с. 554–555]. Останні рядки ніби є зверненням від автора, яке він адресує верхівці радянського режиму та всім іншим причетним до трагічної загибелі Василя Симоненка, натякаючи на те, що всіх очікує смерть, незважаючи на звання, роль і місце в суспільстві тощо, але за злочини можна і «...летіти ікарами, згоряючи на півдорозі».

Наступним поетичним твором, який заслуговує особливої уваги, є поема авторства видатного львівського поета, лідера місцевого українського андеграундного мистецького середовища Григорія Чубая під назвою «Вертеп». У цьому яскравому творі, який на рубежі 1960-х – 1970-х рр. мав значну популярність серед львівських дисидентів та творчої інтелігенції, автор сатирично описує всю тавтологічність і буденність суспільного життя в Радянському Союзі: «...Ах ця безмежно щаслива цивілізація, яка, попри все це не забуває про те, що вона є найвищим виявом всесвітнього прогресу і рухається. Так, саме рухається! // Пішки, // в авто, // в катафалку, // в трамваї, // і яка рухаючись, встигає: // відвідати пивний бар; // впівголоса покритикувати позаочі свого начальника; // влаштувати скандал дружині; // розв'язати 2–3 кросворди... // Чуєте?! // Вона рухається!!! // Вистукує каблучками, грюкає дверима, співає, лається, гримить посудом на кухні, ковтає пілюлі. // Чуєте?! // Вирує світ. Сміється, плаче, виє. // Кружляють видива веселі і сумні. // Іде вертеп без поділу на дії, // Хіба що з поділом на ночі і на дні...» [12, с. 741–742].

Наявні рядки, у яких автор задається риторичним в умовах радянської дійсності запитанням: «Як не втратити себе як особистість в суспільстві, де потрібно підлаштовуватись під те, що продукує ідеологія?»: «...Кружляє світ. Мовчить, як треба крику, // І правда топиться в брехні чи не щодня... // Невже і я впаду у нього й зникну // Безболісно, безлико, навмання? // Впаду туди, де безум всьому пастир, // Й пасе держави, душі і слова. // О Боже мій, не дай мені упасти, // Бо обертом іде вже голова...», «...Від пустослів'я, Боже, одведи! // Затьмила голови тупі лакумозанія – // Пофіміамлять і чекають: хто подасть. // І душу кожен з них, неначе мантию // Перешива по-модному – «под власть».

Також у поемі Г. Чубая чудово описано «єдиноправильність» панівної в Радянському Союзі ідеології, коли всі галузі суспільного та навіть повсякденного життя керувалися кремлівськими директивами, зі зневагою до національних цінностей кожного конкретного народу, а власна думка та ініціатива особистості жорстоко карались: «Диктатори, диктатори, диктатори, // погоничі великі; «цобцабе». // Диктатори, диктатори, диктатори // щодня диктують світові себе. // О, скільки їх возводиться і падає, // І скільки їх плює у наш Дніпро, // і прославляє світ своєю владою, // і одяга його в своє добро. // ...Все продиктовано і все перефарбовано // і удостоєно належної ціни. // За сумніви, за мислі – закатовано, // і за холуйство вбрано в ордени. // Все продиктовано і все перефарбовано // і узаконено: що думати – це гріх...» [12, с. 747].

Творами, вартими уваги дослідників української опозиційної поезії, є вірші історика й публіциста Валентина Мороза, який під час перебування в Івано-Франківському слідчому ізоляторі КДБ в 1970 р. написав збірку «Прелюд» [12, с. 481–484]. Декілька творів політв'язня розміщено у випуску IV «Українського вісника», значна частина матеріалів якого була присвячена судовій розправі над ним. У вірші під назвою «Луцьк» автор згадує справжню історію України, що тягнеться з часів Руської держави, Галицько-Волинської держави та Великого князівства Литовського. Цим самим історик вступав у протиріччя із концепцією «єдиного радянського народу», що отримала значний рівень пропаганди та владної підтримки в СРСР, водночас описуючи, як радянський режим знищує культурні та

історичні надбання України: «Любарте-князю, срібнобородий лицарю, // вже заніміли гудців твоїх яворові гуслі, // маєстати княжі на спорохнілому пергаменті вицвіли, // і почорніло ймено твоє на щербатім залізі. // Позбираю забутих слів квадратів гривни, // з віщого срібла викую чарівний ланцюг, // підйму з намулу Дажбога дерев'яне олтарище // і збагну заповітів наших праукраїнський дух...» [12, с. 483–484].

У вірші під промовистою назвою «Україна» В. Мороз у зашифрованій формі описує національні символи українського народу – синьо-жовтий і червоно-чорний прапори, а також тризуб: «Сонячна червінь, важка чорнота – твої барви // вигнуті вії летючих тополь – твоя пісня // сплетені берла трирогих богів – твої знаки // сивого степу нічне шепотіння – молитва // сонячний присок на синьому небі – знамено» [12, с. 481]. Привертає увагу також поезія у прозі В. Мороза під назвою «Перший день». Перебуваючи в ув'язненні, дисидент зумів дуже влучно і пронизливо передати внутрішні почуття і переживання політичних в'язнів, які піддавалися судовим репресіям та вперше потрапляли до тюрми: «Перший тюремний день – це людина без шкіри. Кожний спогад – розпечена крапля, кожна думка – жарина. Перший тюремний день – це світ, розрубаний на дві половини» [12, с. 484]. У випуску IV «Українського вісника» розміщено цілий ряд творів львівських поетів Ігоря Калинця та Григорія Чубая, присвячених Валентину Морозу. У циклі І. Калинця «Тренос над ще однією хресною дорогою» в метафоричній формі змальовано судовий процес над політв'язнем, який відбувся в листопаді 1970 р. в Івано-Франківську. Автор порівнював В. Мороза з Ісусом Христом, а його боротьбу проти радянського режиму під час слідства та суду – із хресною дорогою, робив натяки на публіцистичні твори ув'язненого – есеї «Хроніка опору» та «Серед снігів» – які мали значне поширення в самвидаві [12, с. 497–491]. Сам І. Калинець був присутній біля стін івано-франківського суду та намагався підтримати свого товариша.

Знаковим був вірш «Космач-1970» авторства Г. Чубая, назва якого відсилає до здійсненої представниками радянської влади провокації проти В. Мороза та спроби його затримання в с. Космач на Великдень 1970 р. У поезії радянський режим та

КДБ постають в образі дракона, який намагається втертися в довіру до українців і водночас здійснює постійні репресії та залякування народу: «всі житла і храми наші в долині // а на горі дракон // сидить і дивиться в долину // а то починає малювати гуцульські // писанки щоб у долині повірили // що дракон той тутешній // взявся і цього разу він малювати // котилися писанки із гори глеєм // розмоклим // вибігли ми до воріт щоб на писанки // ті поглянути // а на писанці кожній // тюрма намальована» [12, с. 492].

Опозиційна тональність таких віршів, очевидно, і стала приводом до того, що головний редактор часопису В. Чорновіл відібрав їх для публікації в «Українському віснику». Адже саме на початку 1970-х рр. радянська влада почала «закручувати гайки» розвитку української культури, яка отримала можливості для свого розвитку у відносно спокійний період т. зв. хрущовської відлиги. Енергійна діяльність журналіста щодо популяризації української опозиційної поезії була важливим фактором піднесення національного руху в цей період.

Проте вже в 1971–1972 рр. КДБ організував досить значну операцію із придушення діяльності дисидентів що увійшла в історію під назвою «Генеральний погром» або «Блок», яка фактично призупинила поступ шістдесятництва та була спрямована в першу чергу проти редакції «Українського вісника. 28 червня 1971 року була видана вже вище згадана постанова ЦК КПРС «Про заходи по протидії нелегальному розповсюдженню антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів». 16 липня того ж року КДБ УРСР вже мало своєрідний список причетних до розробки і поширення самвидаву і опозиційної діяльності загалом. У січні 1972 року їх було заарештовано, а саме більше 20-ти відомих дисидентів, серед яких: І. Світличний, В. Стус, І. Дзюба, Є. Сверстюк, І. Калинець, І. Гель, Б. Горинь, а також головний редактор «Українського вісника» В. Чорновіл. 30 грудня 1971 року, на фоні розгортання операції «Блок» в Україні, Політбюро ЦК КПРС прийняло рішення про старт всесоюзної кампанії боротьби із самвидавом. Та все ж головним об'єктом атаки був саме український самвидав, про що у своїй доповідній записці ЦК Компартії від 20.01.1972 р. детально описував тодішній голова КДБ УРСР В. Федорчук [16, с. 33; 20, с. 410–411; 39, с. 190].

Ув'язнювали українських політв'язнів (в тому числі і причетних до видання та поширення самвидаву) в табори суворого або особливо суворого режиму на Уралі або в Мордовії. З 1972 року жертв «Генерального погрому» починають запроторювати в табори Пермської області РРФСР, а саме: ВС-389/35 (ст. Всесвятка), ВС-389/37 (с. Половинка), і в найпекельніший табір – ВС-389/36 (с. Кучино), інша (неофіційна) назва якого - «табір смерті» [41, с. 2].

Одним із кроків на шляху «генерального погрому» був ідеологічний тиск і посилення цензури в галузі літератури з боку партійного керівництва. У січні 1972 р. ЦК КПРС затвердив постанову «Про літературно-художню критику», в якій вимагалось «підвищити ідейно-теоретичний рівень літературно-художньої критики», її актуальність і принциповість у проведенні партійної лінії в галузі художньої творчості, зміцнювати її роль у боротьбі з «чужим світорозумінням» [18, с. 289].

Ця постанова фактично унеможливила продовження видання та подальший розвиток самвидавного часопису «Український вісник». Хоча спроба його відновлення була: односторонній репресований дисидентів на знак їх підтримки та відповіді на арешти у березні 1972 р. видали черговий номер журналу. Взялись за цю справу співробітники Інституту філософії Академії наук (АН) УРСР – Євген Пронюк та Василь Лісовий, яких було заарештовано 8 липня 1972 р. [39, с. 193].

Але все ж таки подальшого розвитку часопис «Український вісник» не набув, адже погроми з боку влади продовжувались, і ще навіть до їх початку, напередодні 1972 р. представники дисидентського руху прийняли рішення про призупинення діяльності журналу; про це можна дізнатись зі спогадів Василя Овсієнка: «На п'ятому числі «Український вісник» обірвався – його зупинили в середині 1971 року, бо пішли чутки про те, що ось-ось почнуться арешти, і сам голова КДБ України Віталій Нікітченко мав розмову з Іваном Світличним і сказав: «Доки ви не були організовані, ми вас терпіли. Відтак, коли у вас з'явився журнал, ми вас терпіти не будемо». Вирішено було зупинити видання «Українського вісника», однак уже було пізно» [26].

Надмірний тиск на самвидав породив два нових явища – тамвидав і магнітвидав. Тамвидав – явище, при якому опозиційна література друкувалась за кордоном в українських діаспорних виданнях «Смолоскип» і «Сучасність». Станом на 1971 рік в цих виданнях було надруковано понад 100 одиниць самвидаву. Така кількість є досить хорошим показником розмаху діяльності дисидентів, але на жаль в тому ж таки 1971 році близько 20 тисяч закордонних видань було перехоплено та вилучено [20, с. 412].

Магнітвидав – спосіб поширення записів із рецитуванням заборонених поезій чи пісень. На початку 1970-х рр. на магнітвидав також було направлена чимала кількість важелів ідеологічної боротьби. У м. Сімферополі було конфісковано більше 18 тисяч метрів магнітозаписів [20, с. 412].

Отже, на сторінках журналу «Український вісник» на початку 1970-х рр. побачили світ 45 поезій авторства дев'яти учасників українського дисидентського руху. В опублікованих віршах знайшли відображення знакові події протистояння середовища шістдесятників із радянським режимом – трагічні загибелі поета Василя Симоненка (1963 р.) та художниці Алли Горської (1970 р.), судовий процес над істориком Валентином Морозом (1970 р.). Опозиційна поезія викривала численні негативні сторони радянського повсякдення, недоліки політики правлячої партії у економічній та національній сферах. У деяких віршах можна зустріти прямі заклики до боротьби з шовінізмом, алюзії на українські національні символи, опис правдивого історичного минулого українців, становища політичних в'язнів. Поети-шістдесятники закликали суспільство до громадської активності проти нищення національної культури тоталітарним режимом. Опозиційна поезія була просякнута відвагою, мужністю й радикалізмом, була справжнім викликом для радянського режиму та його політики щодо українського народу. Часопис «Український вісник» відігравав свого часу роль важливого літературного майданчика, де поети-шістдесятники в умовах посилення радянської цензури мали змогу публікувати свої вірші. Зрештою, реакцією з боку режиму було посилення репресивного тиску на дисидентів на початку 1970-х рр. та здійснення в 1972 р. «генерального погрому» українського національного руху.

РОЗДІЛ 3. ПОЗАСИСТЕМНА УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ 1970-1980-Х РР.

1970–1980-ті рр. – складний період для підтримки розвитку національної ідентичності українського народу. Саме цей історичний відтинок часу – період найбільш сильного удару з боку радянської влади по всіх можливих центрах продукування ідеї самостійності України, а що найголовніше самих українцям, які понад усе бажали і робили все можливе для обґрунтованого здобуття Україною незалежності.

Пропонуємо через призму загальної історії України в часи перебування в складі СРСР, а саме в 1970–1980-х рр., коротко охарактеризувати настрої в тодішньому українському суспільстві і політику Радянського Союзу щодо них. Метою такого ходу є вибудовування загальної картини життя українського народу і особливостей розвитку позасистемної української поезії 1970–1980-х рр. в цьому контексті.

Початок 1970-х рр. можна охарактеризувати як продовження політики знищення українського народу верховенством СРСР, але вже в більш жорсткіших формах. Яскравим тому прикладом є друга хвиля арештів українських дисидентів в 1972–1973 рр. (про неї детальніше в розділах I, II) та її наслідки. Події 1972–1973 рр. наочно демонструють те, як радянське керівництво намагалось повністю викоринити український націоналізм із ґрунту, на якому вознеслась комуністична ідеологія. «Великий погром» – факт того, що тодішня влада має бажання покінчити з українським національним рухом – цілковито і безжально. Українське національне питання, з усіх можливих в СРСР для верховенства було особливо нелегким та загрозливим, адже воно могло мати в майбутньому безпосередній вплив на долю імперії. За словами М. С. Хрущова, Й. Сталін свого часу хотів виселити український народ до Сибіру, але кількість українців змусила його відмовитись від цього [28, с.179–182].

Щоб знищити український народ і його погляди, влада СРСР використовувала нещадні, і на нашу думку, в деякій мірі аморальні методи, а саме застосовувала репресії по відношенню до різновидів інтелектуальної діяльності – історії та літератури. Керівництво таким видом репресій Кремль доручив В. Маланчуку – секретарю ЦК КПУ з питань ідеології, обраному на цю посаду в жовтні 1972 р. Уже в 1972 році «кампанія Маланчука» зуміла звинуватити в ряді «історичних, методологічних та теоретичних помилок» в плані викладу історії України, Інститут археології – його співробітників (П. Толочко, В. Баран та ін.) та директора Ф. Шевченка. Їхнє бажання відновити випуск щорічника «Київська старовина», владою було розцінене як вияв націоналізму. Навіть сама назва не подобалась ЦК КПУ, бо вона нібито «повторювала назву дореволюційного журналу буржуазно-ліберального напрямку». Після 1972–1973-х. рр. ситуація досягла свого апогею – перестали існувати такі збірники як: «Історичні джерела та їх використання», «Історіографічні дослідження в Українській РСР», «Середні віки на Україні», «Київська старовина» та ін. Українцям нав'язувалась концепція «формування радянського народу», початки якого сягають доби Київської Русі, на базі якої утворилась «єдина давньоруська народність», початок з якої беруть «старша» (за віком і станом) – російська, і «молодші» – українська та білоруська нації, які навіть після занепаду Київської Русі були єдиним народом. Власної історії українці були фактично позбавлені. Рукописи тих, хто намагався заповнити ці прогалини, наприклад І. Білика, В. Малика, Р. Федорова та ін. піддавали нещадній критиці і не дозволяли друкувати. Загалом після 1972–1973 рр. прийшла загальносоюзна, абсолютно абсурдна проблема – ніде не було паперу для того, щоб друкувати українське, натомість російські праці друкували мало не щогодини. Відповідь українців на це було очевидно – російські книги ніхто не читав, і тим паче не купляв [17, с. 4; 21, с. 287–291].

Ідеологічно тиснули і на інші наукові сфери, зокрема в квітні 1973 року «кампанія В. Маланчука» викрила в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського осередок націоналістів, яке видало бібліографічний показник «Українське радянське карпатознавство» і поруч з працями радянських

науковців зазначили праці українських буржуазних націоналістів, а саме: В. Кубійчука, С. Єфремова, К. Грушевської та ін. Загалом квітень 1973 р. а саме 13 квітня можна вважати початком посилення політики «кампанії В. Маланчука», адже саме з того дня ЦК КПУ за указом В. Маланчука розгорнула цілу програму посиленої боротьби проти націонал-комуністичної ідеології, викриття всіх різновидностей вияву ворожої до марксистсько-ленінської ідеології. Саме тоді починаються масові чистки у всіх центрах літературно-культурного і наукового життя, а саме в: Інституті історії, Інституті українознавчої літератури АН України, та ін., приклад одного з яких ми описали вище. Згодом, в серпні того самого 1973 р. постраждали викладачі ВНЗ, зокрема в докторській дисертації С. П. Пінчука – доцента Житомирського державного пед-інституту на тему «Слово о полку Ігоревім» і українська література XIX – XX століть» ЦК КПУ було виявлено чимало методичних помилок [17, с. 5, 8, 9–10].

Часопис «Український вісник» після арештів 1972–1973-х рр. переживає не найкращі часи, адже спроба його відновлення у 1973 р. не увінчалась успіхом і згодом видання часопису припинили зовсім. 7–8 випуски «Українського вісника» появився орієнтовно в кінці 1973 р. – на початку 1974 р. Його авторами та поширювачами були С. Хмара, О. Шевченко та В. Шевченко. Широкого розголосу видання цього випуску часопису не набуло, але усе одно мало свої здобутки – плівку із цим випуском вдалось переправити закордон, де він був надрукований англійською мовою і став основним джерелом відображення картини політичних репресій в СРСР на початку 70-х. рр. За змістом він дійсно антирадянський, адже вміщував в собі насамперед таку статтю як «Генеральний погром», в якій висвітлено хід погрому 1972–1973-х рр., а саме зміни в партійному керівництві, взяття курсу на «генеральний погром» в 1971 р., наведено збірні дані про арештованих, звільнених з роботи та ін., а також згадується про нищення пам'яток української культури та історії. Також в цьому випуску часопису вміщено чимало творчості, а саме віршів, один з яких, а саме його уривок, на нашу думку влучно символізує психологічний стан суспільства після «Генерального погрому»: «Запитай, запитай! Чому я сумний-невеселий? Бо стоптані квіти рожеві – Сини

України в неволі... Запитай, запитай! Чому я сміюся – не плачу? Бо бачу, як ворог скажений лютує Від безсилля зламати народ, що нуртує...» [12, с. 11, 112–147; 27, с. 146–147].

У цей час радянська влада вдається до впровадження нових методів боротьби з інакодумцями. Найжорсткішим і водночас улюбленим методом боротьби радянської влади із незгодними стала каральна психіатрія. Одним із найпопулярніших місць здійснення цього виду репресій в Україні з 1968 р. була Дніпропетровська спецпсихлікарня. Жертвами психлікарень стали П. Григоренко, Л. Плющ, М. Плахотнюк, В. Рубан та ін. В ході здійснення такого роду репресій у влади була одна жорстока мета – залишити від абсолютно здорової людини лише її фізичну оболонку. Зі спогадів Л. Плюща, які він виклав автобіографічній книжці «У карнавалі історії»: «...Лікування і режим у психушці, як я побачив на власному прикладі, призначені відразу зламати людину й знищити її волю до опору. Хоч я намагався випльовувати таблетки, вони вбивали моє бажання читати або думати, і я швидко втрачав зацікавлення політичними справами, потім науковими, а тоді й дружиною та дітьми. Пам'ять моя різко ослабла, і моя мова стала коротка й уривчаста. У голові лишилися тільки думки про куріння і хабарі санітарам за додатковий вихід до вбиральні. Я навіть не хотів побачень, яких раніше так нетерпляче чекав. ...». Але завдяки мітингам, які організовувались на захист Л. Плюща по всьому світу – в Лондоні (див. Додаток Е), Парижі і т. д., йому вдалось вирватись із лап «каральної медицини» та виїхати до Франції де лікарі його визнали здоровим. Це свідчить про те, що закордоном вже дізнавались про політику радянського режиму щодо інакодумців, а свідчення того, що Захід підтримував українських дисидентів є мітинг на захист радянських політв'язнів на Трафальгарській площі у Лондоні 1977 р., в якому взяв участь британський актор Девід Маркхем, голова комітету оборони В. Чорновола у Великобританії [29].

Незважаючи на такий розмах «закручування гайок» розвитку української ідентичності, вона усе одно трималась на плаву. Відбувалось це завдяки людям, які незалежно від ситуації в якій опинились продовжували протистояти режиму. Мова про тих хто на жаль був засуджений, і про тих кому пощастило залишитись на волі.

Дисиденти, які перебували в ув'язненні з усіх сил намагались не покидати своєї діяльності, а ті, хто не був засуджений за «антирадянщину» в часи генерального погрому продовжили працювати для розвитку української ідеї будучи в Україні. В контексті розвитку позасистемної поезії 1970–1980-х рр. вважаємо за потрібне детально проаналізувати два основні центри розвитку української мови і культури через поетичне слово, а саме Київську школу поезії та осередок львівського андеграундного мистецтва, що в сукупності відносились до нового покоління творців, що увійшло в історії під назвою «витіснене покоління», або покоління сімдесятників. Також в хронологічному порядку проаналізувати діяльність наступного, якісно нового покоління вісімдесятників.

У науковій літературі поділ поколінь творців опозиційної поезії останніх двадцяти років існування СРСР знайшов схоже відображення. Наприклад, Г. Дядченко пропонує наступну класифікацію: 1. Представники «герметичної» поезії (Київська поетична школа та «метафористи» 1980-х рр.); 2. «Бубабісти» та їх наступники («Пропала грамота, «ЛуГоСад»); 3. Поети початку 1990-х рр. – представники «першого вільного покоління» [24, с. 3].

«Витіснене покоління», або ж представники «герметичної» поезії – нова формація митців поетичного слова, чия найбільш активна діяльність припадає на 1970-ті рр. Термін «витіснене покоління» було впроваджено Іваном Андрусюком. Ним також було доведено хибність використання терміну «постшістдесятники». На його думку термін не зовсім коректний, адже «поети-сімдесятники» створили новий, суттєво відмінний естетичний напрям в українській поезії. До яскравих представників «витісненого покоління» відносяться: Григорій Чубай, Василь Голобородько, Микола Воробйов, Михайло Григорів, Тарас Мельничук, Станіслав Вишенський, Олег Лишега та багато інших [37].

Уособлення злагодженої літературно-мистецької діяльності митців-поетів покоління сімдесятників є Київська школа поезії. Виникла вона в м. Київ в кінці 1960-х – на початку 1970-х рр., як літературне угруповання українських поетів. Її яскравими представниками були: Василь Голобородько, Віктор Кордун, Василь Рубан, Іван Семененко, Станіслав Вишенський, Валерій Ілля, Микола Воробйов,

Михайло Саченко, Валентина Отрощенко, Надія Кир'ян, Михайло Григорів. В літературно-критичних колах Київська поетична школа отримувала й інші назви, наприклад «друга хвиля шістдесятництва», «постшістдесятники» що вказують на їх дотичність до часів розвитку руху шістдесятників. Також популярною була назва «поети поганської школи» («поганчата»). Назва по більшій мірі саркастична, тому що ідеї поетів Київської школи кардинально відрізнялись від тих, що продукувала радянська ідеологія, тобто були «поганськими» в рамках імперії. Василь Голобородько свого часу пропонував учасниками Київської поетичної школи називатись сюрпрейстами. Ця назва мала зробити акцент на новаторських поглядах поетів угруповання. Але жодна із вище описаних назв не прижилась, об'єднання поетів-новаторів продовжили називати Київською поетичною школою. Варто зазначити, що учасники Київської поетичної школи свідомо відмовлялись від визнання соцреалізму та в цілому не співпрацювали із владою. У своїх творах вони «десоціологізувались», тобто творили в руслі вивільнення поезії з-під владних ідей. Поети Київської поетичної школи не прагнули свободи, а позиціонували себе як вже вільні. В основі їхньої творчості закладена свобода особистісних поривань, свобода творення. Вони є фактично новаторами українського поетичного слова на той час [32, с. 76, 77; 36, с. 105–106].

Учасників Київської поетичної школи сміливо можна назвати нонконформістами. Така їхня позиція, повністю відсутня громадсько-політична лексика – все це в умовах радянської окупації прирівнювалось до ідеологічного протистояння і відповідно каралось. Прикладом поета, чи поезія заборонялась радянською владою в 1970–1980-х рр. є Василь Голобородько. Автор поетичних збірок «Летюче віконце», «Творення вулія», «Із хроніки роду». Перша збірка поета «Летюче віконце» (1965 р.) не допустили до друку в Україні, проте згодом вона була видана в Парижі. За свою творчу діяльність Голобородько зазнавав переслідувань, йому було заборонено займатись літературною діяльністю і пробувати друкувати свої твори. Також залишив навчання в Київському університеті, згодом вступив до Луганського педінституту, але був виключений за підтримку ідей І. Дзюби, описаних в його праці «Інтернаціоналізм чи русифікація». Вірші Василя

Голобородька органічні, з описом глибокого світовідчуття, він переймався першоосновою людського буття. Прикладом поезії в якій відчувається глибоке начало людини як українця в поєднанні з філософією екзистенціалізму (свободи вибору людини, як духовної істоти): «Ми йдемо по Україні // від степів до гір, від лісів до морів – // звідусіль виходимо на прадавні шляхи, // і немає нам ліку. // Ми чинимо волю наших предків, // це вони нас послали у путь, // щоб ми йшли нашою віковичною землею // із нашими багатолюдними містами, // із нашими тихомрійними селами, // із нашими золотoverxими церквами.». Через такі наративи, Голобородьку дозволили публікувати свої вірші лише після приходу до влади М. Горбачова. Вже за часів незалежності, в 1994 році Василь Голобородько став лауреатом Державної премії ім. Т. Г. Шевченка [32, с. 77, 78].

Ще одним цікавим представником Київської поетичної школи є Микола Воробйов. Родом із Черкащини, в 1970-х рр. – студент Київського університету філософського, а згодом філологічного факультету. Пізніше був відрахований з числа студентів. До цього часу встиг підготувати декілька збірок поезій, які не пройшли цензурний аналіз радянської влади. Лише в часи «перебудови» М. Горбачова ім'я Миколи Воробйова почало з'являтися на сторінках періодики, друкуються наступні його збірки: «Пригадай дорогу мені» (1985 р.), «Місяць Шипшини (1986 р.), «Ожина обрію» (1988 р.), «Прогулянка одинцем» (1990 р.) та багато інших. Микола Воробйов був удостоєний літературної премії «Благовіст» а також премії ім. П. Г. Тичини. У своїй поезії Воробйов спирається на спостережливість, глибинне чуття життя, багатопрофільне виявлення своєї уяви та фантазії: «і покинув я місце сну свого // і холод озброїв мене // і зустрів я двох дітей // що поправляли крила // а потім проминув дику грушу // шаснуло щось руде // в сколашкану траву // а синя тінь стояла поруч // день зачинався // і холод сипав іскри // на зброю мою...» [32, с. 78].

Вважаємо за потрібне окремо виділити життєвий шлях і творчість поета «витісненого покоління», нашого земляка родом із Івано-Франківської області – Тараса Мельничука. Тарас Юрійович Мельничук (20.08.1938 р. – 29.03.1995 р.) – лауреат премії ім. В. Сосюри (1990 р.) та Державної премії ім. Т. Шевченка

(1992 р.). Політв'язень Пермських таборів (1972–1975 рр., 1979–1982 рр.). Потерпілий від явища «каральної» психіатрії в Радянському Союзі. Двічі одружений. Батько двох дітей – дочки Ярослави та сина Віталія.

Народився в селі Уторопи Косівського району Івано-Франківської обл. в релігійній родині Ганни та Юрія Мельничуків. Мати Тараса Ганна – гуцулка, батько Юрій – талановитий різнофаховий місцевий майстер (коваль, стельмах, ткач). Дитинство Тараса Юрійовича, на жаль, припало на роки Другої світової війни – найбільшого лихоліття за всю світову історію. У 1955 році, після закінчення Яблунівської семирічної школи здійснив спробу вступу на факультет журналістики Львівського державного університету. Спроба була невдалою. Опісля – зареєстрував шлюб та повінчався із Марією Залуцькою. В цьому шлюбі в Тараса Мельничука народилась донька Ярослава. Згодом шлюб розпався, Тарас Юрійович одружився вдруге. В другому шлюбі із дружиною Тетяною в нього народився син Віталій. Але і другий шлюб не був міцним. Згодом пара розлучилась [55].

Восени 1957 року, у віці 19-ти років Тараса Мельничука було призвано на військову службу. Проходив її у Приморському Краї. Після восьми місяців служби був достроково звільнений, в ході скорочення Збройних Сил, під яке потрапили хворі та одружені [55]. У 1958 році вступив на філологічний факультет Чернівецького університету, з якого його тричі виключали. В результаті закінчив 3 курси. Заочно навчався в Літературному інституті ім. Горького в Москві. Саме в цей час почались прояви таланту поета. За свідченнями В. Освієнка він багато писав, за одну ніч міг написати близька 15–20 віршів. Мав талант новатора та своєрідного «бунтівника» – ніколи довго не засиджувався на одному місці. Працював в м. Кривий Ріг над будівництвом гірничо-збагачувального комбінату, в Томській області у геодезичній партії, а також слюсарем на залізниці в м. Одеса [55].

З 1964 року діяльність Тараса Мельничука набуває науково-мистецьких рис. Саме тоді він остаточно повернувся в Україну. Почав працювати у декількох районних газетах, а саме Хотина, Косова, Богородчан, Верховини. Навесні 1964 р. в журналі «Дніпро» вийшла перша збірка віршів поета. У 1967 році завершив

роботу над збіркою «Несімо любов планеті». Тарас Юрійович почав отримувати запрошення в літстудії [55].

24 січня 1972 року вперше заарештований за рукопис поетичної збірки «Чага». Цензори збірки заявили, що декілька десятників віршів мають антирадянську спрямованість. 11 травня 1972 засуджений в м. Івано-Франківську за ст. 62 ч. 1 КК УРСР «Антирадянська діяльність і пропаганда». Вирок – 3 роки таборів суворого режиму в 36-му таборі в Пермській області. В ув'язненні не відмовився від своєї діяльності та позиції – продовжив писати вірші, підтримував голодівки. Прикладом є голодівка, оголошена 12 жовтня 1974 р. в знак протесту проти відмови надання медичної допомоги політв'язневі І. Світличному. Звільнений з ув'язнення в січні 1975 року. Не відмовився від своїх поглядів, що в подальшому викликало проблеми із працевлаштуванням. Змушений виїжджати до Новосибірська на заробітки [55].

Вдруге засуджений в січні 1979 року за ст. 206, ч. 3 КК УРСР «Злісне хуліганство». Це стало результатом нападу на Тараса Мельничука хулігана озброєного ножом. Влада вирішила присвоїти за своєю суттю збройний напад саме Тарасу Юрійовичу. Через дану ситуацію він певний час був змушений переховуватись в друзів в Коломиї та Печеніжині, але був вистежений і заарештований. У квітні 1979 року засуджений в м. Косів на 4 р. розбавлення волі. Термін відбував у кримінальній зоні ІВ-301/86 у м. Вінниця. В цей час також писав і передавав вірші на волю під псевдонімами: Олег Чорнобог, Зіновій Кайлос, Світозар Бойшак. У 1982 році його було звільнено з ув'язнення, але запроторено в іншу тюрму – психлікарню с. Джурів Косівського району для лікування ніби то від алкоголізму. Після втечі звідти і тривалих переховувань його направили в Івано-Франківську централізовану психлікарню. Випустили після 1986 року. Останні роки життя провів у Коломиї. Помер 29 березня 1995 р. Похований в рідному селі Уторопи, Косівського району [55].

Тарас Мельничук – приклад стійкості і мужності. Підтвердженням цих слів є спогади про нього одного із учасників українського Руху Опору, політв'язня, керівника одного з найуспішніших боїв УПА під Космачем сотенного УПА на

прізвисько Кривоніс – Мирослава Симчича. Ось як про Тараса Юрійовича відгукується Кривоніс: «Відвагою і мужністю з-посеред невільницького люду вирізнявся Тарас Мельничук. Постійно був у перших лавах, якщо йшлося про якісь акти непокори владі, вимог щодо прав людини, ніколи не ховався за чийсь спину. Я гордився молодим своїм країнином, уродженцем Уторопів на Косівщині...» [9, с. 248].

Загалом талановитий поетичний дух Тараса Мельничука є автором чималої кількості поетичних збірок, наприклад у 1982 році у м. Торонто у видавництві «Смолоскип» ім. В. Симоненка без відома автора вийшла збірка «Із-за ґрат», в якій було вміщено 28 віршів написаних в ув'язненні. В 1990 році у Великобританії світ побачила збірка віршів «Строфи з Голгофи». Також у 1990 році з'явилась збірка «Князь роси» (див. Додаток Є). Вірші, які наявні в даній збірці пропонуємо проаналізувати детальніше.

Загалом у віршах Тараса Мельничука присутня тональність туги за трагічним минулим і сьогоденням, описано біль і розпач від ситуації, що склалась із українською державністю станом на другу половину ХХ ст. Гарним тому прикладом є вірш під назвою «Диптих»: «Виводять знов на плац мужчин. Дроти. І пси (немов міністри)... Мовчиш, Росіє?.. І мовчи! Точи, точи на себе вістря! А ви, кати-наглядачі. Всія Росії палачі, Не мучте – краще нас повісьте.... Чи розстріляйте! – так простіше! – І єресь випалить огнем!... ... Десь на Вкраїні квітнуть вишні, Й повстанців – гайдамаків піших Волочить бусурмен конем» [9, с. 72].

Також відмінним прикладом поетичного опису історичного минулого України та щирої скорботи за ним є вірш що має назву «Стародавній Сонет». У нього читаємо наступне: «Бджіл медоносних українські доли, Й сама Вкраїна – вулик золотий... Було, було... Та відгуло в світи Й взяло з собою щільники медові. І покриткою попідтинню доля Пішла, розп'ята на штики й хрести. Втіка з Сибіру Кармелюк Устим, Але дарма – нема Вкраїни вдома. Є прах. Є страх... З Софії капле кров, Аж захлинулись Золоті Ворота, І жебраком йде до Москви Суботів...» [9, с. 32].

В творчому доробку Тараса Мельничука наявні вірші із циклу «Історичне», в яких автор частково згадує історію України середньовічної доби та паралельно роздумовує над сучасністю: «Степом іду коня убито булану тінь його за срібну вуздечку веду Веду над Трубайлом чи то над Дніпром що вкритий кригою і синюватим церковним склом П'є печеніг вино з черепа Святослава І доки він буде пити кров мою зайда кривава?» [9, с. 71].

Своєрідною «сповіддю душі» поета, яка щиро переймається за становище держави в ХХ ст. є вірш «Немає серця – лиш осердя». В ньому читаємо наступне: «Немає серця – лиш осердя Зосталось в грудях, де кубло Звив ненаситець. Серце ж – ствердло, А серце – мертво, й сонце – вмерло, Й в терновому вінку чоло. І не кажи: «Нещасна доле!...» Той, хто загіб тебе, зборов – Не зжалиться! – він знає добре І що то мова, й що Чорнобиль, Й що вільним стати може обрій, Лише умочений у кров.». В цьому вірші проглядаються роздуми поета про те як «ствердло» (тобто уповільнилось, стало менш яскравим) життя в Україні в ХХ ст., тобто в часи перебування держави в складі СРСР. Також у вірші наявні прямі за своєю суттю, можливо жорстокі, але правдиві рядки «...Й що вільним стати може обрій, Лише умочений у кров.». Тобто автор доводить до читача думку, що вільним можна стати лише через боротьбу, але не обов'язково збройну, а й через інтелектуально-мистецько чи загалом просвітницьку [8, с. 198].

Одним із своєрідних центрів розвитку позасистемної поезії став львівський осередок андеграундного мистецтва. Перш ніж перейти до короткого аналізу зародження та розвитку львівського центру поетичного слова, пропонуємо розібратись в термінології. Згідно із тлумачним словником української мови слово «андеграунд» має наступне значення: «Андеграунд (Андерграунд), – у, ч. Підпілля; нелегальний рух в політиці, мистецтві. // Ряд художніх напрямків у сучасному мистецтві (у музиці, літературі, кіно, образотворчому мистецтві та ін.), що протиставляють себе масовій культурі, мейнстріму; для андеграунду характерні розрив з пануючою ідеологією, ігнорування стилістичних і мовних обмежень, відмова від загальноприйнятих цінностей, норм, від соціальних і художніх традицій, нерідко епатаж публіки, бунтарство; андеграунд пов'язаний з пошуками

нових зображувальних засобів; цим терміном дуже часто позначають загальні напрямки в музиці, яка не підтримує класичні шляхи; термін почав уживатися в другій половині ХХ ст. по відношенню до країн, де мистецтво було підпорядковане державній ідеології, а також до течій у розвинених країнах, де масове мистецтво орієнтується на ринок; у сучасному світі інформаційних технологій з'являється велика безліч рухів і співтовариств, які можна віднести до андеграунду» [49]. Ми хотіли запропонувати лаконічніший варіант визначення терміну «андеграунд», а саме це сукупність мистецьких напрямків, які протиставляють себе мистецтву «офіційному» і загалом масовій культурі.

У 1970-х рр. в Львові почав формуватись осередок плеяди людей, серед яких можна виділити Григорія Чубая, Олега Лишегу, Романа Кіся. Вони фактично утворили своє маленьке неформальне середовище. За своїми переконаннями вони не задумувались про свою діяльність, не кидали прямий виклик системі. В своїх творах вони зображали реальність такою, якою вона була (адекватно зображали). Вони були фактичними хуліганами в системі радянської ідеології. В своїй творчості саркастично змальовували реалії життя українців в часи радянської окупації. «Чубаєве коло» відходило від стереотипів і рутинних буднів [40].

Детальніше зупинимось на творчості Григорія Чубая – одного із провідників українського літературно-мистецького андеграунду 1960–1970-х рр., поета, художника, перекладача, мистецтвознавця. Автора поетичної збірки «Постать голосу» (1968 р.), самвидавного літературно-мистецького часопису «Скриня» (1971 р.). Також поетичних книг «Говорити, мовчати і говорити знову» (1990), «Плач Єремії» (1999), «Скоромовка не для вовка» (2008), «П'ятикнижжя» (2013) – посмертно. За свій вклад у розвиток українського національно-визвольного руху другої половини ХХ ст. його охрестили «Гетьманом втраченого покоління» [48].

Втіленням сучасного виявлення Чубаєвого доробку стало його «П'ятикнижжя» (див. Додаток Ж), збірка, що була доповнена, якісно оформлена та перевидана в 2013 році. Складається із 5-ти частин: 1. «Постать голосу», 2. «Вертеп», 3. «Відшукування причетного», 4. «Плач Єремії», 5. «Світло і сповідь». Також у «П'ятикнижжі» вміщено листи Чубая до Олега Лишеги.

З перших сторінок збірка вражає яскравими творами з надзвичайними кольорами образності, сюрреалістичними деталями та вишуканим звукописом, що в свою чергу виводить читача за усталені межі сприйняття. В першому ж вірші 1-ї книги «Я ніколи ні про що не запитував...» йдеться саме про вихід із рамок калькуючого мислення і започаткування нових діалогічних стосунків із всесвітом. Діалог вибудовується на глибокому зосередженому спостереженні, яке давні грецькі філософи вважали вершиною практики спілкування. Із рядків вірша «І знов нестерпно тихо настає...»: «І знов нестерпно тихо настає // якась чужа зухвала веремія, // де тінь моя мене не впізнає, // де голос мій – і той мені чужіє. // Я там мовчу. Приречено мовчу // під тихим криллям втомленого дому // і знов свічу мовчання, як свічу, // за упокій собі ж таки самому.» можна зробити висновок про два ключові орієнтири поезії Чубая: 1 – розуміння себе дорівнює можливості говорити і чути; 2 – самовтрата дорівнює повній втраті ідентичності, що відповідає намірам антогоністів [13, с. 7, 10].

Окремої уваги заслуговує остання книга П'ятикнижжя під назвою «Світло і сповідь», що містить не багато віршів, але в ній вміщено дві фантастичні поеми «Марія» та «Говорити, мовчати і говорити знову» 1970 та 1975 років написання. Вони на ряду із поемою «Вертеп» (детальніше в розділі II) створили абсолютний портрет зрілої поезії Грицька Чубая «Говорити, мовчати і говорити знову» поема, в якій як і в «Марії» читач зустрічається із образом безсмертної душі тендітної дівчини. Після своєї смерті, а саме 40 днів вона готувала уроки на шкільному горіщі, а одразу після вітер забрав її в безкрай безтурботності, разом із душею закатованого людьми Місяця. Той хто світив їм, уже згас, залишилось лише його видиме тіло (згідно із філософією Чубая – мертво): «котре відтепер лишень відлуння ваших // нічних балачок // повертатиме справно // так що іноді вам навіть буде здаватися // ніби місяць отой живий – // просто став дещо мовчазнішим // і що все поміж вами так як і було віддавна – // що ніхто не вмирав не стрждав злоби // в собі не затаював.».

Враховуючи, що поема була написана вже після погрому 1972–1973 рр., у ній відбилися особисті переживання поета, який теж зітнувся із репресивними діями

КДБ. Можливо, саме в образі безсмертної душі дівчини Чубай хотів передати відчуття, що панували в суспільстві після тих подій. Всебічне стеження і фактична облога іноді змушують бачити ворога навіть у явищах природи. Через перетворення землі в секретному Апокаліпсисі колись добрі назви річок стають злими, а хмари виглядають як психіатри, що своїми діями змінюють свідомість підопічного (прямий натяк на явище «каральної психіатрії»): «Я так довго мовчав // ти ж бо знаєш як важко було мені в сутінках // вустами вологими на добрі слова натрапляти // коли надовкіль — злі назви річок // (колись таких добрих річок!) // що сповільнили ритм свій до ритму лікарень // і хмари на їхньому плесі сьогодні надвечір — // це психіатри досвідчені // зодягнуті в біле // коридором ріки вони // відпливають у темряву // перемовляючись по-латинськи // сплески рибин і діагнози // озлоблені вірші // озлоблений колір троянд // назви ліків // що зроблять нас дуже спокійними // серед дерев озлоблених — серед акацій // коли їх чорне насіння буде лунко витріскувати // із рудуватих стручків // і мов зграї сполоханих птиць пролітатиме // високо над нами // щоби місяця беззахисного боляче зранити // назви ліків // що нам допоможуть сьогодні вночі // передсмертні волення місяцеві // вислуховувати розважно // допоможуть нам бачити навіть поезію // в тому як він буде від болю корчитися // в тому як він з останніх сил хрипітиме // – зупиніть їх // спиніть // я ж насправді вмираю // в розквіті сил високо над повільною річкою // я вже сьогодні не в змозі навіть освітити обличчя // тим що мене убивають жартуючи» [13, с. 26–27, 218–219].

Наступним, якісно новим покоління українських поетів стало покоління «вісімдесятників». Дебют їхнього творчого доробку припадає на 1980-ті рр., звідси і назва течії. До найяскравіших представників вісімдесятників можна віднести наступних: Ю. Андрухович, С. Павличко, О. Забужко, В. Неборак, О. Ірванець, П. Мідянка, В. Медвідь, Є. Пашковський, І. Малкович, В. Цибулько, а також Н. Білоцерківець, Т. Федюк, А. Кичинський, В. Герасим'юк, Я. Довган, М. Рябчук, С. Короненко та ін. [51]

Мотиви творчості вісімдесятників тісно перегукуються із особливостями поетики митців поетичного слова «витісненого покоління». Їх основний лейтмотив

– свобода віршування, тобто повна відмова від соціальної тематики, глибокий розвиток екзистенційних ідей та мововираження через метафори. Тобто своєрідне заміщення уваги авторів до сфери громадянської тематики морально-філософськими ідеями начал людства. В самій поезії вісімдесятників це прослідковується насамперед через зміну емоційного забарвлення слів із піднесених на песимістичні, а також через зменшення кількості науково-технічних визначень, на відміну від поезії шістдесятників. В стилі поезії вісімдесятників прослідковуються наступні домінантні: мистецький плюралізм, поєднання різноманітних художніх засобів відмінних між собою літературних стилів, перегляд значення слів традиційного поетичного словника (семантика), формування нового лексико-асоціативного комплексу значень, ускладнення синтаксису, щільна образність. Всі ці домінуючі компоненти кваліфікують поезію вісімдесятників схожою до поезії сімдесятників – глибоко метафоричною, тобто коли властивості одного предмета переносяться на інший. Важливо зазначити зв'язок поезії вісімдесятників із мотивами творчості шістдесятників. Схожість ідей прослідковується в ідеї збереження національних духовних цінностей та особливої уваги до фольклорних та міфологічних мотивів [24, с. 6–8].

Фольклорно-загадкові мотиви характерні поезії В. Герасим'юка. Прикладом є вірш «Тридцятий черешневий цвіт». Вірш наповнений повторювальними міфічними образами. В центрі уваги молода, невидима дівчина-черешня: «Біловолоса у гіллі // в сорочці білій – до землі». Вона знаходиться на межі між землею і небом (посеред гілля розквітлого дерева), на своєрідному перехресті часів: минулого, теперішнього і майбутнього («діди-батьки-онуки»). Таким чином відбувається вертикальний поділ простору, що є знаком піднесення духовного. Описується сильний зв'язок між небом і землею: «сорочка біла – до землі», «одна – як смерть і як земля». Сама дівчина-черешня символізує нереалізованість та принцип вічної можливості. Через її образ прослідковуються наступні почуття, що є досить суперечливими між собою: тривога («Ніхто ще на землі не вмів // умить увесь убити цвіт»), віра у незнищеність сокровенного («У кожного в минулім є // втікачка – вмерти не дає»). Через власне образ дівчини змальовується проблема,

коли людина губить саму себе, тобто коли «Я» перетворюється в «не Я», що зазвичай зумовлене певними подіями в житті. В результаті відбувається змішування світів в свідомості людини, що тягне за собою внутрішній конфлікт, недорівнюваність: «Цвіт береже від сих і тих, // від своїх, і від чужих». Рядки ці доводять що дівчина не належить ані до «своїх», ані до «чужих». Результат – невидимість через скитання між світами – між небом і землею, між життям і смертю, між своїм і чужим. Висновком є те що перш ніж досягнути щось вище людських сил, потрібно досягнути первинно-людське [19, с. 35–36]

Гарним прикладом метафоричних і також фольклорних мотивів є вірш В. Голобородька «Дівоче ім'я». «Казала мені угадати ім'я, // а я ніяк не міг угадати // ... // казав: // - Іти за тобою, // наче за водою річковою, - не повернутися. – // Ти казала, що ти не вода. // Казав: // - Трава. – Сміялася, // ... // світиш мені зеленим ліхтариком, // щоб тебе завжди знаходив. // Признайся, може, тебе пташкою звати, // бо коли цілую, то руки – начеб ловили // пташку, що літає у тебе над головою». У вірші змальовується спроба ліричного героя пізнати внутрішній глибинний світ людини через її ім'я, яке залишається для нього загадкою під час всього змалюваного сюжету. Ім'я в багатьох культурах є ніби тією сходинкою, переступивши (пізнавши) яку можна краще зрозуміти сутність людини, фактично заволодіти її душею. Називання тут розцінюється як заволодіння, привласнення людини, пізнання жінки як пізнання космосу, природи життя і смерті. Імення залишається загадкою, натомість ліричному герою відкривається космос: «Ніколи мені не вгадати твоє ім'я», «бо я знаю тільки про воду, про траву і про пташку». Ім'я дівчини ліричному герою так і не стає відоме, воно являє себе як вода, пташка і трава. Вода в цьому випадку є вираження хаосу та смерті. Трава та пташка – символи активного життя. В сукупності вони означають непізнаваність для ліричного героя, символи переходу між життям і смертю – річка завжди тече, травинка, яка завжди потребує пошуку себе, пташка – символ невловимості. Вірш є своєрідним попередженням про те, що якщо людина не відкриває себе повністю, то в ній дуже легко загубитись, і можливо варто полишити спроби її зрозуміти, коли вона сама не хоче відкривати своє обличчя повністю [19, с. 32–33].

Найвідомішим літературним угрупованням вісімдесятників стала група Бу-Ба-Бу (бурлеск-балаган-буфонада). Утворена була 17 квітня 1985 року в м. Львів. До її складу входили: Ю. Андрухович, О. Ірванець та В. Неборак. У своїх творах вони в сатиричній формі описували радянський спосіб життя і мислення, пародіювали так званий соцреалізм. Літературне угруповання стало уособленням карнавального необарокового мислення, притаманного метаісторичній карнавальній культурі людства. Соціальною основою метаісторичного карнавалу в Україні став підсвідомий вселюдний синдром зламу, що супроводжував розпад імперії і викликав два метапсихічні складники: суспільну депресію і масову карнавальну сміхову рефлексію на крах системи. Творчість учасників Бу-Ба-Бу в межах самого літературного угруповання стала ситуативно-концептуальним мистецьким відгуком на суспільну рефлексію. Перший творчий вечір групи відбувся в Київському молодіжному театрі в грудні 1987 р. Також група виступала в інших містах України, а також закордоном (Польща, Чехословаччина, Німеччина, Канада) [50].

Досить дискусійним є питання до якого покоління митців поетичного слова варто зараховувати угруповання Бу-Ба-Бу. За Г. Дядченко це питання є досить контроверсивним – за ідеями, під впливом яких формувалась творчість бубабістів їх відносять до течії вісімдесятників, а за часом їх самореалізації як митців (початок 1990-х рр.) – до дев'яностників [24, с. 4].

Цікавим є своєрідний цикл віршів під назвою «Відчинення балагану». В уривках із віршів дитячо-юнацьких і подальших, що вміщені в цій частині творів учасників Бу-Ба-Бу можна прослідкувати їх саркастичне ставлення до так званих «радянських буднів»: «В реторті вариться коктейль – // твоя й моя першооснова, // якої давній менестрель // шукав із музики і слова, – // в репорті вариться коктейль // (oh, yes, my baby!). // Я – Фауст, Гамлет, Вільгельм Тель! // Я сплю на небі! // Та будні стомлено шиплять // в розпечених побитих тиглях, // і в суміші отій киплять // спокуси спогадів застиглих. // Коли по буднях ти пройдеши, – // чи ж обійдеши без подряпин? // Коли в букетах подаєш // надії, від сльоти продрягли, // та от впадеши з високих веж // (oh, yes, my baby!), // побачиш – на землі живеш, // а зірка в небі!

Але всі рани заживуть, // смарагдами всі сльози стануть, // коли цілунки проженуть
 // слова олжі – поза устами. // І павутинки наших душ // знайдуть свою першооснову,
 // немов пелюстки наших руж – // розкриються цнотливо знову: // «Це ти?» – «Це я,
 твій сум і щем...» // (oh, yes, my baby!) – // я загорну тебе плащем, // немов на небі...».
 На нашу думку в рядках закладено наступний сенс – коли людина піддається
 ідеології (вариться в коктейлі) тоді вона не бачить істини, а якщо наважиться
 «впасти з високих веж», тобто зробить крок у невідомість, впаде, але зрештою
 зрозуміє за ким правда, а за ким лише «...будні стомлено шиплять // в розпечених
 побитих тиглях...» [4, с. 9–10].

Вважаємо за потрібне звернути увагу на ще один цікавий уривок із
 «Вибраних кавалків», а саме на другу частину поезії «Середньовічний звіринець»
 під назвою «Птахорізка»: «Це рясне гуляння вбогих при музиці, // під мурами, де
 випивка і тінь. // Це триває свято поїдання птиці // при світлі відлітань і тріпотінь.
 // Треті птиці лунко прокричали ранок, // і ринок забував, як райський ліс. // Тож
 тяжкі тіла знекровлених коханок // закутує в п'тьму пан птахоріз. // По його робітні
 в'ється чорне пір'я, // і руки в нього, кажуть, золоті // Музика на ринку. Вивіска
 «Вампірня» // ясніє, ніби спалах на путі. // Він виймає з тіла теплу душу птичу //
 (його небіжчик тато - знаний кат), // а вночі приводить у заляклу тишу // крилатих
 і співаючих дівчат. // Злякані амури. Під'яремні псиська // шукають у жаливі кість
 крила. // Це розправа з ангелами – ангелорізка, // це пісня жолобками потекла. // Ми
 ж, умивши пивом пересохлі мізки, // згорнувши небеса в густий рулон, // та й
 гостимось на паперті птахорізки // у місті, що зветься Вавилон.». Вірш наповнений
 досить влучними символами – птахоріз наче символізує владу СРСР, вампірня – сам
 Радянський Союз, крилаті і співаючі дівчата – поярмлені насильно республіки
 СРСР, в тому числі й Україна. Весь переполох і жах описаний в рядках це наче
 завуальований опис реалій життя всього часу існування СРСР – біль, смерть,
 знищення, а що найголовніше жорстка розправа під ніби то безневинною вивіскою
 [4, с. 39].

Отже, підсумовуючи, можемо зробити висновок про широкий розмах
 розвитку позасистемної поезії творчого покоління «сімдесятників» та

«вісімдесятників». В своїх догмах вони фактично повністю відмовились від саме опозиційних мотивів свого поетичного доробку, а перейшли на якісно новий рівень – позиціонувавши себе вільними творами в руслі міфологізму, міфічного фольклоризму, колоритної образності та загадковості своїх напрацювань. Продукування нової української поезії відбувалось через наступні творчі угруповання: Київська школа поетів, львівський андеграунд осередок митців, творчі угруповання вісімдесятників, а саме БуБаБу та інші. Рівень їх доробку став невід’ємним елементом спротиву комуністичного ладу, а також своєрідною базою для творення української культури наступного, теж якісно нового часу – періоду незалежності України.

РОЗДІЛ 4. УКРАЇНСЬКА ОПОЗИЦІЙНА ПОЕЗІЯ 1960-1980-Х РР., ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ СЕРЕДНІХ ШКІЛ

Питання створення та підтримки розвитку демократично-вільного характеру життя нації в рамках суспільно-політичної, економічної, культурної та інших складових життя людей в країні, громадянами якої вони є, актуальне завжди. Важливою складовою процесу творення комфортних умов існування для громадян в своїй країні є формування їх свідомого світогляду з урахуванням догм дотримання демократичних цінностей, які вони продукують своєю ж поведінкою. Саме тому одним із ключових завдань сучасної системи освіти є громадянське виховання й громадянська освіта.

Перш ніж перейти до аналізу особливостей формування громадянської компетентності в учнів середніх шкіл на основі вивчення опозиційної поезії 1960–1980-х рр. вважаємо за потрібне розібратись в термінології, а саме визначити хто такий громадянин, що таке громадянство, громадянське виховання, громадянська культура та зрештою громадянська компетентність.

Громадянин – людина, що пов’язує себе із певною країною, в рамках якої вона наділена юридичним статусом, який є підставою для користування правами та дотримання обов’язків. Громадянське виховання – процес формування громадянськості як одної із основних якостей особистості людини, що надає можливість їй почувати себе, соціально, морально, політично та юридично дієздатною і захищеною. Громадянська культура – ставлення людини до різного роду інституцій держави та настанов влади (дотримання законодавства). Структура громадянської культури вимальовується через знання людей про їх права та обов’язки, устрій держави, політичні системи а також процедуру політичного і виборчого процесів. Саме через культуру громадянськості політика громадянином сприймається як предмет впливу із захисту себе як громадянина, своїх прав та зацікавлень, а не як предмет боротьби й завоювання. Громадянська компетентність – вміння людини активно, ефективно та відповідально втілювати в життя свої права та обов’язки задля розвитку догм демократії в суспільстві [47, с. 36–37].

Громадянська компетентність як одна із ключових компетентностей особистості охоплює її хист до політичного аналізу й оцінки, потенціал і навички пошуку й усвідомлення інформації, використання медіа-засобів і комунікації для участі в публічних дискусіях, здатність до демократичного ухвалення рішень, дії. Виявами громадянської компетентності є й такі якості, як відповідальність й упевненість, що виявляються в навичках критичного мислення, спроможності до об'єднання для досягнення мети та ухвалення рішень, ставленні до правил як бажаних зразків поведінки, особистій відповідальності, толерантності та плюралізму. Ю. Підлесна визначає громадянську компетентність як сукупність знань, вмінь та навичок, обумовлених станом розвитку громадянського суспільства та характером його взаємодії з державою. О. Пометун під громадянською компетентністю як ключовою визначає здатність, вміння людини активно, відповідально та ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки для удосконалення демократичного суспільства [38, с. 36–37].

Питання громадянської освіти молодого покоління здавна було актуальним в світових практиках освіти населення і досі являє собою предмет інтересу державних структур, громадських діячів, організацій національного та міжнародного масштабів, спеціалістів галузі освіти тощо. Міжнародна програма досліджень в спеціалізації громадянської освіти в світі CIVED починаючи із 1971 року проводила вивчення в області громадянської освіти в більш ніж 20-ти країнах світі. Тоді громадянська освіта розглядалась як комплекс громадянських знань, визнання демократичних цінностей, підтримку національних урядів та органів місцевої влади. На зламі XX – XXI ст. основною метою громадянської освіти став розвиток цивільних компетенцій. Критерії їх оцінювання включають в себе наступні складові: знання та вміння, основні поняття, відносини, політичну та громадянську активності [47, с. 4–5].

Згідно з Концепцією громадянської освіти в школах України, яка була розроблена групою педагогів України у рамках проєкту «Освіта для демократії в Україні» 2001 року складовими громадянської освіти є: громадянські знання – уявлення про способи і форми життя особистості в різних сферах життя суспільства

в рамках демократичної держави; громадянські вміння – практичне застосування вище згаданих знань для безпосередньої участі в соціально-економічному житті суспільства; громадянські чесноти – цінності, якості і норми, що мають бути притаманні громадянам демократичного суспільства (див. Додаток 3). Нормативною базою сфери громадянської освіти в Україні на зламі XX–XXI ст. була сукупність правових актів різної юридичної сили, що врегульовували суспільні відносини в освітній галузі. Серед них наступні: Закони України «Про освіту» (1991) і «Про загальну середню освіту» (1999), Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) (2001), Національна доктрина розвитку освіти (2002). [47, с. 6]

Станом на 2024 р. догми розвитку громадянської освіти в Україні продукуються Концепцією НУШ (Нова українська школа) розвитку громадянської освіти в Україні (2018). Згідно з концепцією нормативно-правовою базою громадянської освіти в Україні є: Конституція України, Закон України «Про освіту» (2017). Напрями громадянської освіти – у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки, Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки та Національній стратегії у сфері прав людини [3, с. 1].

Згідно з Законом України «Про освіту» (2017) до головних засад державної політики у сфері освіти та закономірностей освітньої діяльності належить: виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей народу України, його історії і традицій, а також поваги в дотриманні законів України та норм Конституції України; формування громадянської культури та культури демократії; розвиток почуття поваги до прав і свобод людини, її честі та гідності; формування культури здорового способу життя, екологічної культури. Стаття 12 Закону України «Про освіту» (2017), яка визначає 12 ключових компетентностей є правовою підставою для формування громадянських компетентностей на рівні середньої шкільної освіти. До них входять громадянські та соціальні компетентності, які тісно пов'язані з ідеями демократизму, справедливості, рівності, добробуту і здорового способу життя. В Концепції НУШ визначено наступне: «Громадянські та соціальні

компетентності включають володіння культурою демократії, правову компетентність, усвідомлення рівних прав і можливостей, толерантність, здатність до соціальної комунікації, здорового способу життя» [1; 3, с. 2].

Вважаємо за потрібне проаналізувати Навчальну програму з історії України для ЗЗСО (2022), а саме те, який рівень уваги в ній приділено вивченню аспектів зародження та розвитку дисидентського руху в Україні та проаналізувати аспект вивчення явища виявлення опозиційних настроїв проти влади в поезії представників культурницько-мистецьких течій дисидентського руху в 11-х класах ЗЗСО.

У навчальній програмі 2022 року для закладів загальної середньої освіти з історії України та всесвітньої історії (рівень стандарту) результати навчально-пізнавальної діяльності описані в результаті вивчення цілого розділу історичного матеріалу. Об'єктом аналізу в рамках нашої теми наукової роботи є 3 розділи. Першим з них є розділ 2 «Україна в умовах десталінізації». Внаслідок вивчення 11-класниками розділу 2 з історії України «Україна в умовах десталінізації» результати навчальної діяльності учнів в контексті ознайомлення з українським національним рухом другої половини ХХ ст. в ході вивчення матеріалу розділу будуть наступними: учні будуть знати зміст політики нового генерального секретаря КПРС – М. Хрущова (лібералізація суспільно-політичного життя, на відміну від політики попереднього генсека Й. Сталіна, що зрештою стало каталізатором зародження руху дисидентства в Україні), суть термінів «відлига», «десталінізація», «дисидент», «шістдесятники», перші прояви дисидентського руху (утворення Українського національного комітету та Української робітничо-селянської спілки). Все вище перелічене допоможе сформувати в учнях інформаційну компетентність [2, с. 93].

Щодо практичних вмінь та навичок, то результатом вивчення тематики періоду «хрущовської відлиги» буде наступне: вміння встановлювати хронологію подій в руслі політики лібералізації та десталінізації життя суспільства, розгортання руху течії дисидентства в тодішній УРСР (хронологічна та логічна компетентності); вміння працювати з картою як для загального розуміння кордонів

УРСР, її адміністративного устрою так і для знання та вміння показувати на карті два найбільші (за кількістю учасників) центри зародження та подальшого розвитку дисидентського руху – м. Київ та м. Львів (просторова компетентність); вміння висловлювати власну думку щодо зародження течії «шістдесятників» та дисидентського руху загалом, вміння характеризувати історичні постаті (В. Стус, Л. Костенко, В. Симоненко, І. Світличний, А. Горська, Л. Лук'яненко та ін.), а також обстоювати власну позицію щодо їх діяльності та науково-творчих напрацювань [2, с. 94].

Наступним розділом для вивчення історії України в 11 класі буде розділ 3 за навчальною програмою під назвою «Україна в період системної кризи Союзу Радянських Соціалістичних Республік». Результатом навчальної діяльності учнів внаслідок вивчення розділу 3 «Україна в період системної кризи Союзу Радянських Соціалістичних Республік» буде наступне: учні знатимуть суть термінів «застій», «правозахисний рух», «самвидав», спрямованість опозиційного руху (його напрями), методи придушення дисидентства владою, також хронологічні грані випуску самвидавного журналу «Український вісник», діяльність Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод (інформаційна компетентність); будуть розуміти причини активізації дисидентського руху в другій половині 1960-х – на початку 1970-х рр., прояви боротьби з дисидентами, а саме арешти, звільнення із роботи, позбавлення громадянства тощо (логічна компетентність); учні будуть вміти давати власну оцінку розвитку українського дисидентського руху доби «застою» (аксіологічна компетентність); вміти встановлювати хронологічну послідовність подій в житті руху українського інакодумства (хронологічна компетентність); вміти працювати із картою, як з джерелом відомостей про політичне та соціально-культурне життя (просторова компетентність); вміти розуміти особливості політичної діяльності тодішніх голів КП УРСР – П. Шелеста та його наступника В. Щербицького (перший – умовний ліберал і протеже націонал-комуністичних тенденцій, другий – проводир союзницько-імперської ідеології СРСР на українських землях); вміти давати оцінку біографії та діяльності, охарактеризовувати громадсько-політичну діяльність

видатних історичних постатей, так чи інакше причетних до розвитку українського дисидентського руху, а саме діяльність В. Стуса, В. Чорновола, І. Дзюби, М. Джемилєва, О. Гончара, П. Григоренка, М. Руденка, О. Гончара, а також людини, яка безсумнівно є Героєм України, людини, яка в одну мить стала уособлення ненависті всього українського народу до загарбницької політики радянської влади – Василя Макуха, який в знак протесту проти вводу радянських військ до Праги вчинив акт самоспалення в Києві. Про людей настільки сильних духом, учні середньої школи зобов'язані знати, адже саме такі люди – ідеальний приклад мужності та безстрашності перед запеклим та ненависним ворогом (аксіологічна компетентність, а також одна із ряду загальних компетентностей – громадянська) [2, с. 95].

Подальший період, що пропонується для вивчення учням 11 класу є час «останніх подихів СРСР», а саме 1985–1991 рр. в навчальній програмі названий так: «Відновлення державної Незалежності України, її роль в розпаді Союзу Радянських Соціалістичних Республік». У результаті вивчення розділу 3 «Відновлення державної Незалежності України, її роль в розпаді Союзу Радянських Соціалістичних Республік» учні будуть: знати зміст термінів: «перебудова», «неформальні організації», «політика гласності», «опозиція», «суверенітет», «державна незалежність», суть політики «перебудови» і «гласності» в УРСР, розмах територіальних, людських, культурних та духовних втрат за час перебування українських земель в складі Радянського Союзу (інформаційна компетентність); хронологію подій періоду «перебудови» в УРСР, наприклад Чорнобильської катастрофи (26.04.1986 р.), схвалення «Декларації про державний суверенітет України», «Акту Проголошення Незалежності України», Всеукраїнського референдуму та виборів першого президента незалежної України 1 грудня 1991 р. (хронологічна компетентність); застосовувати карту як джерело знань про адміністративний і територіальний устрій УРСР (просторова компетентність); вміти прослідковувати закономірності процесів розпаду Радянського Союзу як багатонаціональної імперії та регенерацію національної держави України, розуміти послідовність і протиріччя змін у політичному житті України, пояснювати причини

та вплив «Революції на граніті» на відновлення незалежної України (логічна компетентність); висловлювати власне бачення історичного значення державного перевороту в СРСР в серпні 1991 р. та його наслідків для України, вміти характеризувати діяльність видатних діячів дисидентського руху вже в часи правління М. Горбачова, а саме: Л. Лук'яненка, В. Чорновола (аксіологічна компетентність) [2, с. 96–98].

З вище поданого матеріалу можемо зробити висновок про фактично нульовий рівень вивчення саме опозиційної поезії в руслі вивчення дисидентського руху в Україні в 11-х класах ЗЗСО.

Вирішення питання малого рівня уваги вивченню опозиційної поезії поетів-дисидентів та вивченню тематики культури 1960–1980-х рр. пропонуємо шукати в двох шлях. Перший, пропонований нами, заключається в проведенні практичних занять за конкретними темами та додаткових проєктів для виконання учнями. Згідно із навчальною програмою 2022 року для закладів загальної середньої освіти з історії України та всесвітньої історії (рівень стандарту) до розділу 2 під назвою «Україна в умовах десталінізації» з історії України для 11 класу тематика для практичних занять наступна: 1) «Феномен українського шістдесятництва», 2) «Розгортання дисидентського руху: передумови, течії, діяльність». Для виконання навчальних проєктів пропонуються такі теми: 1) «В безсмерті холодно. І холодно в житті. О Боже мій! Де дітися поету?!». Творчість шістдесятників» як закономірна реакція на виклики часу.», 2) «Сповідь у камері смертників» Левка Лук'яненка». Таку тематику вважаємо цілком влучною та прийнятною, адже такі теми дадуть можливість учням детальніше вивчити та зрозуміти історію зародження дисидентського руху, виникнення течії «шістдесятництва» тощо. Також вважаємо великим плюсом те, що теми не є надто конкретизовані, а охоплюють чималий відрізок історичного часу й відповідно інформації по ньому. Це дасть можливість задіяти у виконанні учнями проєктів групову роботу або роботу в групах, що в свою чергу сприятиме учнів до вдосконалення комунікативних навичок та вміння працювати в колективі, поважати та враховувати думку своїх колег тощо [2, с. 94].

Для вивчення 11-класниками наступного періоду перебування українських земель в складі СРСР, а саме «Періоду системної кризи СРСР» тематика практичних робіт і проєктів є наступна: «Український «самвидав»: теми, ідеї, автори», «Виклик системі» (аналіз творів І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», М. Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання?»), «Студії боротьби за незалежність: від зброї до слова (продовження кейсу «Як трансформувався український національний визвольний рух у XX столітті») [2, с. 96].

Для вивчення заключного періоду існування Української Радянської Соціалістичної Республіки та СРСР загалом пропонована тематика навчальних проєктів та практичних занять для вивчення українського національного руху другої половини XX ст. в навчальній програмі фактично відсутня, частково перегукується лише одна тема: «Боротьба українського суспільства за прорив інформаційної блокади навколо теми Голодомору» [2, с. 98].

Великим плюсом є наявність пропонованих в навчальній програмі тем «Феномен українського шістдесятництва» та «В безсмерті холодно. І холодно в житті. О Боже мій! Де дітися поету?!». Саме в рамках дослідницької роботи для виконання завдань за вище вказаними темами учні зможуть детальніше ознайомитись із історичним контекстом виникнення явища опозиційної поезії та безпосередньо із біографією поетів-дисидентів та їх творами. Водночас великим мінусом є те, що подібна тематика практичних робіт та навчальних проєктів фактично повністю відсутня по періоду діяльності течій «сімдесятників» (в навчальній програмі (2022) наявна лише одна тема, яка лише дотично пов'язана із опозиційною поезією «Студії боротьби за незалежність: від зброї до слова (продовження кейсу «Як трансформувався український національний визвольний рух у XX столітті») та «вісімдесятників» (в навчальній програмі (2022) відсутня взагалі). В силу такого стану речей, вважаємо запропонувати власну тематику для виконання учнями практичних та навчальних проєктів та формування в них громадянської компетентності зокрема. На нашу думку, тематика може бути наступною: «Літературні вечори як можливість презентації опозиційної поезії»,

«Феномен творчості Ліни Костенко для розвитку української мови та літератури», «Поети-шістдесятники як збірний образ вияву опозиційних настроїв проти влади СРСР на українських землях», «Вірш «Любіть Україну» як гімн опозиційності», «Творчий доробок представників львівського осередку андеграундного мистецтва = спротив ідеології СРСР», «Київська поетична школа як осередок продукування нового стилю віршованої опозиційності», «Вісімдесятники або поети-освітители незалежності» і т. п.

Також одним із шляхів вирішення питання малого рівня уваги вивченню опозиційної поезії поетів-дисидентів та вивченню тематики культури 1960–1980-х рр. може стати проведення бінарних уроків (історія України + українська література). Метою проведення бінарних уроків є насамперед формування в учнів ширшого світогляду, активізація їх навчально-пізнавальної діяльності, створення творчої атмосфери роботи на уроці, самостійна робота учнів із додатковою літературою. Задля створення ефективних умов роботи учнів на бінарних уроках потрібно дотримуватись ряду умов: точне визначення об'єкту вивчення, точний зміст уроку; професіоналізм вчителів, що організовують урок бінарного типу; використання методів проблемного навчання, проєктної роботи; поєднання індивідуальних та групових форм роботи учнів на уроці; обов'язкове врахування вікових психологічних особливостей учнів [30, с. 233].

Міжпредметні зв'язки між історією України та українською літературою в 11-х класах ЗЗСО згадуються в навчальній програмі (2022). В рамках вивчення розділу 2 «Україна в умовах деєталінізації» міжпредметні зв'язки в навчальній програмі (2022) характеризуються наступним чином: тема: «Українська література другої половини ХХ початку ХХІ століття. Поети шістдесятники.» (учні осмислюють явище «шістдесятництва» і підстави пробудження національної свідомості в суспільстві, шістдесятництво як явище соціальне й культурне, його зв'язок із дисидентським рухом); тема: «Василь Симоненко. Громадянська лірика.» (учні дискутують про патріотичні, громадянські мотиви, морально етичні проблеми, осмислює проблему почуття людської гідності, мотиви самоствердження людини в

сучасному світі, високохудожнє відтворення громадянського вибору поета) [2, с. 94].

У рамках вивчення розділу 3 «Україна в період системної кризи СРСР» міжпредметні зв'язки в навчальній програмі (2022) описані наступним чином: тема: «Стоїчна українська поезія. Василь Стус», «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...», «Господи, гніву пречистого...» (учні: знають життєву і творчу біографію поета як символу незламного духу, збереження людської гідності, виявляють ціннісні пріоритети життя на основах громадянського суспільства характеризує межовий стан суб'єкта лірики, який ідеологічно протистоїть системі) [2, с. 96].

Власне на основі вище зазначених пропонованих тем формування громадянської компетентності буде здійснюватись досить ефективно. Особливо чітко та ефективно формування громадянської компетентності простежується на темах, що безпосередньо пов'язані з біографістикою авторів опозиційної поезії. На прикладі тем пов'язаних із творчістю Василя Симоненка та Василя Стуса та інших представників культурницько-мистецьких течій дисидентського руху в Україні через призму їх творчого доробку учні зможуть прослідкувати причинно-наслідкові зв'язки формування почуття патріотизму, відданості батьківщині, поваги до її історії, культури й традицій. Факт написання віршів опозиційного характеру та їх поширення серед населення України в умовах радянської окупації дасть змогу учням зрозуміти риси характеру справжнього патріота України – мужність, хоробрість, високий рівень освіти та інтелекту та ін. Власне поети-дисиденти в цьому випадку будуть слугувати учням як приклад притомного громадянина України, який щоб бути ним, має володіти вищезазначеними рисами. Розуміти, що всі вони формуються шляхом саморозвитку та самовиховання. Приклад творчих угруповань поетів-дисидентів буде спонукати учнів до вибудовування правильних, здорових стосунків людей в суспільному житті, пошуку товаришів із схожими поглядами на громадянську позицію. Для кращого втілення вище описаного пропонуємо можливу тематику додаткових для учнів завдань, які у різній варіації масштабу та особливостей можуть бути пропоновані як додаткове завдання для виконання вдома, груповий проєкт, реферативне завдання, написання есе тощо:

«Історичний портрет Василя Стуса», «Психотип поета-шістдесятника (на вибір учня/учениці) як приклад ідеалу патріота», «Історичні мотиви у віршах шістдесятників», «Творчі угруповання сімдесятників та вісімдесятників як приклад єднання однодумців».

Отже, підсумовуючи досліджений та проаналізований матеріал, можемо зробити висновок про недостатній рівень уваги присвячений вивченню опозиційної поезії в 11-х класах ЗЗСО. Незважаючи на це, не втрачається важливість формування в учнів громадянської компетентності – рис, що мають бути притаманні всім громадянам України. Внаслідок цього, можемо зробити висновок про необхідність доопрацювання навчальної програми з історії України для ЗЗСО, водночас доопрацювання навчально-методичної літератури для учнів та методів проведення бінарних уроків в умовах НУШ, створення нестандартної, а що головне цікавої атмосфери для активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів в контексті вивчення культури другої половини ХХ ст. та опозиційної поезії 1960-х – 1980-х рр. зокрема.

ВИСНОВКИ

Отже, з вище дослідженого, проаналізованого та структурованого матеріалу бакалаврської роботи, можемо зробити висновок про широкий розмах розвитку шістдесятництва як культурницької течії дисидентського руху в другій половині XX століття в Україні. Зародження дисидентського руху припадає на часи так званої «відлиги» М. Хрущова, що в науковій літературі отримала назву періоду «еволюційного тоталітаризму». Власне в той час, на зламі 1950-х – 1960-х рр. в Україні та світі поширеним явищем стає поява чималої кількості культурницько-мистецьких течій, угруповань, що собою створили фундамент розвитку культури. Такою течією в Україні станом на кінець 1950-х – 1960-ті рр. стали шістдесятники. Учасниками течії шістдесятників була чимала кількість свідомих українців із чіткою громадянською проукраїнською позицією, серед яких можемо виділити наступних: І. Світличний, В. Симоненко, М. Вінграновський, І. Драч, Л. Костенко, І. Стасів-Калинець, І. Калинець, В. Стус, В. Шевчук, А. Горська, О. Заливаха, Г. Севрук, С. Шабатура, І. Дзюба, В. Мороз, В. Чорновіл, С. Караванський, Є. Сверстюк, М. Браичевський. Серед поетів-шістдесятників особливо великої уваги заслуговують творчі доробки Василя Стуса, Василя Симоненка, Ліни Костенко, а також Миколи Вінграновського.

У арсеналі їх творчого доробку чимала кількість поетичних збірок, що в свою чергу вміщують велику кількість поезій. Велика частина поезії має опозиційний характер. Через призму поетичних творів шістдесятники намагались описати реалії суспільно-політичного, культурного, економічного життя в Україні, що на той час входила до складу СРСР. Також, через поезію шістдесятники висловлювали свою любов і відданість Україні, що автоматично перетворювало ліричний жанр вірша в опозиційний. Важливим аспектом вияву опозиційності в поезії поетів-шістдесятників в постсталінську добу і загалом час радянської окупації українських земель можна вважати написання віршів принципово рідною для поетів-дисидентів мовою, тобто українською. Аспект важливий через глибину свого питання, адже

загальновідомим є факт заборони використання української мови в Україні, особливо в літературі, і загальне бажання всього партійного керівництва СРСР повністю викоринити українську мову із вжитку на всіх рівнях життя: побутовому, літературному, видавничому та ін.

Надзвичайно великий вклад в розвиток опозиційної поезії другої половини ХХ ст. зробив В. Чорновіл та його соратники, заснувавши самвидавний часопис «Український вісник» (1970–1972 рр.). Власне на сторінках журналу «Український вісник» на початку 1970-х рр. були опубліковані 45 поезій авторства дев'яти учасників українського дисидентського руху. Опозиційна поезія викривала численні негативні сторони радянського повсякдення, недоліки політики комуністичної партії у суспільно-політичній, економічній та культурній сферах. У деяких віршах можна зустріти прямі заклики до боротьби з шовінізмом та тоталітаризмом. В окремих поетичних творах, що були опубліковані на сторінках «Українського вісника» проглядаються алюзії на українські національні символи, опис правдивого історичного минулого українців, становища політичних в'язнів. Опозиційна поезія була насичена відвагою, мужністю й радикалізмом, була справжнім викликом для радянського режиму та його політики щодо українського народу. Часопис «Український вісник» відігравав свого часу роль важливої літературної площадки, де поети-шістдесятники в умовах посилення радянської ідеологічної цензури мали змогу публікувати свої вірші.

Зрештою, реакцією з боку режиму було посилення репресивного тиску на дисидентів на початку 1970-х рр. та здійснення в 1972 р. «генерального погрому» українського національного руху, що справив на тодішнє українське суспільство негативний вплив. Деякі дисиденти відмовились від своїх поглядів та відійшли від активної громадсько-політичної та культурницької діяльності. Але варто зазначити, що «Генеральний погром» не став абсолютним каталізатором дисидентського руху в Україні. З часом він почав розвиватись з новою силою, але під егідою якісно нових ідей творення історії та культури України.

Підсумовуючи проаналізований матеріал про розвиток позасистемної поезії 1970-х – 1980-х рр. можемо зробити висновок про широкий розмах розвитку

позасистемної поезії творчого покоління «сімдесятників» та «вісімдесятників». В своїх переконаннях вони фактично повністю відмовились від саме опозиційних мотивів свого поетичного доробку, а перейшли на якісно новий рівень – позиціонувавши себе вільними творили в руслі міфологізму, міфічного фольклоризму, колоритної образності та загадковості своїх напрацювань. Продукування нової української поезії відбувалось через наступні творчі угруповання: Київська школа поетів, львівський андеграунд осередок митців, творчі угруповання вісімдесятників, а саме БуБаБу та інші. Ступінь їх доробку став невід'ємним елементом спротиву комуністичного ладу, а також однією із рушійних сил боротьби з імпералізмом.

У методичному контексті дослідження тематики опозиційної поезії другої половини ХХ ст., підсумовуючи досліджений та проаналізований матеріал, можемо зробити висновок про низький рівень уваги присвячений вивченню опозиційної поезії в 11-х класах ЗЗСО. Безпосередньо в процесі проведення уроків питанню опозиційної поезії приділяється досить мало уваги, вона зосереджена на загальному аналізі витоків течії шістдесятництва та їх діяльності в загальних рисах. Такий стан речей компенсується лише наявністю в навчальній програмі з історії України для 11-х класів ЗЗСО додаткових завдань для виконання учнями практичних та проєктних робіт по темі опозиційної поезії.

Незважаючи на це, не втрачається важливість формування в учнів громадянської компетентності – рис, що мають бути притаманні всім громадянам України. Формування громадянської компетентності в учнів ЗЗСО – невід'ємний елемент у вихованні підростаючого покоління свідомих громадян України. Внаслідок цього, можемо зробити висновок про необхідність доопрацювання навчальної програми з історії України для ЗЗСО, водночас допрацювання навчально-методичної літератури для учнів та методів проведення бінарних уроків в умовах НУШ, створення нестандартної, а що головне цікавої атмосфери для активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів в контексті вивчення культури другої половини ХХ ст. та опозиційної поезії 1960-х – 1980-х рр. зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Нормативні документи

1. Закон України «Про освіту» (2017). [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
2. Історія України. Всесвітня історія. 6 – 11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>
3. Концепція Нової української школи про розвиток громадянської освіти в Україні (2018). [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018>

II. Опубліковані джерела

4. Бу-Ба-Бу. «Т.в.о. /.../ ри». Львів: Каменяр. 1995. 258 с.
5. Вінграновський М. Всі вірші поета. URL: <https://ua.poetree.club/poems/nich-ivana-boguna>
6. Костенко Л. «Маруся Чурай» (скорочено). URL: <https://osvita.ua/test/training/skorocheni-tvory/82540/>
7. Костенко Л. Вітрила. Київ: Радянський письменник, 1958. 94 с.
8. Костенко Л. Проміння землі. Київ: ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1957 р. 62 с.
9. Мельничук Т. Князь роси. Вибрані вірші / спогади, нариси (вид. 2-ге, доповнене). К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2022. 304 с.
10. Симоненко Василь. Задивляюсь у твої зіниці. Вибрані вірші. К.: А-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 208 с.: серія «Українська поетична класика».
11. Стус Василь. Палімпсести. Вибрані вірші. К.: А-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 352 с.: 6-те вид.; серія «Українська поетична антологія».
12. Чорновіл В. Твори: У 10-ти т., Київ, 2006, т. 3. 976 с.
13. Чубай Г. П'ятикнижжя. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. 256 с.

III. Монографії і статті

- 14.Бажан О. Петро Шелест і протестний рух в УРСР у 1960–1970-х рр. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2014. № 2 (43). С. 443–456.
- 15.Бажан О. Петро Шелест: вигнання з політичного Олімпу. Історія України: маловідомі імена, події, факти. 2010. Вип. 36. С. 327–340.
- 16.Бажан О. Спецоперація КДБ УРСР «Блок»: розробка, хід, наслідки. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2013. Т. 143. С. 30–36.
- 17.Бажан О. Українознавчі дослідження під пресом ідеологічних репресій в 1970-1980-х роках. *Краєзнавство*. 2008. № 1–4. С. 45–55.
- 18.Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.
- 19.Борисюк І. Загадка в поезії вісімдесятників. *Слово, яке тебе обирає : збірник на пошану професора Володимира Моренця* / [упоряд. В. Є. Панченко]. Київ : Києво-Могилянська академія, 2013. С. 31–45.
- 20.В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно». Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. 328 с.
- 21.Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст.: навч. посіб. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
- 22.Деревінський, В. Громадсько-політична діяльність В. Чорновола після першого ув'язнення (1969–1972 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. 2015. Вип. 24. С. 114–118.
- 23.[Дорошенко О. Василь Стус. Харків: Фоліо, 2019. 121 с.](#)
- 24.Дядченко, Г. Українські поетичні покоління другої половини XX століття: мовно-естетичний аналіз. *Культура слова: збірник наукових праць*. Вип. 90. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. С. 104–119.
- 25.Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987) / Харківська правозахисна група, Худож.-оформлювач Б. Захаров. Харків: Фоліо, 2003. 144 с.

- 26.Захаров Б., Захаров Є. Генеральний погром: як це було. URL: <http://museum.khpg.org/1628664314>.
- 27.Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ: Либідь, 1995. 224 с.
- 28.Клейнер І. Національні проблеми останньої імперії (національне питання в СРСР очима радянських дисидентів). Париж: Перша українська друкарня у Франції, 1978. 406 с.
- 29.Крупник Л. Каральна психіатрія та її жертви. URL: <http://museum.khpg.org/1568383907>.
- 30.Лисицька О. Бінарні уроки як шлях реалізації інтегрованого навчання. Таврійський вісник освіти. 2015. № 2 (1). С. 231–236.
- 31.Лутчин Т. Проблематика дослідження українського національно-визвольного руху другої половини XX століття. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2011. Вип. 1. С. 224–236.
- 32.Масловська Т.О. Поети Київської школи. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 76–79.
- 33.Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023, вид. 4-те. 416 с.
- 34.Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і – початок 1970-х років), Київ: Смолоскип, 2010. 300 с.
- 35.Паска Б. Дисиденти Івано-Франківщини на сторінках самвидавного часопису «Український вісник» (1970–1972 рр). *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича: Історія*. 2021. № 2. С. 124–133.
- 36.Пастух Т. Київська школа поетів та її оточення: (модерні стильові течії української поезії 1960–90-х років) : монографія / Т. В. Пастух. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 700 с.
- 37.Постшістдесятники в українській літературі. Українська література. Електронна бібліотека. URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/teoriya-literaturi/2524-postshistdesyatniki-v-ukrajinskij-literaturi>.

- 38.Ремех Т. Сутність і структура громадянської компетентності учня Нової української школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 34–41.
- 39.Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1998. 720 с.
- 40.Рябчук М. Львівський прозовий андеграунд 70-х рр. URL: <https://bookforum.ua/p/mykola-ryabchuk-lvivskyj-prozovyj-andegraund-70-h-rr>
- 41.Секо Я. Боротьба українських політв'язнів у таборах в другій половині 1960-х – середині 1980-х рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія*. У 2-х ч. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Вип. 2. Ч. 1. С. 98–105.
- 42.Секо Я. Концептуальні проблеми розвитку українського національного руху в середині 1950-х – середині 1980-х рр. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 15.
- 43.Секо Я. Поетичний феномен періоду «відлиги» у розвитку українського шістдесятництва. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2017. Вип. 2. Ч. 3.
- 44.Секо Я. Розвиток українського шістдесятництва у 1965–1971 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія*. 2014. Вип. 2(1). С. 128–134.
- 45.Стасюк І. М. Погром українського самвидаву початку 1970-х рр.: передумови та наслідки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія*. 2013. № 752. С. 179–185.
- 46.Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво як концепція "духу часу": витоки, тенденції, перспективи дослідження. *Roczniki Humanistyczne. Tom LIV-LV (2006-2007). Zeszyt 7*. S. 109–125.
- 47.Формування громадянської компетентності учнів загально-освітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів / [Укладач Наталія Степанова.] Черкаси: Видавництво

Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради, 2014. 44 с.

48. Чубай Грицько – Біографія, URL: <https://onlyart.org.ua/biographies-poets-and-writers/chubaj-grytsko-biografiya/>

IV. Словники та енциклопедії

49. Андеграунд. Словник. Портал української мови та культури. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%83%D0%BD%D0%B4>
50. Бу-Ба-Бу (бурлеск-балаган-буфонада). Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-36397>
51. Вісімдесятники. Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-34738>
52. Музей дисидентського руху в Україні. Персоналії. КОСТЕНКО ЛІНА ВАСИЛІВНА. URL: <https://museum.khpg.org/1113913493>
53. Музей історії дисидентського руху в Україні. Персоналії. СИМОНЕНКО ВАСИЛЬ АНДРІЙОВИЧ. URL: <https://museum.khpg.org/1113996417>
54. Музей історії дисидентського руху в Україні. Персоналії. Стус Василь Семенович. URL: <https://museum.khpg.org/1114000126>
55. Овсієнко В. Мельничук Тарас Юрійович. Персоналії / Український національний рух. URL: <https://museum.khpg.org/1317667073>

ДОДАТКИ

Додаток А

Алла Горська, Лесь Танюк та Василь Симоненко в Биківнянському лісі поруч із знайденими там рештками жертв сталінського терору

Джерело: <https://ua.ua.top/17983/>

Алла Горська

Джерело: <http://museum.khpg.org/1113894362>

Лесь Танюк

Джерело: <http://museum.khpg.org/1114000538>

Василь Симоненко

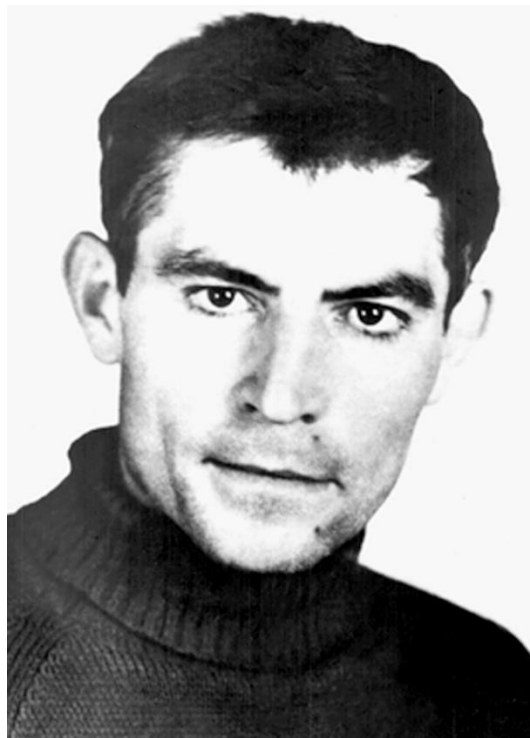
Джерело: <http://museum.khpg.org/1113996417>

Кінотеатр «Україна». Київ. 1960-ті рр.

Джерело: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/hto-za-nas-vstante-v-znak-protestu>

Василь Стус

Джерело: <http://museum.khpg.org/1114000126>

В'ячеслав Чорновіл

Джерело: <http://museum.khpg.org/1114001418>

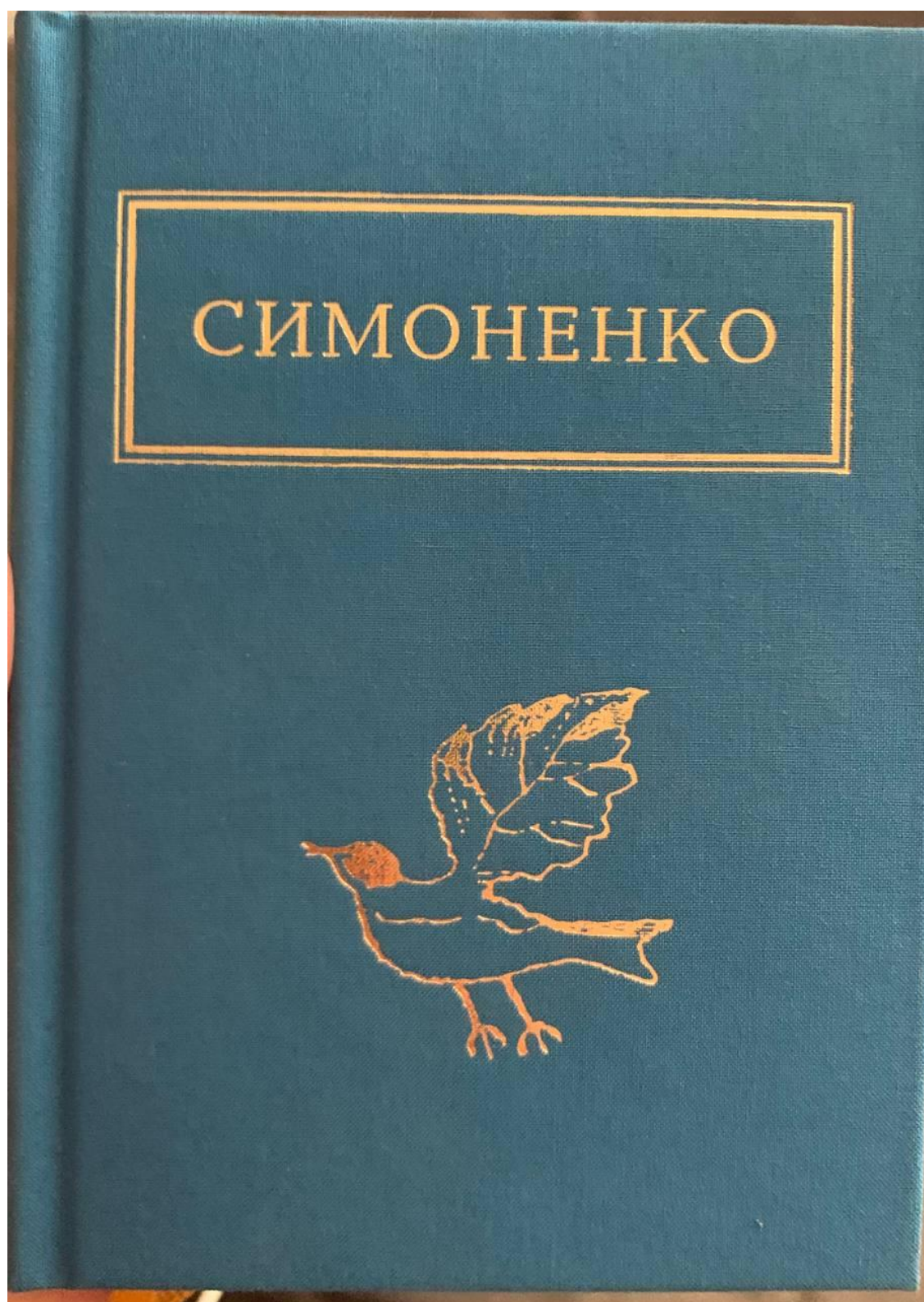
Іван Дзюба

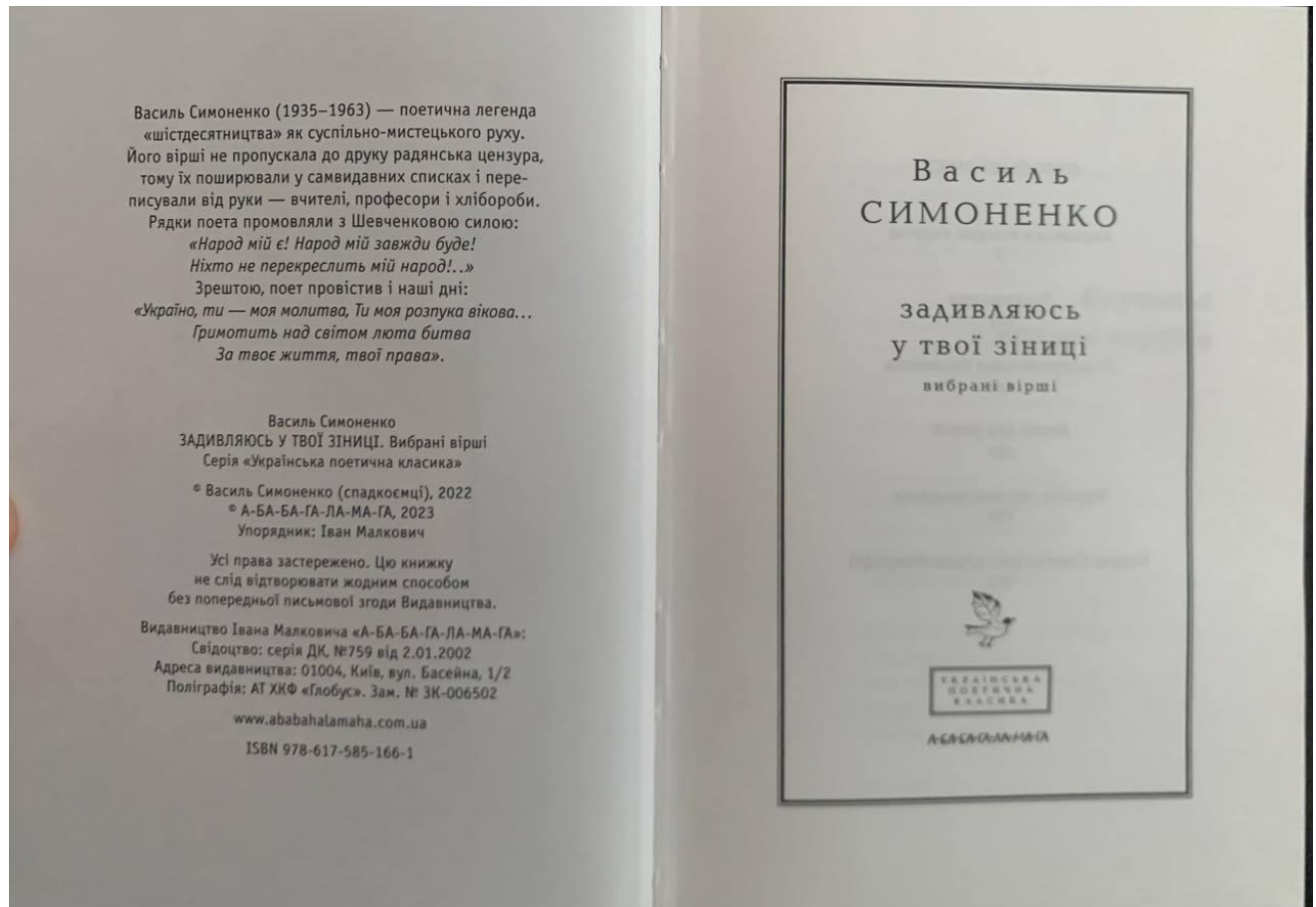

Джерело: <http://museum.khpg.org/1113910477>

Додаток В

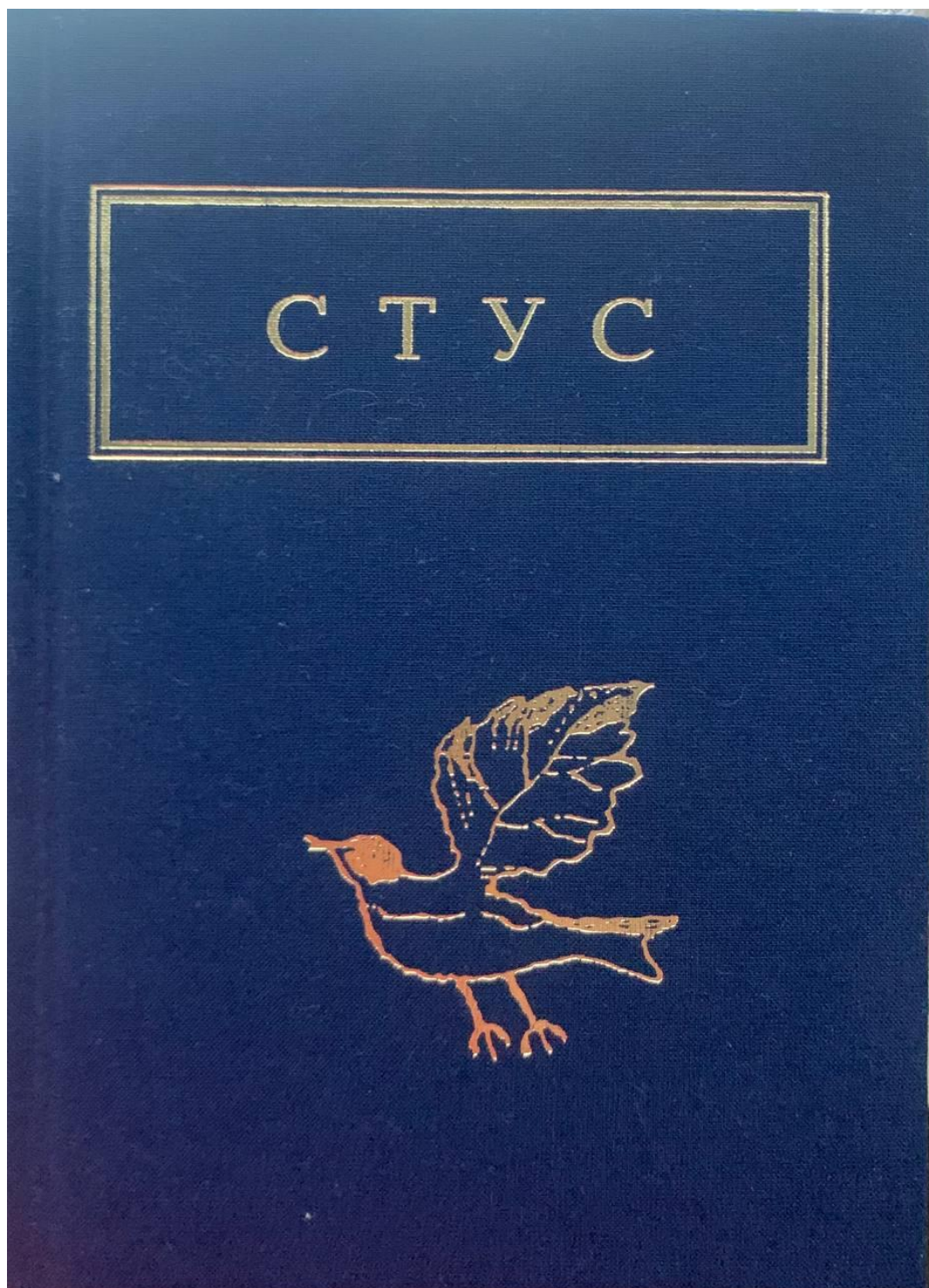
Палітурка збірки віршів Василя Симоненка «Задивляюсь у твої зіниці» 2023 року
видання.

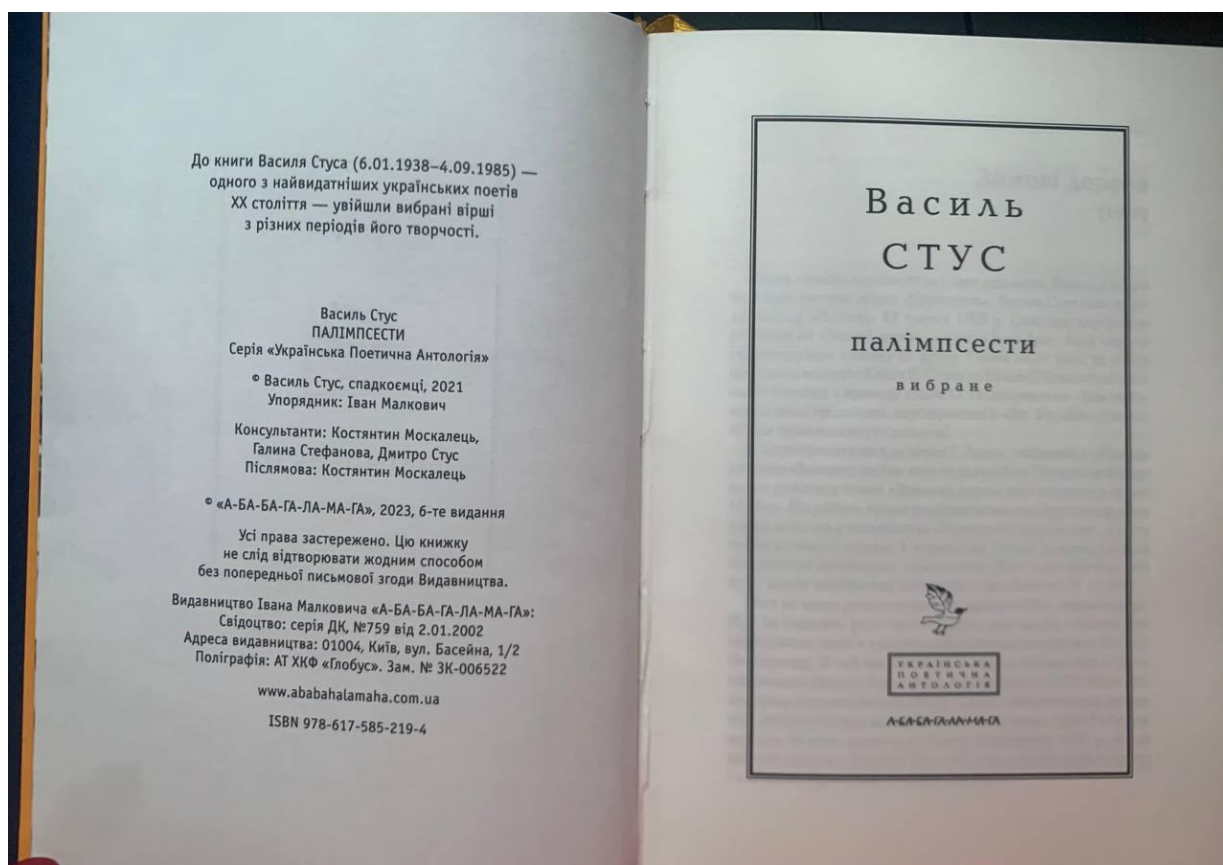

Джерело: Симоненко Василь. Задивляюсь у твої зіниці. Вибрані вірші. К.: А-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 208 с.: серія «Українська поетична класика».

Палітурка збірки віршів Василя Стуса «Палімпсести» 2023 року видання.

Джерело: Стус Василь. Палімпсести. Вибрані вірші. К.: А-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 352 с.: 6-те вид.; серія «Українська поетична антологія».

Додаток Д

Загальна таблиця що відображає кількість віршів, що були опубліковані в самвидавному часописі «Український вісник» із зазначенням автора, назви, а також номеру випуску в якому вони публікувались.

	Автор	Назва (подано тільки найбільш знакові вірші)	Номер випуску
1.	Іван Сокульський (всього – 16 поезій)	Із збірки «На Голгофу»: • «Робітнича околиця» • «Жест» • «Спартак» • «Біль» • «Кодня» • «Розмова з катом» • «Чорнокрик» • «Куля»	Випуск II. Травень 1970 р.
2.	Василь Стус	«Пам'яті Алли Горської»	Випуск IV. Січень 1971 р.
3.	Валентин Мороз (всього-6 поезій)	Із збірки «Прелюд»: • «Україна» • «Тятива» • «Спізнілий лет» • «Прелюд» • «Луцьк» • «Перший день»	Випуск IV.
4.	Ігор Калинець (всього – 3 поезії)	Із збірки «Підсумовуючи мовчання»: • «До Валентина Мороза» • «Вступ до циклу «Кам'яний вітряк»» • Цикл «Тренос над ще однією хресною дорогою»	Випуск IV
5.	Григорій Чубай (всього – 2 поезій)	«Космач-1970»	Випуск IV
		Поема «Вертеп»	Випуск V. Травень 1971 р.

6.	Василь Симоненко (всього – 14 поезій)	• «Некролог кукурудзяному качанові, що загинув на заготпункті» • «Український лев» • «Курдському братові»	Випуск IV
7.	Іван Драч	«Василеві Симоненкові»	Випуск IV
8.	Микола Холодний	• «Сьогодні» • «Біжить вода» «Василеві Симоненкові»	Випуск II Випуск IV
9.	Богдан Стельмах	«Симоненкові»	Випуск IV

Джерело: Чорновіл В. Твори: У 10-ти т., Київ, 2006, т. 3. 976 с.

Додаток Е

Мітинг на захист радянських політв'язнів на Трафальгарській площі у Лондоні у 1977 році.

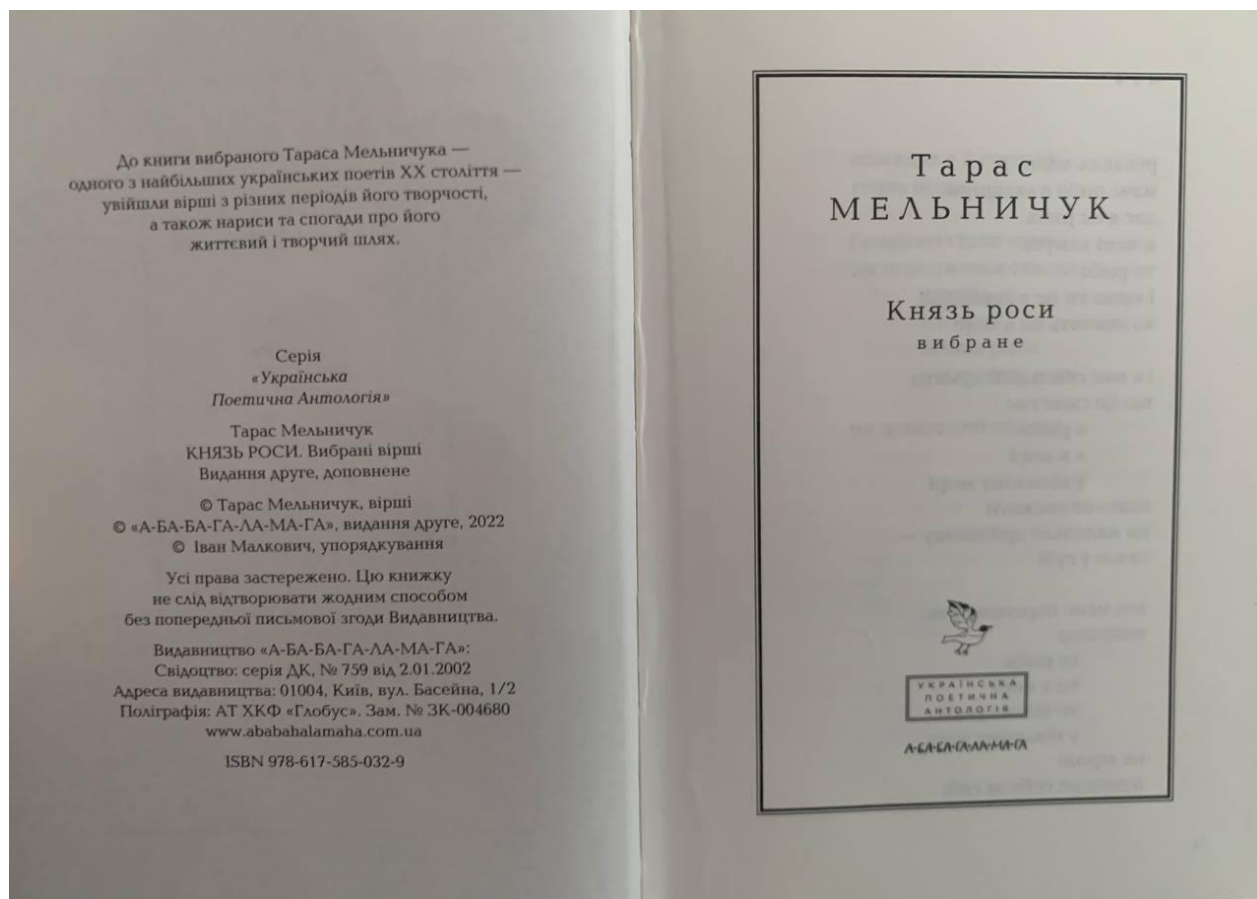

Джерело: <http://museum.khpg.org/1568383907>

Додаток Є

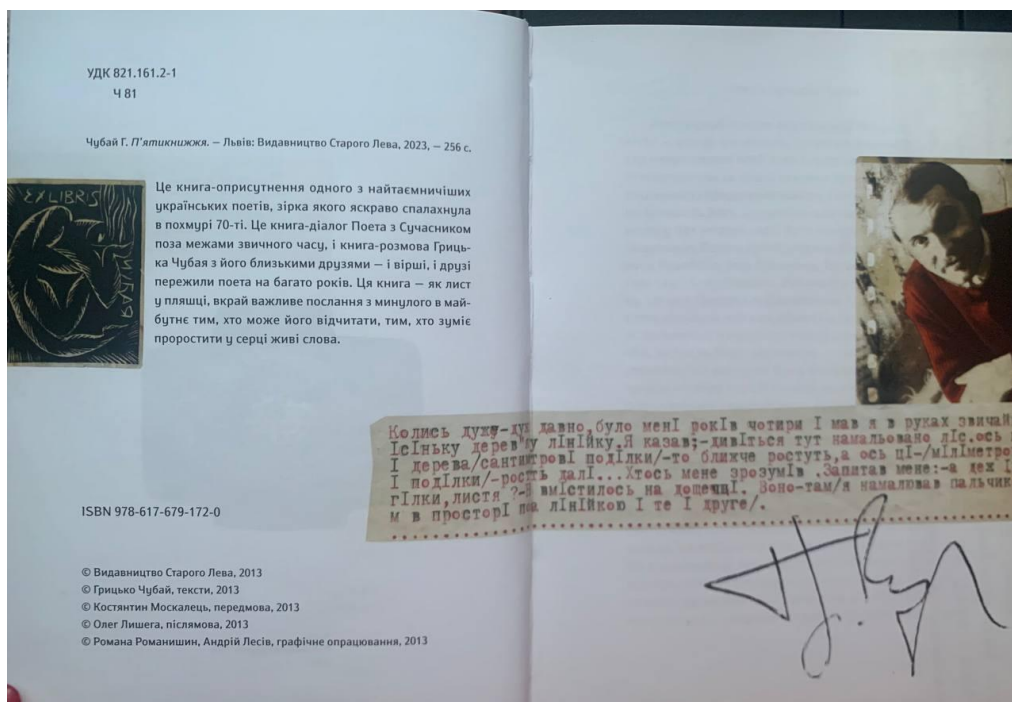
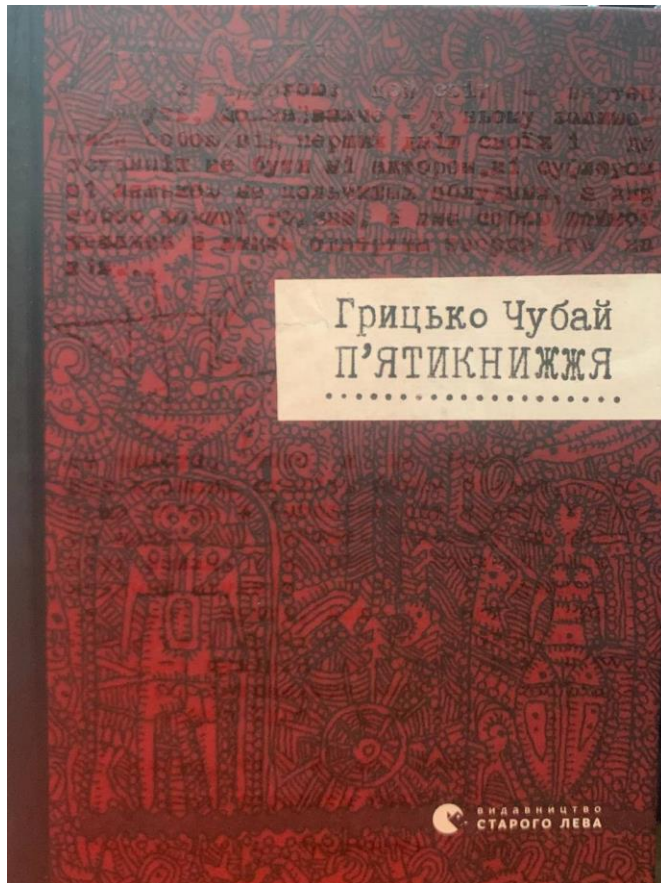
Палітурка збірки віршів Тараса Мельничука «Князь роси» 2022 року видання.

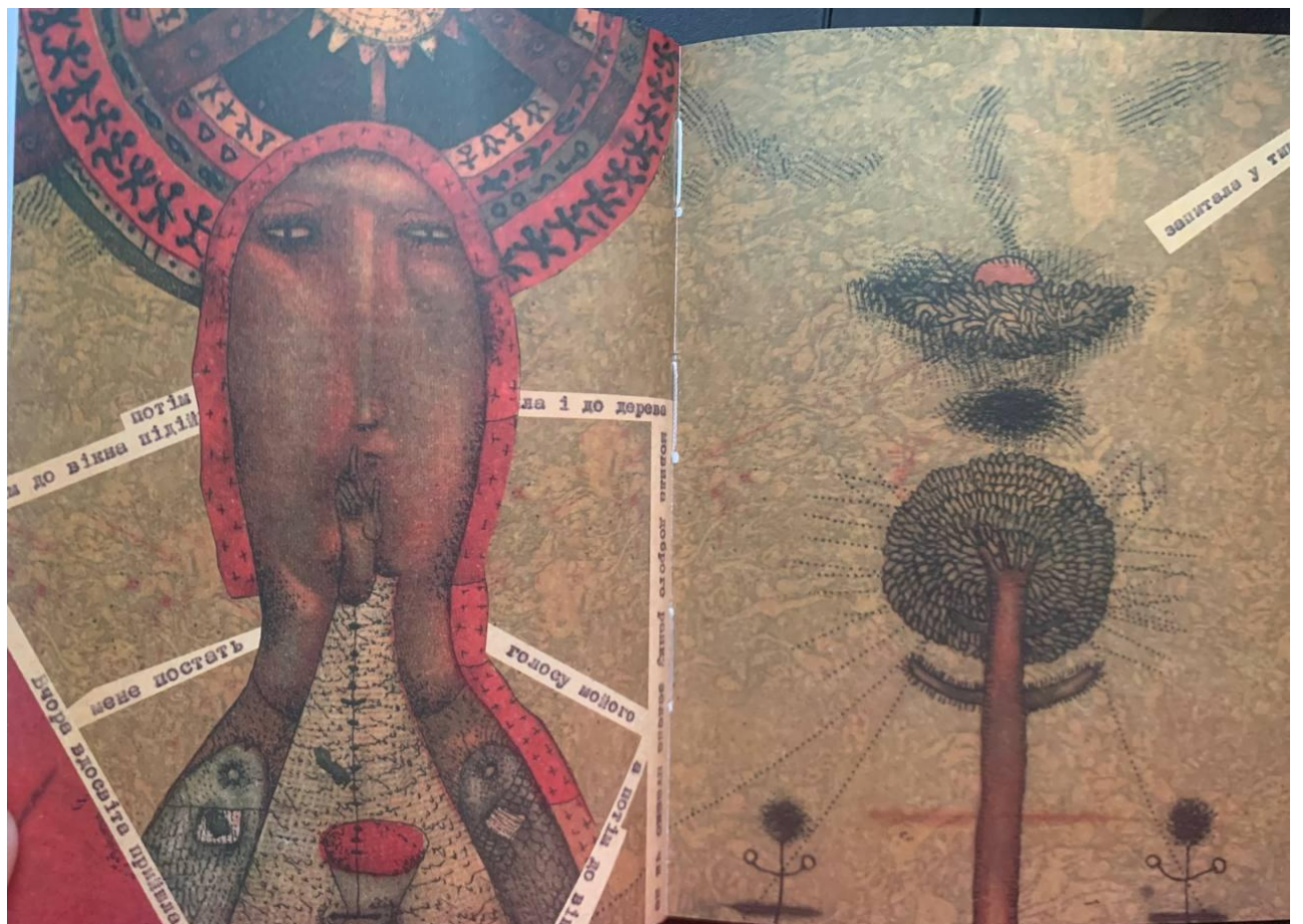

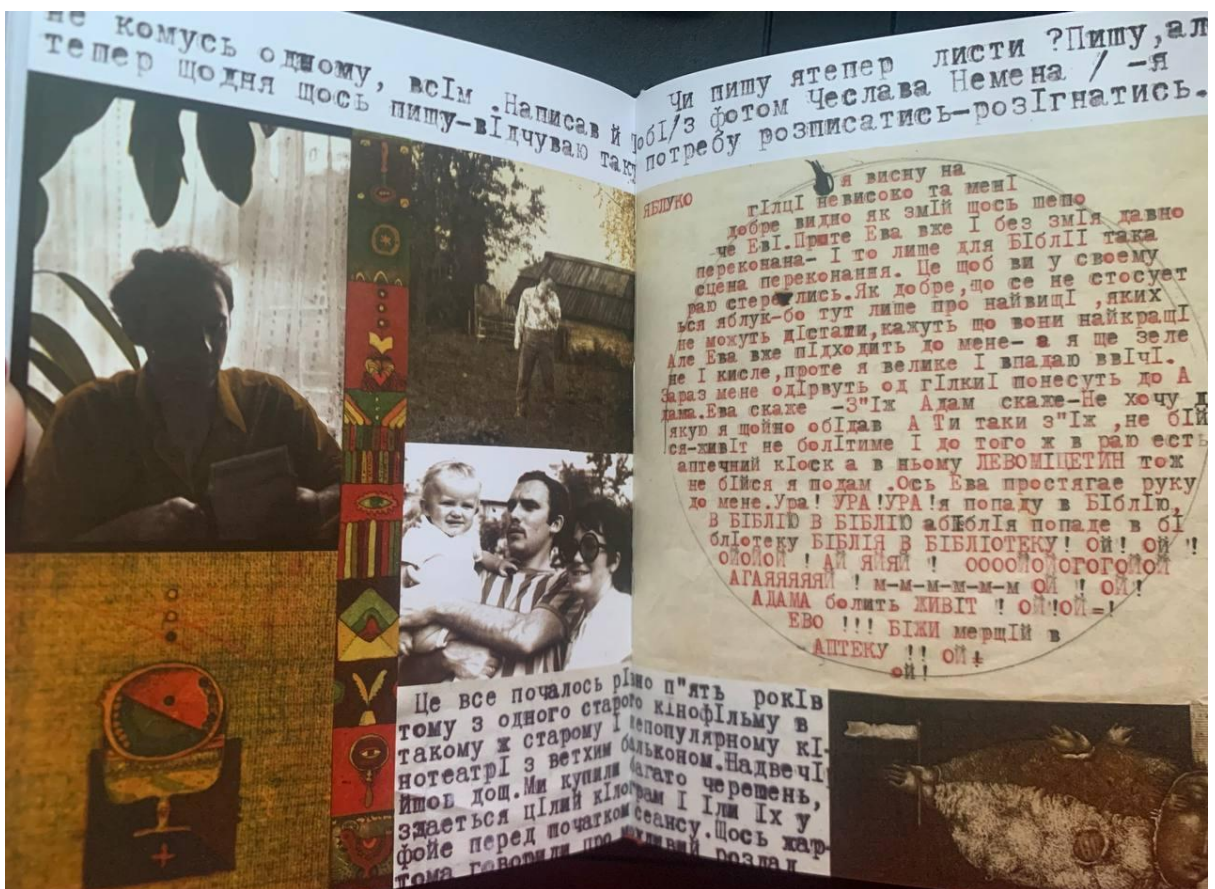

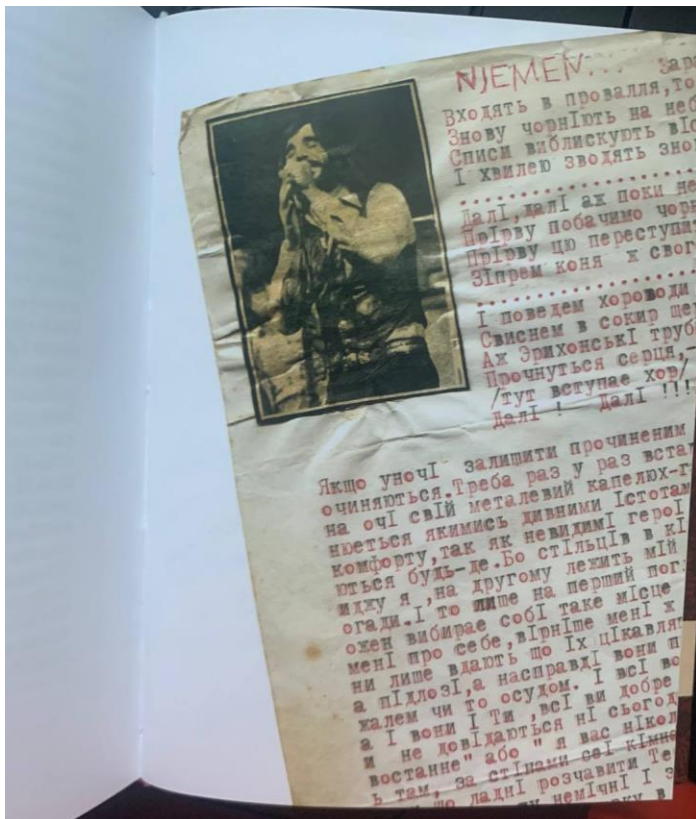
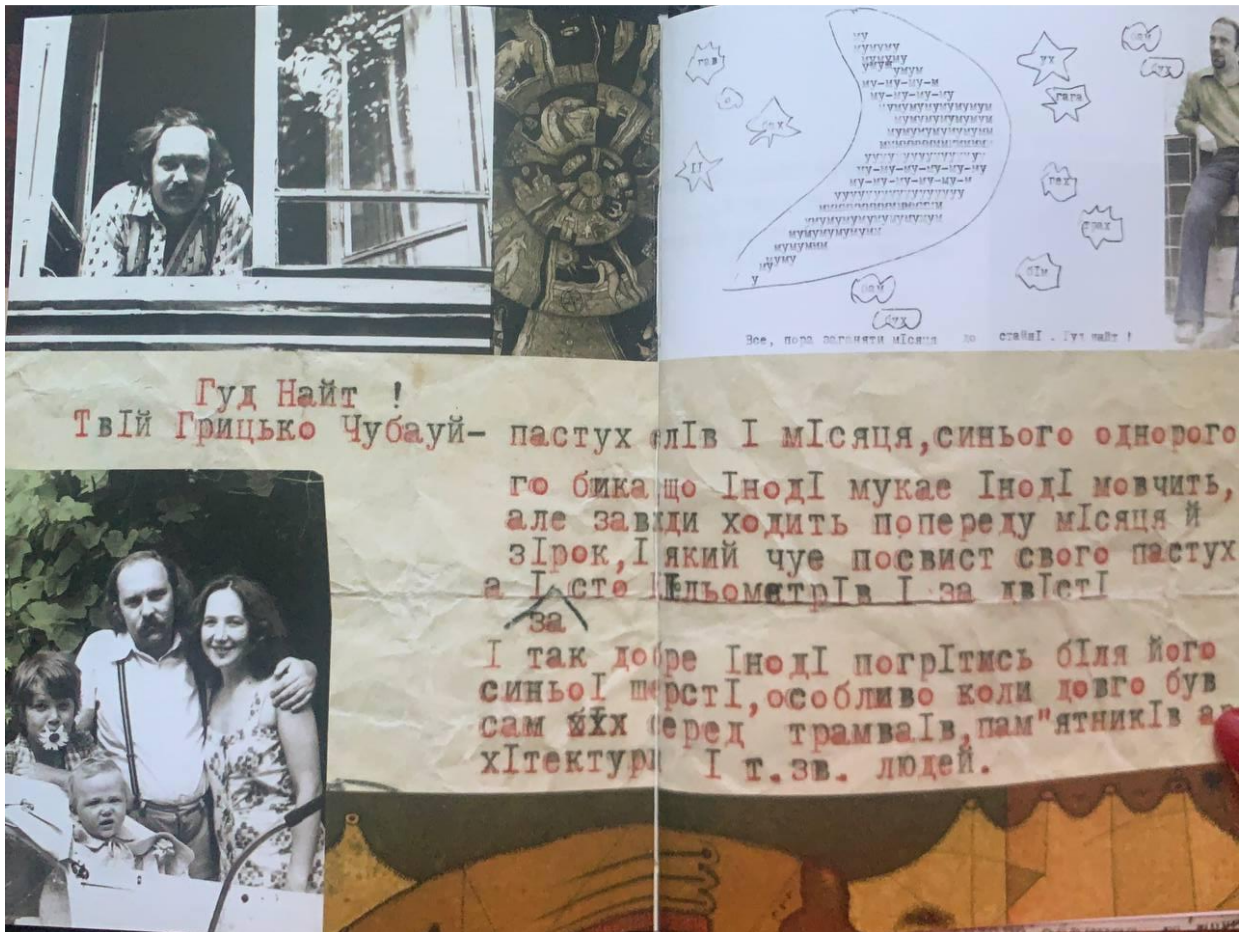
Джерело: Мельничук Т. Князь роси. Вибрані вірші / спогади, нариси (вид. 2-ге, доповнене). К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2022. 304 с.

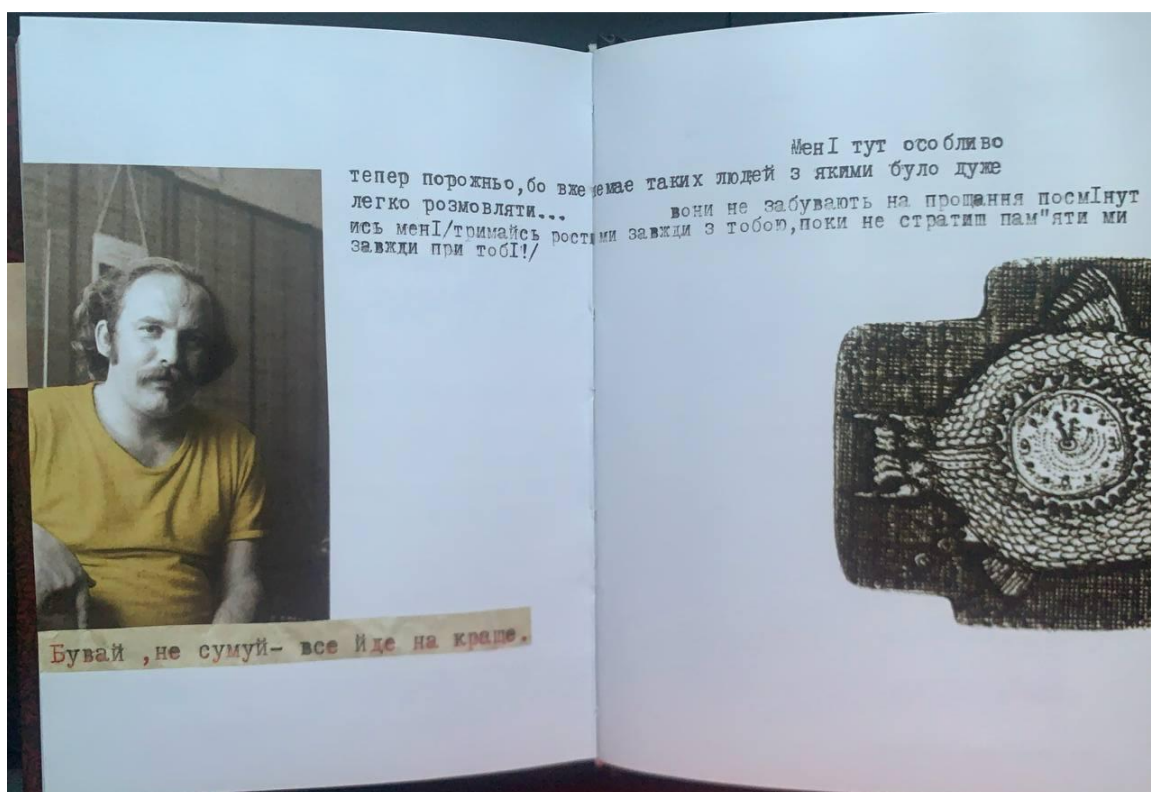
Палітурка та ілюстрації до збірки віршів Григорія Чубая «П'ятикнижжя» 2023
року видання

Джерело: Чубай Г. П'ятикнижжя. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. 256 с.

Додаток 3

Структура громадянської компетентності учня

Складник	Суть	Вияви
мотиваційний	здатність виявляти інтерес до аналізу взаємозв'язків, механізмів діяльності соціального оточення, соціальних інститутів і суспільства, виявляти ініціативу	наміри, бажання, прагнення особистості досягти поставлених цілей чи уникати їх, здійснювати заплановане чи відмовлятися від його реалізації
ціннісний	цільові установки соціальної діяльності, здатність брати на себе відповідальність, підтримувати інших, вибудовувати з ними взаємодію на паритетних основах	усвідомлення й визнання таких цінностей як особистість, гідність людини, толерантність, демократичні принципи життя, повага до прав і свобод людини, демократичних норм, інститутів громадянського суспільства, законів держави
когнітивний	громадянознавчі знання, уявлення щодо себе, своїх соціальних ролей, соціальних інститутів, сприйняття тих установок, у межах яких відбувається діяльність	знання про права та свободи людини, механізми їх захисту, принципи функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, знання прийомів взаємодії із соціальним оточенням, способів впливу під час ухвалення рішень та захисту власних інтересів
операційно-поведінковий	готовність і здатність орієнтуватися у ситуації, прагнення вплинути на те, що відбувається, готовність до компетентної участі в суспільному житті, спроможність ухвалювати рішення, контролювати свою діяльність, навчатися самостійно	вербальні й невербальні, соціальні й комунікативні, інтерактивні й рефлексивні вміння у взаємодії із соціальним оточенням: лідерство, командність, вміння ставити запитання й відповідати на них, обґрунтовувати власну позицію, робити свідомий вибір, ухвалювати рішення

Джерело: Ремех Т. Сутність і структура громадянської компетентності учня Нової української школи. Український педагогічний журнал. 2018. № 2. С. 38

План-конспект уроку з предмету «Історія України»

11 клас

Тема: «Поетичне слово інакодумців покоління «шістдесятників» як каталізатор розвалу СРСР в контексті вивчення культури України др. пол. XX ст.»

Мета:

навчальна:

- ✓ розглянути питання зародження та розвитку культурницької течії шістдесятників в контексті розвитку дисидентського руху в Україні в др. п. XX ст.; */інформаційна*
- ✓ проаналізувати причини появи та особливості опозиційної поезії на зламі 1950-1960-х рр.; */інформаційна, логічна*
- ✓ ознайомитись із біографістикою видатних представників плеяди поетів-шістдесятників як творців явище опозиційної поезії; */інформаційна*
- ✓ проаналізувати поезію шістдесятників, а саме її рівень опозиційності через мотиви написання, зміст та ключові особливості; */інформаційна, логічна, аксіологічна*

розвивальна:

- ✓ формувати критичне мислення (на основі усних відповідей, проблемних запитань) */ логічна*
- ✓ розвивати хронологічну компетентність (вивчення дат подій в ході вивчення нового матеріалу); */ хронологічна*
- ✓ розвивати вміння аналізувати історичні факти (на основі розбору теоретичного блоку теми); */ хронологічна, логічна*
- ✓ розвивати вміння учнів працювати з джерельним історичним матеріалом («Зі спогадів І. Дзюби (про термін «шістдесятництво»)); */ інформаційна, аксіологічна*
- ✓ продовжити розвивати вміння роботи учнів з історичною картою (карта «Українська РСР (друга половина XX ст.)); */ просторова*

виховна:

- ✓ формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань; */ мовленнєва*
- ✓ виховувати вміння працювати в колективі (на основі роботи в групах «Дослідники-оратори») */ особистісна, аксіологічна*
- ✓ виховувати в учнях наполегливість, завзятість, стійкість (в ході виконання ними пропонувананих їм завдань); */ особистісна*
- ✓ виховувати вміння змагатися, відповідати за себе та свою роботу (на основі роботи в групах)); */ особистісна, творча*
- ✓ виховувати інтерес до історії (постаті В. Симоненка, В. Стуса та ін. Їх біографія та діяльність); */ аксіологічна, особистісна*
- ✓ викликати почуття відповідальності за збереження української державності (на основі оповіді про ідеї боротьби дисидентів проти радянського режиму та вияву опозиційних настроїв до нього в поезії шістдесятників) */ громадянська, особистісна*

- ✓ виховувати патріотичні почуття та почуття гордості за співвітчизників, які боролися проти окупаційної політики; / *аксіологічна, громадянська*

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручник «Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ : Літера ЛТД, 2019. 256 с.» URL: <https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/11-klas-istoria-ukr-vlasov-2019-stand.pdf>, карта «Українська РСР (друга половина XX ст.)», аудіоролик Один в каное «Ікони (Шістдесятникам)» <https://www.youtube.com/watch?v=acG71p18ENc>.

Основні дати:

- 1950-1960-ті рр. – зародження руху шістдесятників та «моди на поезію» в світі;
- 4 вересня 1965 р. – акція протесту щодо арештів української інтелігенції в кінотеатрі Україна (за участі В. Стуса, І. Дзюби, В. Чорновола);
- Січень 1972 р. – «Великий погром» дисидентів. Арешти великої кількості дисидентів, в тому числі поетів-шістдесятників.
- 1935-1963 рр. – життєвий і творчий шлях В. Симоненка
- 1938-1985 рр. життєвий і творчий шлях В. Стуса.

Основні терміни: лібералізація, опозиційний рух, шістдесятники, опозиційна поезія.

Основні історичні постаті: В. Стус, В. Симоненко, Л. Костенко, М. Вінграновський, І. Дзюба, В. Чорновіл.

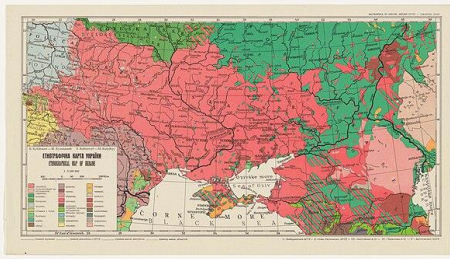
План:

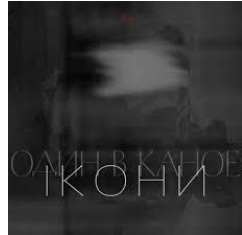
1. Історія зародження та розвитку течії «шістдесятників» (1950-1960-ті рр.);
2. Причини появи та особливості опозиційної поезії на зламі 1950-1960-х рр.;
3. Фронтмени поетичного слова шістдесятників – творці творчої опозиційності режиму;
 4. Поезія шістдесятників - її мотиви, зміст, особливості.

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв	I. Організаційний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку. Організація уваги учнів: побажання гарного настрою, цікавої роботи, нових знань та відкриттів. 		
7 хв	II. Перевірка домашнього завдання		УСНО: 1. Установіть хронологічну послідовність подій: ○ Судовий процес у справі УРСР ○ XX з'їзд КПРС, засудження культу особи Сталіна ○ Заснування Клубу творчої молоді «Сучасник» у Києві ○ Убивство в Мюнхені агентом КДБ С. Бандери.	<i>хронологічна</i> <i>логічна</i>

			2.Складіть речення про події та явища доби, використавши поняття і терміни: <u>шістдесятники, дисидентство.</u> 3.Схарактеризуйте одним реченням історичних діячів залежно від їхньої ролі в подіях доби «відлиги»: <u>Л. Лук'яненко, А. Горська, В. Симоненко, Л. Танюк, М. Горинь, І. Кандиба.</u> ПИСЬМОВО: 1.Підтвердіть фактами або спростуйте слушність тверджень. 1. Уособленням шістдесятництва став Клуб творчої молоді «Сучасник». 2. Найбільш поширеним в Україні методом боротьби з релігією було закриття храмів і молитовних будинків. 2.Яке значення у розгортанні дисидентського руху відіграла організація, уривок із програмного документа якої наведено? <i>«Ми боремося за самостійну Україну... Методи досягнення цієї мети – мирні, конституційні. УРСС стоїть на ґрунті міжнародного комунізму і поділяє теорію революційного марксизмуленінізму... Ідея створення самостійної України зі своєю міцною економікою і високорозвиненою</i>	<i>логічна</i> <i>аксіологічна</i> <i>логічна</i> <i>аксіологічна</i> <i>аксіологічна</i>
--	--	--	---	--

			національною культурою здавна захоплює світлі голови нашої нації, а скривджений український люд завжди жадав і, при нагоді, відчайдушно воював за самостійність, із якою він пов'язує всі свої надії на кращу долю...» 3.Прокоментуйте події та явища, які засвідчені джерелом. «Друзе! Приходь на вечір Клубу творчої молоді! Поети читатимуть тобі вірші, художники покажуть свої картини. З великою концертною програмою виступить секція джазової музики. Вечір відбудеться 14 жовтня 1962 р. у кінолекційному залі Жовтневого палацу культури (вул. Жовтневої революції, 1). Початок о 18 год. 30 хв. Київський міськком ЛКСМУ. Жовтневий палац культури» (оголошення). ДОШКА: 	аксіологічна
--	--	--	---	--------------

			<i>*карта «Українська РСР (друга половина XX ст.)»</i> *Робота з картою: 1. Пригадайте площу сучасної території України. Чи рівносильна вона площі колишньої УРСР? 2. Скільки областей включає в себе незалежна Україна? 3. Пригадайте та покажіть на карті два основні центри розвитку дисидентського руху в Україні. (КИЇВ, ЛЬВІВ).	<i>логічна</i> <i>просторова</i>
3 хв	III. Мотиваційний етап		Прослухайте уривок із композиції Один в каное «Ікони (Шістдесятникам)» https://www.youtube.com/watch?v=acG71p18ENc Запитання до учнів: 1. Які емоції у вас викликає пісня? 2. Чому, на вашу, автор назвав композицію саме «Ікони»? Чи варті шістдесятники саме такого іменування?	<i>логічна</i> <i>аксіологічна</i>

		«Сьогодні ми з Вами постараємось знайти відповідь на запитання чому ж шістдесятники стали іконами опозиційного руху в Україні в другій половині ХХ століття. Зробимо це через аналіз їхнього творчого (поетичного) доробку...»		
2 хв	IV. Актуалізаційний етап		1. Яку епоху ми зараз вивчаємо? 2. Які характерні риси цієї епохи?	хронологічна логічна
20 хв	V. Етап вивчення нового матеріалу	1. ІСТОРІЯ ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ТЕЧІЇ «ШІСТДЕСЯТНИКІВ» (1950-1960-ті рр.): Лібералізація суспільно-політичного життя мала наслідком появу громадян, які, не йдучи на прямий конфлікт із владою, <i>обстоювали активну життєву позицію</i>, сподіваючись, що їм вдасться своєю працею змінити суспільство на краще. <i>Вони вимагали радикальніших перетворень, стаючи в опозицію не до влади як такої, а до тих консервативних сил, які перешкоджали реформам.</i> Інформаційна Таких активістів побільшало в 1960-ті рр. Звідси походить їхня назва – «ШІСТДЕСЯТНИКИ». Здебільшого до них належали представники молодого покоління. <i>Шістдесятники своєю практичною діяльністю спонукували режим здійснювати рішучішу деєсталінізацію, обстоювали верховенство закону в державі,</i>		

*пропагували загальнолюдські цінності.
/інформаційно-хронологічна*

Українських шістдесятників особливо турбували національні проблеми:

- ✓ утвердження пріоритету рідної мови;
 - ✓ популяризація здобутків української культури;
 - ✓ використання досягнень вітчизняних істориків для духовного відродження нації;
 - ✓ звільнення національно-культурного процесу з лещат соціалістичного реалізму.
- /інформаційна*

**НЕВЕЛИКА ЧАСТКА ШІСТДЕСЯТНИКІВ
ВІДМОВИЛАСЯ ВІД СПІВПРАЦІ З
КОМПАРТІЙНО-РАДЯНСЬКИМ РЕЖИМОМ У
БУДЬ-ЯКІЙ ФОРМІ Й ЗАПОЧАТКУВАЛА РУХ,
НАЗВАНИЙ ДИСИДЕНТСЬКИМ. /інформаційна*

Дисиденти вважали прийнятною й підпільну боротьбу, *але надавали перевагу її легальним формам.* У політиці компартійно-радянської влади доби М. Хрущова лібералізація суспільно-політичного життя поєднувалася із запеклими гоніннями на релігію та церкву. Однак антирелігійній кампанії в народі чинили спротив. Вірність духовним цінностям, успадкованим від предків, була важливою рисою національної ідентичності українців. */інформаційна*

Ідейне визрівання *шістдесятників* –
ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ ТА

СУСПІЛЬНОПОЛІТИЧНОЇ ТЕЧІЇ СЕРЕД УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕЛІТИ НА ЗЛАМІ 1950– 1960-Х РР.

починалося з культурництва. Згуртовуючись, вони спрямовували свою діяльність передусім на *відродження національної культури*: виступали за захист рідної мови, популяризацію здобутків літератури і мистецтва, вивчення й пропаганду *вітчизняної історії*, прагнули *відмовитися від ідеологічних штампів соціалістичного реалізму*.
/інформаційно-хронологічна

Такого спрямування зусиль потребувала реальна ситуація в національній культурі. *Культурництво як форму діяльності треба було протиставити русифікаторській практиці компартійно-радянського керівництва Москви, дедалі агресивнішій позиції зрусифікованих мешканців українських міст, до яких належала вже половина населення республіки.* /інформаційна

Основу руху шістдесятництва склали:

- ❖ **поети:** Василь Симоненко, Василь Стус, Ліна Костенко, Микола Вінграновський, Іван Драч;
- ❖ **прозаїки:** Євген Гуцало, Валерій Шевчук, Володимир Дрозд;
- ❖ **літературні критики:** Іван Дзюба, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Михайлина Коцюбинська;
- ❖ **художники:** Алла Горська, Опанас Заливаха, Віктор Зарецький, Галина Севрук, Людмила Семикіна;

		❖ режисер Лесь Танюк; ❖ кінорежисери: Сергій Параджанов, Юрій Іллєнко; ❖ перекладачі: Григорій Кочур, Микола Лукаш; ❖ журналісти: В'ячеслав Чорновіл, Валерій Марченко; ❖ філософ Василь Лісовий. <i>/інформаційна</i> 2. ПРИЧИНИ ПОЯВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОПОЗИЦІЙНОЇ ПОЕЗІЇ НА ЗЛАМІ 1950-1960-Х РР.: <i>Злам 1950-1960-х рр. в історії руху шістдесятників іменується як «час поезії». Варто зауважити що станом на вище згадані роки своєрідна мода на поезію була характерна не лише країнам, що</i>	Прочитайте фрагмент історичного джерела. Як у документі витлумачено термін «шістдесятництво»? На чому в цьому визначенні наголошує автор? Чому? <i>Зі спогадів Івана Дзюби: «Термін “шістдесятники” спершу стосувався тих представників нового покоління, які стали в більш чи менш виражену опозицію до рутинного стану речей, до панівних поглядів і шукали нових шляхів у мистецтві та правдивого розуміння суспільних проблем, не зупиняючись перед критикою політичного режиму. Поняття “шістдесятник”, “шістдесятництво” асоціювалися з певним еталоном громадянської сміливості, інтелектуальної незалежності й етичної відповідальності...»</i>	<i>логічна аксіологічна</i>
--	--	---	--	--

	входили до складу СРСР. На американському континенті цю моду задавали тоді дуже популярні бітники, а саме А. Гінсберг, Г. Корсо, Дж. Керуак, В. Берроуз. Навіть кандидат у президенти США Ю. Маккарті публікував власні поетичні рядки. /інформаційно-хронологічна Тому причини поширення опозиційної поезії і поезії загалом варто шукати не в принципах поширення тоталітаризму, а в більш глобальних явищах та подіях. Одним із таких причинних важелів є Друга світова війна, адже післявоєнна свідомість, яка була вражена розмахом цього воєнного конфлікту вимушена була ВИВІЛЬНЮВАТИ СВОЇ ПЕРЕЖИВАННЯ. Одним із таких методів вивільнення і стала ПОЕЗІЯ. /інформаційна В Україні ж були скажімо додаткові причини на розмах розвитку поетичного слова. З часу смерті диктатора Й. Сталіна і приходу на його місце наче б то лояльнішого правителя М. Хрущова суспільству були потрібні ясновидці, тайнозрителі (з римс. votes), адже політика М. Хрущова хоч іменується як «відлига», але усе одно розвивалась як явище «еволюційного тоталітаризму» попередніх вождів. /інформаційна Разом із політикою удару по культу особи Хрущов зумів витіснити літературу соціально-пролетарського жанру, в якій власне продукувався культ, отже з'явилося місце для створення нової	Які роки в Україні увійшли в історію як «Час поезії»? Назвіть одні із головних причин зростання «моди на поезію» в світі.	<i>хронологічна</i> <i>логічна</i>
--	--	---	--

літератури в якій проявились мотиви творення модерної української нації ще з XIX ст.
/інформаційно-хронологічна

Друга половина XX ст. фактично час відновлення традиції інтелектуального поетичного опору. На думку **Ю. Андруховича**, поета та письменника плеяди «вісімдесятників», **Україна є поезієцентричною державою, в якій поетичне слово слугувало одним із небагатьох методів національного або хоча б мовного виживання народу. З другої половини XIX ст. «поет і поезія в українських звичаях набувають виняткової суспільної ваги, писання віршів прирівнюється до визвольної боротьби, слово до зброї, індивідуальне й інтимне відтіснено далеко на задній план, як того й вимагає армійська дисципліна. Поета уявляють уже не просто речником, а національним месією, поезію ж – найвищою громадянською місією».** В цьому плані буде доречним звернути увагу на те, що мистецтво має перевагу над правителями й різного роду ідеологіями, бо «живе віками», а правителі гучно прославляють ідеологію максимум десятиліття.
/інформаційно-хронологічна

Власне виявлення **національної месії**, поетів-ясновидців стала течія **шістдесятників**. Перш ніж перейти до глибинного аналізу їх опозиційної поезії, варто звернути увагу на основні ознаки поетів саме 1960-х рр.. Їх виділив Є. Сверстюк. **Отже: 1) – «юний ідеалізм, який просвітлює, підносить і**

Прокоментуйте вислів Ю. Андруховича. Чи погоджуєтесь ви із його словами?

аксіологічна

	єднає»; 2) – «пошук правди і чесної позиції»; 3) – «неприйняття, опір, протистояння офіційній літературі і всьому апаратові будівничої казарми». <i>Власне вище описані ознаки в тісному переплетінні із своєрідним легким послаблення режиму з боку М. Хрущова і дало поштовх на шукання правди в чесності із собою через поезію. /інформаційна</i> 3. ФРОНТМЕНИ ПОЕТИЧНОГО СЛОВА ШІСТДЕСЯТНИКІВ – ТВОРЦІ ТВОРЧОЇ ОПОЗИЦІЙНОСТІ РЕЖИМУ; ВАСИЛЬ АНДРІЙОВИЧ СИМОНЕНКО (08.01.1935 – 14.12.1963 рр.). Народився на Полтавщині, в селі Біївці Лубенського району в селянській родині. <i>Дитинство поета припало на непрості часи між Голодомором та Другою світовою війною.</i> Коли поет почав навчатись у школі звичайний зошит був справжнім дефіцитом. Та незважаючи на складнощі Василь Симоненко школу закінчив із золотою медаллю, що свідчить про його неабиякі розумові здібності. <i>/інформаційно-хронологічна</i> • У 1952–1957 рр. – студент факультету журналістики Київського університету. <i>/інформаційно-хронологічна</i> <i>Знайомі поета згадують його як, трохи скромного і доброго молодого хлопця з відмінним почуттям гумору (про це може свідчити те, як він називав своїх друзів – Івана Світличного (вусатий естет) та Івана Дзюбу (вусатий рецедивіст)). /інформаційна</i>	Перелічіть основні ознаки поетів 1960-х рр.	<i>логічна</i>
--	---	--	-----------------------

		Переддипломну практику проходив у відділі культури в газеті «Черкаська правда» (1957 р.), Згодом, разом із однокурсником Станіславом Буряченком згідно з розпорядженням обкому партії був направлений на роботу завідувачем відділу пропаганди в газеті «Молодь Черкащини». <u>Захоплювався американською літературою.</u> /інформаційно-хронологічна ✚ Автор збірок віршів <i>«Тиша і грім», «Земне тяжіння» – прижиттєво. «Берег чекань», «Цар Плаксій і Лоскотон», «Подорож у країну Навпаки», «Вино з троянд» – помертвено.</i> Також вірші Василя Симоненка знайшли своє відображення на сторінках самвидавного часопису <i>«Український вісник».</i> <u>Твори із книги «Земне тяжіння» соратниками В. Симоненка прирівнювались до творів Т. Шевченка за рівнем щирості та переживань автора.</u> /інформаційна В арсеналі творчого доробку Василя Симоненка є чимало поетичних творів <i>різного роду жанрів: особистісна й любовна лірика, віршовані казки для дітей</i> (вище згадані «Цар Плаксій і Лоскотон» та «Подорож в країну навпаки»), <i>чимала кількість перекладів, а також низка поезій із відкритою патріотичною проукраїнською позицією (цикл віршів «Україно, ти моя молитва»).</i> /інформаційна		Дайте коротку характеристику життєвого і творчого шляху В. Симоненка. Які факти з
--	--	---	--	--

		СТУС ВАСИЛЬ СЕМЕНОВИЧ народився 8 січня 1938 р. в селі Рахнівка на Вінничині. Дитинство та юність минули в м. Сталіно (сучасне м. Донецьк). /інформаційно-хронологічна У віці 16 років вступив на історико-філологічний факультет Сталінського педагогічного інституту. У 1963 році вступив до аспірантури Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР (м. Київ). /інформаційно-хронологічна Власне з часу свого перебування в столиці Стус стає <u>дуже активним учасником протестного руху</u>. /інформаційна 4 вересня 1965 року взяв участь в акції протесту в кінотеатрі «Україна» проти арештів шістдесятників, через що був виключений із аспірантури та звільнений із роботи (Державного історичного архіву). /інформаційно-хронологічна Після цих подій НЕ ВІДМОВИВСЯ ВІД СВОЄЇ ПОЗИЦІЇ, активно протестував проти порушень прав людини в Радянському Союзі. В 1968 році став автором листа до Президії Співки письменників на захист В. Чорновола та С. Караванського (1968 р.), через наклепи на них у статті «Ким опікуються деякі гуманісти» за авторства О. Полторацького. У цьому листі Василь Стус не	його біографії вам запам'ятались найбільше:	аксіологічна
--	--	--	--	---------------------

приховує свою опозиційну позицію щодо влади, займає досить сміливу роль своєрідного судді. **Це простежується з перших ж рядків листа, а саме: «Як відомо, чорна сотня культовиків відновила свої погроми ще із середини 1965 року».**

✚ У кінці 1970 року була вбита соратниця та близька подруга Василя Стуса, художниця та дисидентка Алла Горська. /інформаційно-хронологічна

На її похороні Стус, як й інші учасники дисидентського руху не приховували своєї впевненості про причетність КДБ до загибелі Алли Горської та своєї активної опозиційності до тодішньої влади. Стус після народних пісень, які Алла Горська дуже любила, виступив із палкою промовою та зачитав вірша, якого присвятив Горській: «Ярій, душе. Ярій, а не ридай...». *Згодом вірш був опублікований в самвидаві «Український вісник».* /інформаційна

✚ 12 січня 1972 року Стуса заарештували та ув'язнили. Звинувачення – антирадянська агітація і пропаганда (стаття 62 ч. 2 КК УРСР). /інформаційно-хронологічна

Через тиждень після арешту пише лист на ім'я Петра Юхимовича Шелеста, тодішнього першого секретаря ЦК КПУ. В цьому листі Стус стоїть на своїх опозиційних поглядах, не кається перед режимом: **«Вважаю, що єдиний мій гріх у тому, що я надміру прагну абсолютної справедливості, яка**

	<i>сьогодні, може, ще не зовсім можлива. Це сказати б, неюридична кваліфікація мого «злочину» (юридичну Вам дадуть більш компетентні особи)».</i> /інформаційна ✚ У серпні 1979 р. був звільнений з ув'язнення. Повернувся до Києва. Вступив до Української Гельсінської Групи. /інформаційно-хронологічна ✚ Знову заарештований був 14 травня 1980 року. Київським обласним судом в жовтні цього ж року був <u>засуджений за статтею 62 ч.2 КК УРСР на 10 років таборів особливо суворого режиму та 5 років заслання.</u> Також був визнаний особливо небезпечним <i>рецидивістом</i>. Термін відбував у с. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл., ВС-389/36-1. <u>В цьому ж таборі життя Василя Стуса обірвалось. Загинув він уночі з 3 на 4 вересня 1985 року.</u> /інформаційно-хронологічна КОСТЕНКО ЛІНА ВАСИЛІНА. Народилась (19.03.1930 р.) та проживає на Київщині. /інформаційно-хронологічна Авторка книг «Проміння землі» (1957 р.), «Вітрила» (1958 р.) та «Мандрівки серця» (1961 р.). Дані книги – <i>якісна новинка в тодішній українській поезії, яка одразу ж зарахувала</i>	Назвіть, на вашу думку, найбільш яскраві вчинки В. Стуса, що несли в собі характер вияву опозиційних поглядів до режиму Радянського Союзу.	<i>логічна</i> <i>аксіологічна</i>
--	---	---	--

Костенко до течії шістдесятництва і звісно ж привернуло увагу органів. /інформаційно-хронологічна

Ліна Василівна окрім створення свого власного творчого доробку також **брала участь в роботі КТМ в Києві**, була співавторкою чималої кількості **листів-протестів до УК КПУ (лист-протест проти арештів шістдесятників у серпні–вересні 1965 р., «Лист 139» про порушення прав людини в УРСР, лист на захист заарештованого В. Чорновола (відповідь на статтю О. Полторацького в періодичному виданні «Літературна Україна») та ін.). /інформаційно-хронологічна**

Через таку свою позицію Костенко була в полі зору тодішнього секретаря з питань ідеології В. Маланчука, не могла видавати свої твори. *Лише з 1979 року, коли В. Маланчук відійшов від влади, світ побачила чимала кількість збірок Ліни Костенко. Найвизначнішим твором, що приніс поетесі славу та всенародне визнання став історичний роман у віршах «Маруся Чурай» (1979 р.), що був удостоєний Державної премії ім. Т. Шевченка (1987 р.). /інформаційно-хронологічна*

ВІДМОВИЛАСЯ ВІД ЗВАННЯ ГЕРОЯ УКРАЇНИ, ВІДПОВІВШИ: «ПОЛІТИЧНОЇ БІЖУТЕРІЇ НЕ НОШУ!» /інформаційна

		4. ПОЕЗІЯ ШІСТДЕСЯТНИКІВ - ЇЇ МОТИВИ, ЗМІСТ, ОСОБЛИВОСТІ. <u>Розглянемо декілька поезії шістдесятників із яскравим виявом опозиційності до тодішнього режиму в своєму змісті</u> <u>СИМОНЕНКО</u> Відмінним прикладом оспівування любові до України є вірш під назвою «Україні». <u>У ньому автор ніби признається у вірності Україні в часи коли невідомо яка подальша доля судилась Україні і її народу, коли радянська влада всіма силами намагається знищити її історію й культуру: «Коли крізь рознач випнуться надії // І загудуть на вітрі степовім, // Я тоді твоїм ім'ям радію // І сумую іменем твоїм. // Коли грозює далеч неокрая // У передгроззі дикім і німім, // Я твоїм ім'ям благословляю, // Проклинаю іменем твоїм. // Коли мечами злоба небо крає // І крушить твою вроду вікову, // Я тоді з твоїм ім'ям вмираю // І в твоєму імені живу!».</u> /інформаційна Ще один прикладом <u>невимірного вияву любові Симоненка до Батьківщини є вірш «Задивляюсь у твої зіниці». Твір, що беззаперечно можна назвати справжнім поетичним дивом в плані опису</u>	Чому, на вашу думку, Ліна Костенко приймала Державні премії, що стосувались творчості, а від звання Героя України відмовилась? Як ви розумієте вислів «Політичної біжутерії не ношу»?	<i>логічна</i> <i>аксіологічна</i>
			Які емоції у вас викликає цей вірш Симоненка?	<i>аксіологічна</i>

відданості Україні, великої поваги до неї. «Задивляюсь у твої зіниці, // Голубі й тривожні, ніби рань. // Крешуть з них червоні блискавиці // Революцій, бунтів і повстань. // Україно! Ти для мене диво! // І нехай пливе за роком рік, // Буду, мамо горда і вродлива, // З тебе дивуватися повік... // Ради тебе перли в душу сію, // Ради тебе мислю і творю... // Хай мовчать Америки й Росії, // Коли я з тобою говорю!». Саме в цих рядках Симоненко, на нашу думку, закрив сенс свого захоплення Україною, її історією. Також, надзвичайно відважними, на нашу думку є рядки «Хай мовчать Америки й Росії, // Коли я з тобою говорю!». У них автор наче висловив своєрідний протест проти постійного іноземного втручання в суспільно-політичне, економічне та ін. сфери життя в Україні.
/інформаційна

СТУС

У ЦЕНТРИ НАШОЇ УВАГИ – ВІРШІ ІЗ ВИКЛАДОМ ЯСКРАВІХ ОПОЗИЦІЙНИХ НАСТРОЇВ. Одним із таких є вірш під назвою «Сто років як сконала Січ». «Сто років, як сконала Січ. // Сибір. І соловецькі келії, // і глупа облягає ніч // пекельний край і крик пекельний. // Сто років мучених надій, і сподівань, і вір, і крові // синів, що за любов тавровані, // сто серць, як сто палахкотінь. // Та виростають з личаків, // із шаровар, з курної хати // раби зростають до синів // своєї України-матері.» У цих рядках автор

Пригадайте курс всесвітньої історії цього ж періоду? Які події тоді відбувались між США та СРСР? Чому автор згадує саме ці дві країни?

логічна

		<u>частково згадує одну із сторінок історії України – часи козаччини, а саме ліквідацію козацького устрою на українських землях після ліквідації Запорізької Січі в 1775 році тодішньою владою російської імперії, що дорівнювало майже розгромленню козаччини на етнічних українських землях.</u> Після цього настав час поступового згасання української державності, найближче століття минуло під тотальною окупацією іноземних держав без яскраво вираженого руху проти такої політики. <u>Наступні рядки, на нашу думку, є втіленням сподівань і віри автора на щасливе майбутнє України, не зважаючи на її тотальне розорення:</u> <i>«Ти вже не згинеш, ти двожилава, // земля, рабована віками, // і не скарать тебе душителем // сибірами і соловками. // Ти ще виболюєшся болем, // ти ще роздerta на шматки, // та вже крута і непокірна, // ти випростилася для волі, // ти гнівом виросла. Тепер // не матимеш од нього спокою, // йому ж рости й рости, допоки // не упадуть тюремні двері. // І радісним буремним громом // спадають з неба блискавиці, // Тарасові провісні птиці - // слова шугають над Дніпром.»</i> /інформаційна <u>Ще однією поезією Стуса, яку ми б хотіли виділити є вірш фактично присвячений замордованим в'язням ГУЛАГу, які в 1930–1950-х рр. становили чималу кількість робочої сили, що будувала Магаданську трасу. Їх гинуло десятки</u>	Як ви вважаєте, чому саме про Козаччину згадує Василь Стус в своєму доробку. Пригадайте з курсу історії України ранньомодерної доби (8 клас) особливості та важливість Козаччини в творенні історії нашої держави.	логічна аксіологічна
--	--	--	---	---------------------------------

		тисяч, поховані були або уздовж дороги, або й прямо в дорозі: <i>«Навпроти графіка гори // і сніг і чорні сланці, // о хоч на мить заговори, // чиї лежать тут бранці. // Там, за розпадом, за горбом, // блаженний паділ дикий, // чиїм розораний ребром, // чиїм продертий криком? // Танцюю на пеклі, навісний, // свої заллявши сліпи, // сюди приходять навесні // українські липи — // дрібненьким листям лопотять, // тонкі ламають руки // і мовчки до небес кричать // і ловлять давні звуки. // О чорна графіка гори, // о мерзла кров пролита, // заговори, заговори, // повідж, кого тут скрито. // Яка священна таїна // про злочини бувалі! // Аж стягне темін навесна // у виглухлім проваллі.»</i> /інформаційна		
5 хв	VI. Систематизація знань		РОБОТА В ГРУПАХ Вправа: «Дослідники-оратори» <i>*Учні діляться на дві групи. Кожна із груп отримує завдання по темі. *Завдання – підготувати змістовну та лаконічну відповідь на запропоновану проблематику, а також вибрати спікера, що представить результати напрацювань групи для інших.</i> 1 група: 1. Охарактеризуйте шістдесятників як якісно нову культурницьку течію дисидентського руху в Україні. Назвіть основних представників течії	

			шістдесятництва. Проаналізуйте їх основні ідеї. 2. Назвіть основні мотиви та витoki зародження явища опозиційної поезії в Україні та поезії загалом в світі станом на к. 1950-х – п. 1960-х рр. 2 група: 1. Коротко проаналізуйте життєвий і творчий шляхи декількох представників шістдесятництва. Де вони народились, в яких умовах виховувались, вчилися та як це вплинуло на їхню позицію та творчий доробок. 2. На основі одного із вище розглянутих опозиційних віршів складіть короткий психологічний портрет його автора (які риси характеру були йому притаманні та як це відобразилось в його поезії)	<i>хронологічна</i> <i>логічна</i> <i>аксіологічна</i> <i>мовленнєва</i>
3 хв	VII. Висновки	Ідейне визрівання шістдесятників – ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ ТА СУСПІЛЬНОПОЛІТИЧНОЇ ТЕЧІЇ СЕРЕД УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕЛІТИ НА ЗЛАМІ 1950– 1960-Х РР. починалося з культурництва. Згуртовуючись, вони спрямовували свою діяльність передусім на <i>відродження національної культури</i>: виступали за <i>захист рідної мови</i>, популяризацію здобутків літератури і мистецтва, вивчення й пропаганду <i>вітчизняної історії</i>, прагнули <i>відмовитися від ідеологічних штампів соціалістичного реалізму</i>. /інформаційно-хронологічна <u>Основу руху шістдесятництва склали:</u> ❖ поети: Василь Симоненко, Василь Стус, Ліна Костенко, Микола Вінграновський, Іван Драч; ❖ прозаїки: Євген Гуцало, Валерій Шевчук, Володимир Дрозд;		

- ❖ **літературні критики:** Іван Дзюба, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Михайлина Коцюбинська;
- ❖ **художники:** Алла Горська, Опанас Заливаха, Віктор Зарецький, Галина Севрук, Людмила Семерикіна;
- ❖ **режисер** Лесь Танюк;
- ❖ **кінорежисери:** Сергій Параджанов, Юрій Іллєнко;
- ❖ **перекладачі:** Григорій Кочур, Микола Лукаш;
- ❖ **журналісти:** В'ячеслав Чорновіл, Валерій Марченко;
- ❖ **філософ** Василь Лісовий. /інформаційна

*Злам 1950-1960-х рр. в історії руху шістдесятників іменується як «час поезії». Варто зауважити що станом на вище згадані роки своєрідна мода на поезію була характерна не лише країнам, що входили до складу СРСР. **На американському континенті цю моду задавали тоді дуже популярні бітники, а саме А. Гінсберг, Г. Корсо, Дж. Керуак, В. Берроуз. Навіть кандидат у президенти США Ю. Маккарті публікував власні поетичні рядки.** /інформаційно-хронологічна*

Тому причини поширення опозиційної поезії і поезії загалом варто шукати не в принципах поширення тоталітаризму, **а в більш глобальних явищах та подіях**. Одним із таких причинних важелів є Друга світова війна, адже післявоєнна свідомість, яка була вражена розмахом цього воєнного конфлікту вимушена була **ВИВІЛЬНЮВАТИ СВОЇ ПЕРЕЖИВАННЯ**. Одним із таких методів вивільнення і стала **ПОЕЗІЯ**. /інформаційна

В Україні ж були скажімо *додаткові причини* на розмах розвитку поетичного слова. З часу смерті диктатора Й. Сталіна і приходу на його місце наче б то лояльнішого правителя М. Хрущова суспільству були потрібні **ясновидці, тайнозрителі** (з римс. votes), адже політика М. Хрущова хоч іменується як «відлига», але усе одно розвивалась як явище «**еволюційного тоталітаризму**» попередніх вождів. /інформаційна

Друга половина XX ст. фактично час відновлення традиції інтелектуального поетичного опору. На думку **Ю. Андруховича**, поета та письменника плеяди «вісімдесятників», **Україна є поезієцентричною державою, в якій поетичне слово слугувало одним із небагатьох методів національного або хоча б мовного виживання народу. З другої половини XIX ст. «поет і поезія в українських звичаях набувають виняткової суспільної ваги, писання віршів прирівнюється до**

		<u>визвольної боротьби, слово до зброї, індивідуальне й інтимне відтіснено далеко на задній план, як того й вимагає армійська дисципліна. Поета уявляють уже не просто речником, а національним месією, поезію ж – найвищою громадянською місією».</u> В цьому плані буде доречним звернути увагу на те, що мистецтво має перевагу над правителями й різного роду ідеологіями, бо «<i>живе віками</i>», а правителі гучно прославляють ідеологію максимум <i>десятиліття</i>. /інформаційно-хронологічна		
1 хв	VIII. Домашнє завдання		1. Зробіть ідейно-художній аналіз одного із віршів В. Стуса (на вибір) 2. Підготуйте есе на тему «Промінь опозиційності імпералізму – приклад для громадян України» про життєвий і творчий шлях одного з представників течії шістдесятництва (на вибір)	